

**IRAK PETROLÜ (1888-1931)
VE TÜRK PETROL ŞİRKETİNİN STRATEJİSİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hawazen Saad Ihsan AL-DOORI

Kütahya-2023

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**IRAK PETROLÜ (1888-1931)
VE TÜRK PETROL ŞİRKETİNİN STRATEJİSİ**

Danışman:
Doç. Dr. Arif KOLAY

Hazırlayan:
Hawazen Saad Ihsan AL-DOORI

Kütahya-2023

Kabul ve Onay

Tarih Ana bilim dalında, 202085421201 öğrenci numaralı, Hawazen Saad Ihsan AL-DOORI'nın hazırlamış olduğu "İRAK PETROLÜ (1888-1931) VE TÜRK PETROL ŞİRKETİNİN STRATEJİSİ" başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

15/09/2023

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Doç. Dr. Arif KOLAY (Danışman)		
Prof. Dr. Taner BİLGİN		
Dr. Öğr. Üyesi Kevser DEĞİRMENCİ		

Onay

Doç. Dr. Eray ACAR

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Irak Petrolü (1888-1931) ve Türk Petrol Şirketinin Stratejisi*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

15/09/2023

Hawazen Saad Ihsan AL-DOORI

Özgeçmiş

İlköğretimini Al-marid Al-arabi İlköğretim okulunda lise öğrenimini AL-şaymaa lisesinde tamamladı. 2013-2014 yılında Tikrit Üniversitesi Tarih Bölümünü kazandı. 2017-2018 yılında buradan mezun oldu ve 2020 yılında Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim dalında yüksek lisansına başladı.

ÖZET

IRAK PETROLÜ (1888-1931) VE TÜRK PETROL ŞİRKETİNİN STRATEJİSİ

AL-DOORI, Hawazen Saad Ihsan
Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Arif KOLAY
Eylül, 2023, 182 sayfa

Tarihsel olarak, petrol uluslararası çatışmalarda önemli bir rol oynamıştır. Petrolün bir yakıt kaynağı olarak giderek artan ihtiyacı açık hale geldikçe, uluslar zengin petrol kaynaklarına sahip bölgeleri kontrol etmek için önemli çabalar sarf etmeye başladılar. Bu bağlamda, Osmanlı Sultanı II. Abdulhamid, Bağdat, Musul ve Basra vilayetlerindeki bu zengin bölgelerin aç gözlü ulusların eline geçmesini engellemek için gerekli tedbirleri aldı ve bu bölgeleri etkili bir şekilde kendi özel mülkü haline getirdi.

Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasındaki güçlü ilişki, özellikle demiryolu inşası ile ilgili ekonomik ilişkiler açısından Almanlara petrol ayrıcalıkları elde etme fırsatı sundu. Sonuç olarak, Almanlara bu bölgelerde ilk petrol ayrıcalığı verildi, bu da diğer büyük dünya güçleri arasında böyle kayıpları kabul etmeye hazır olmayan hoşnutsuzluğa yol açtı. Bu konu etrafındaki siyasi olaylar kötüleştikçe, durum Almanlara karşı döndü ve petrolün tarihinde İngiltere'nin liderliğinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etti.

İngiltere, önemli petrol ayrıcalıkları elde etmeyi aktif olarak arayan ülkelerden biri olmasına rağmen, Fransa ve Amerika benzer petrol odaklı politikaları izledi. Bununla birlikte, İngiltere, çevik politikaları ve önemli mali kaynakları sayesinde, bölgede petrol çıkarma ve üretme konusunda önde gelen oyuncularından biri olan bir şirket kurmayı başardı. Bu girişim aracılığıyla, şirket resmi olarak Irak hükümetinden petrol ayrıcalığı elde etti ve bölgelerdeki politika ve stratejilerini etkili bir şekilde uygulama yeteneği kazandı.

Anahtar Kelimeler: Anlaşmalar, Bağdat, Irak Petrolü, Musul, Petrol İmtiyazları, Türk Petrol Şirketi

ABSTRACT**IRAQI OIL (1888_1931) AND THE STRATEGY OF THE TURKISH PETROLEUM COMPANY**

AL-DOORI, Hawazen Saad Ihsan
Master Thesis, Department of History
Supervisor: Assoc. Prof. Dr.Arif KOLAY
September, 2023, 182 pages

Historically, oil has played a pivotal role in international conflicts. As the increasing need for oil as a fuel source became evident, nations began making significant efforts to control areas rich in oil resources. In this context, the Ottoman Sultan Abdulhamid II took necessary measures to prevent these rich regions in the provinces of Baghdad, Mosul and Basra from falling into the hands of greedy nations, effectively making them his private property.

The strong relationship between the Ottoman Empire and Germany, especially in terms of economic ties related to railroad construction, presented a significant opportunity for the Germans to easily obtain oil concessions. Consequently, the Germans were granted the first oil concession in these regions, which led to discontent among other major world powers that were not prepared to accept such losses. As political events surrounding this issue deteriorated, the situation turned against the Germans, marking a new era in the history of oil under the leadership of England.

Although England was one of the countries that actively sought significant oil concessions, France and the United States pursued similar oil-focused policies. However, Britain, thanks to its astute policies and substantial financial resources, succeeded in establishing a company that became one of the foremost players in the region in the extraction and production of oil. Through this endeavor, the company obtained an official oil concession from the Iraqi government, granting it the ability to effectively implement its policies and strategies in the region.

Keywords: Agreements, Baghdad, Iraqi Oil, Mosul, Oil Concessions, Turkish Petroleum Company

ÖNSÖZ

Çalışmamın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen sayın Hocam Doç. Dr. Arif KOLAY'a; savunmam sırasında bana yol gösteren sayın hocam Prof. Dr. Taner BİLGİN'E, Dr. Öğr. Üyesi Kevser DEĞİRMENCİ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bugüne gelmemde en büyük desteği olan aileme şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE IRAK PETROLÜ

1.1. MUSUL, BAĞDAT VE BASRA VİLÂYETLERİNİN ARAZİLERİ	6
1.2. MUSUL PETROLÜ İLE İLGİLİ MEHMET BİN AHMET ARİF BEY RAPORU	8
1.3. MUSUL PETROL KAYNAKLARININ HAZÎNE-İ HÂSSAYA İDHAL EDİLMESİ	10
1.4. NEFTÇİZÂDE AİLESİ VE KERKÜK PETROLÜ MESELESİ.....	11
1.5. FRANSIZ MADEN MÜHENDİSİ EMİL JAKRAZIN BAĞDAT VE MUSUL VİLÂYETLERİNİN PETROL KUYULARI RAPORU	13
1.6. NEMLİZÂDE HASAN TAHSİN PETROLLERİ İMTİYAZ TALEBİ	20
1.7. FRANSIZ MÜHENDİS MÖSYÖ ROZO İMTİYAZ TALEBİ	22
1.8. İNGİLİZ ALBAY MAUNSELL RAPORU	24
1.9. EMİL JAKRAZ RAPORU HAKKINDA MÜŞRİF ARSLAN TARAFINDAN SUNULAN BİR RAPOR.....	25
1.10. BAĞDAT PETROL KAYNAKLARININ HAZÎNE-İ HÂSSAYA İDHAL EDİLMESİ	27
1.11. ALMAN MÜHENDİS PAUL GRASKOPFUNDAN BAĞDAT VE MUSUL VİLÂYETLERİNİN PETROL KUYULARIN RAPORU.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

ÜLKELERİN BAĞDAT VE MUSUL PETROLÜ İÇİN MÜCADELESİ

2.1. ALMANYA VE BAĞDAT DEMİRYOLU PETROL İMTİYAZI.....	32
2.2. İNGİLTERE’NİN BAĞDAT VE MUSUL VİLÂYETLERİNİN HER BİRİNDE PETROL İMTİYAZI ELDE ETME POLİTİKASI.....	39

2.2.1. Hanakin Şirketi	47
2.2.2. Musul Petrol Şirketi	52
2.3. AMERİKA VE CHESTER PROJESİNİ UYGULAMA POLİTİKASI	53
2.4. ÜLKELERİN PETROL MÜCADELESİ VE TÜRK PETROL ŞİRKETİNİN KURULUŞU	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRK PETROL ŞİRKETİNİN STRATEJİSİ	
3.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK PETROL ŞİRKETİ	64
3.1.1. Irak Petrolünün İngilizlerce Kontrolü	64
3.1.2. Fransa'nın Türk Petrol Şirketine Katılımı	65
3.1.3. Amerika'nın Türk Petrol Şirketine Katılması	70
3.2. LOZAN KONFERANSINDAN İMTİYAZ SÖZLEŞMESİNE IRAK PETROLÜ	74
3.3. TÜRK PETROL ŞİRKETİ'NİN İMTİYAZI 14 MART 1925.....	79
3.4. JEOLJİK ETÜT SÜRECİNİN BAŞLATILMASINA İLİŞKİN MÜNAKAŞALAR	82
3.5. TÜRKİYE'NİN TÜRK PETROL ŞİRKETİ'NDEKİ PAYI	85
3.6. KIRMIZI HAT ANLAŞMASI.....	88
3.7. PETROL BORU HATTI MESELESİ VE 1931 ANLAŞMASI.....	90
SONUÇ.....	99
EKLER.....	101
KAYNAKÇA	155
DİZİN	167

TABLÖLAR LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 3.1: Irak Devleti'ne Royalti Ödemeleri -Türkiye'nin Alması Gereken ve Aldığı Tutarlar.....	88
--	----

KISALTMALAR

A.DVN.MKL	Divan-ı Hümayun Kalemi, Mukavele
a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen tez
BEO	Bâbîâli Evrak Odası
Bkz	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
CO	Colonial Office Filesİ
Çev	Çeviren
HH.d	Hazine-i Hâssa Defterler
HR.SYS	Hariciye Nezareti, Siyasi Evrakı
HH.THR	Hazine-i Hâssa Nezâreti Tahrirat Kalemi
İ.HUS	İrade Hususi
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
Powers	Ministry of Powers
S	Sayı
s	Sayfa
Y.MTV	Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.HH	Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa
Y.PRK.TNF	Yıldız Perakende, Ticaret ve Nafia

TEZ METNİ

GİRİŞ

Irak'ın petrol kaynaklarını korumak için atılan önemli adımlardan biri, Sultan II. Abdülhamid tarafından atılan adımdı ve bu adım, petrol kuyularını içeren bölgelerin onun özel mülkiyetine katılmasını içeriyordu. Bu adım, diğer ülkelerin bu kaynaklar üzerindeki rekabetini engellemek için gerekliliğini taşıyordu. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın sonlarına doğru zayıflamasıyla, bu politika değişmeye başladı. İttihat ve Terakki Partisi iktidara geldiğinde, bu bölgeler devlete geri verildi ve bu bölgedeki petrol ayrıcalıklarını belirli şartlar altında elde etmek daha kolay hale geldi. İngiltere, ilk olarak Birinci Dünya savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nden aldığı imtiyazla Irak'taki petrol bölgesine ayak bastı. Büyük harbin Osmanlı Devleti ve Almanların aleyhine sonuçlanmasıyla bölgede İngiltere'nin gücü ve kontrolü artmaya başladı. Neticede bu durum İngiltereye, petrol sahalarını işletme hakkı ve bu sahaların kendi kontrolü altında olduğunu söyleme hakkı verdi.

İngiltere, Irak'ın siyasi, ekonomik ve mali durumunu her zaman Irak'ın petrol kaynaklarıyla ilişkilendirmiştir. Türk Petrol Şirketi o dönemin en mühim şirketi olmasına ve petrol üretiminde en mühim adımı vaat etmesine rağmen, İngiliz Hükümeti Irak Hükümeti ve şirketin kendisiyle sürekli anlaşmazlıklar ve çatışmalar içindeydi. Ancak İngiltere izlediği politika gereği her seferinde bu ihtilafları bir şekilde çözüme kavuşturmayı başarmış ve bu kaynakların fiilen üretimine ve denetim noktasına ulaşabilmek için birçok müzakereler kurabilmiş ve birçok anlaşmalar akdetmiştir.

Irak petrolleri ile ilgili olarak hem Türkiye'de hem de farklı ülkelerde akademik çalışmalar yapılmıştır. Mesela Arzu Terzi'nin Sultan II. Abdülhamid döneminde Bağdat ve Musul Vilayetlerinin petrollerini anlattığı *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi* isimli kitabı¹, Osmanlı Devleti'nin petrolünü ve bunun için bir grup büyük ülkenin rekabetine dayalı petrol politikalarını içeren Hikmet Uluğbay'ın *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Petropolitik* isimli kitabı², Nuri Abdülhamid KHalil'in Irak petrolüyle ilgili tüm imtiyazları ve devletlerin petrol imtiyazı elde etme politikalarını açıkladığı *Irak'taki petrol imtiyazlarının siyasi tarihi 1925-1952* başlıklı kitabı³ ve

¹ Arzu Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.1.

² Hikmet Uluğbay, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Petropolitik*, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti, Ankara 2008, s.1.

³ Nuri Khalil, *Irak'taki petrol imtiyazlarının siyasi tarihi 1925-1952*, Bağdat Üniversitesi Yayınları, Bağdat 1980, s.1.

Hikmat Suleiman'ın Irak petrolünün mahiyetini ve eski çağlardan beri var olan varlığını içeren ve içinde imtiyazların aşamasını ve içindeki petrol şirketlerinin kuruluşunu anlatan *Irak'ın petrol politikası ve ekonomik çalışması*⁴, Ali Okumuş'un Osmanlı Coğrafyası'nda Petrol Mücadelesi Kalust S. Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi başlıklı kitabı ve Ortadoğu'da petrol: Uluslararası Rekabet, İmtiyazlar ve Antlaşmalar (1890-1928) başlıklı doktora tezi⁵ bunlara örnek gösterilebilir.

Ali Okumuş'un yaptığı çalışmada, şirketin faaliyetleri Amerikan belgelerine dayalı olarak detaylı ve eksiksiz bir şekilde incelenmiştir. Şirketin kuruluşundan itibaren gerçekleştirdiği tüm aşamalar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Çalışmada şirkete katılan tüm taraflar arasındaki gizli ve açık müzakereler kapsamlı bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

Irak hükümeti ile gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi müzakerelere odaklanılmış ve bölgenin jeolojik haritalama işlemlerinin başlaması ve tartışmaları özellikle vurgulanmıştır. Bu süreçte karşılaşılan sorunlar, sınırların belirlenmesi ve Türkiye'nin bu petrol zenginliğinden aldığı pay gibi konular özellikle ele alınmıştır.

Yine çalışmamız, 1931 yılında imzalanan anlaşma ile sona ermiş olup, bu anlaşma, petrol boru hattının uzatılması ve İngiltere ile Fransa arasında dağıtılması gibi bir sorunu çözmekte kullanılan önemli anlaşmalardan biri olarak kabul edilmektedir.

Bizim çalışmamız, ilgili hükümetler ve şirket arasındaki tartışmalar ve müzakerelerle alakalı bir dizi konuyu ele almaktadır. Bu konular, jeolojik ve ekonomik meselelerin karmaşık ve birbirine bağlı bir dizi oluşturduğunu yansıtmaktadır. Bu çalışma, belirli bir bölgede jeolojik araştırma sürecinin başlatılmasıyla ilgili tartışmaları içermekte olup, söz konusu dönemde hudutların çizilmemesinden kaynaklanan temel sorunlar ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, 1925 yılındaki imtiyazın 1931 anlaşması ile düzeltilmesi de incelenmiştir. Bu anlaşma, İngiliz ve Fransız mandasındaki bölgeler arasında uzanan petrol boru hattının bölgesel genişleme sorununun çözümünü ve bu hattın genişleme sürecini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

⁴ Hikmat Suleiman, *Irak'ın Petrol Politikası ve Ekonomik Çalışması*, Dar AL-yakda Alarabiye Yazarlık Evi, Çeviri ve Yayıncılık, Suriye 1958, s.2.

⁵ Ali Okumuş, *Ortadoğu'da Petrol: Uluslararası Rekabet, İmtiyazlar ve Antlaşmalar (1890-1928)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilecik 2020, s.1.

1888-1931 yıllarıyla sınırlandırdığımız bu çalışma, müfettiş Mehmed b. Ahmed Arif'in sunduğu rapordan yola çıkarak şekillendirilmiştir. Bu raporda Bağdat ve Musul Vilâyetlerindeki petrolün yeri-belirtilmektedir⁶.

1925 tarihli anlaşmaya ilişkin 1931 yılındaki değiştirilen maddeler ile de çalışma nihayete erdirilmiştir. Söz konusu anlaşma, Irak hükümeti ve halkı için büyük bir önem arz etmekteydi. Çünkü Irak'ın çıkarları bir önceki anlaşmaya göre daha iyi olacakken bu anlaşma Irak'ın çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. Ama aynı zamanda Türk Petrol Şirketi Ortaklığı petrol boru hattı sorununu çözerek tüm tarafları memnun eden bir çözüme ulaştırılmıştır. Böylelikle petrol üretimi ve bunun Akdeniz limanlarına nakli için bir başlangıç yapılmıştır.

Çalışmada daha çok şirketin yüksek oranda İngiliz hisselere sahip olma eğilimine dayanarak yayınlanmış İngiliz ve Amerikan arşiv belgelerinden istifade edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Arşivi ve dönemin Arap gazetelerinden de faydalanılmıştır. Bu çalışma, orijinal belgelere dayalı olarak gerçekleştirilen ve nesnel bir analiz sunan akademik bir metodoloji kullanılarak yapılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Sultan II. Abdülhamid'in şahsi mülkiyeti için ilhak ettiği bütün araziden bahsedildi. Ayrıca gerek Müslüman gerek yabancı mühendisler aracılığıyla hazırlanan tüm raporların açık bir şekilde anlatıldığı bölümde petrol kuyularının yerleri ve petrol kaynakları detaylı bir şekilde anlatıldı. Bu kaynakların işletilmesi için imtiyaz talepleri açıklanarak bu imtiyazların alınması için sunulan tüm müssvede ve mukavelelerden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde ilk petrol imtiyazının nasıl verildiği ve imtiyazların gelişim süreci anlatıldı. Bu imtiyazların, büyük ülkeler arasında çatışma ve rekabetin ortaya çıkma sürecine yer verildi. Almanlara Bağdat Demiryolu ve petrol imtiyazının verilmesi konusu ile ilgili detaylı açıklama yapıldı. İngiliz tarafı ile imtiyaz başvuru süreci ve Amerikan tarafının Chester imtiyazını elde etme girişimi hakkında bilgi verildi.

Son bölümde ise, Türk Petrol Şirketi Ortaklığı'nın detayları, tartışmaları, anlaşmazlıkları, katılımcıların şirketteki hisselerinin dağılımı ve Irak Hükümeti ile temel görüşmeleri detaylı bir şekilde incelendi. Bu şirkete ait akdedilmiş olan tüm anlaşmalardan bahsedildi. Ayrıca toprakların jeolojik araştırma ve seçim sürecinden

⁶ BOA. HH. THR. 233/47, lef-4.

başlayarak petrol boru hattı kuruluş aşamasına kadar şirketin tüm fiili adımları irdelendi. Bu petrol boru hattının inşası konusunda yaşanan anlaşmazlıklar hakkında kısaca bilgi verildi.

Bu çalışmanın üç amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı belgeleriyle has mülkiyetine kattığı arazileri ve petrol kaynaklarının yerlerini ortaya koymak ve Irak'ın bugünkü sınırları içindeki yaklaşık petrol üretim miktarını tespit etmektir. İkinci amaç ise, büyük ülkelerin bu petrol zenginliklerini kontrol etme girişimlerinin kısa bir açıklamasını yapmak ve Irak petrolüne ulaşmak için sürdürülen tüm siyasi müzakereleri ortaya koymaktır. Çalışmanın üçüncü ve son amacı da, şirketin kuruluşundan başlayarak tüm katılımcı taraflarla müzakereleri, stratejik ve fiili planları hakkında tüm yönleriyle eksiksiz ve ayrıntılı olarak bilgi vermektir. Çalışmamızda 1925 anlaşması'nın değiştirilmesiyle beraber gelen boru hattının kurulması konusu ve karşı tarafların yani İngiliz ve Fransızların memnuniyeti de ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE IRAK PETROLÜ

1.1. MUSUL, BAĞDAT VE BASRA VİLÂYETLERİNİN ARAZİLERİ

Mezopotamya antik çağlardan beri birçok mineral zenginliğiyle ünlüdür, bu sebeple İncil zamanlarından beri dünyanın içinden ve yüzeyinden petrol sızmaktadır.⁷ Takriben 3000 sene önce yağ çıkarma veya filtreleme işlemi ilkel yollarla uygulanmış ve elde edilen bu yağ aydınlatma için kullanılmıştır. Ama aynı vakitte tıp da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda kullanımları vardır. Bedeviler onu cilt hastalıklarını tedavi etmek için kullanırken, Müslüman Araplar, kalelerini korumak ve savunmak için kaynamış katran yaparak fetihlerinde kullanmışlardır.⁸ Eski çağlardan beri Irak'ta petrol olgusu görülmüş ve kullanılmış ve yerel halk bu zenginliği çok ilkel yollarla ve sınırlı kullanımlarla sürdürmüştür.⁹

Irak'ın petrol zenginliği ve Ortadoğu ülkelerinin zenginliklerinin keşfedilmesinde Avrupalı seyyahların rolü olmuştur. Kerkük'teki büyük miktarlardaki petrol hayret ve hayranlıkla anlatılmıştır. İngiliz gezgin James Buckingham, Baba Gurgur "içeriden alevlerin çıktığı bir ülke" olarak tanımlamıştır.¹⁰ Irak'taki petrol kaynaklarını ilk keşfeden Almanlar olmuştur. Nitekim 1846'da Alman jeolog Dubbach, Kayyare'de büyük miktarlarda petrol bulmayı başarmıştır.¹¹

Avrupa'da sanayi devrimi ve sonraki süreçteki gelişmeler Osmanlı Devleti'ni de bu gelişmeye ayak uydurmak zorunda bırakmıştır.¹²

Petrol, Avrupa ülkeleri için rekabetin yoğunlaşmasına neden olmuştur.¹³ Bu rekabet özellikle Birinci Dünya Harbinin hemen öncesinde başlamış ve büyük devletler kaynaklar üzerindeki etki ve kontrollerini genişletmek için mücadele etmişlerdir.¹⁴

⁷ Zeynep Akyüz, *Evolution of oil Politics in Iraq from the 20th century onwards*, Middle East technical university, The department of Middle East studies, Unpublished Master Thesis, Ankara 2011, p. 18.

⁸ Ayad Wali, Irak'ta petrol arama ve sondajının coğrafi tarihi, *Uzaktan Algılama ve CBS Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Al-Qadisiyah Üniversitesi 2013, s. 63.

⁹ Charles Issawy, *Bereketli Hilalin Ekonomik Tarihi 1800-1914*, (Çev. Raouf Hamed), Arap Birliği Çalışmaları Merkezi, Beyrut 1990, s. 538.

¹⁰ James Buckingham, *1816 Yılı Irak Yolculuğum*, (Çev. Salim Taha Al-Tikriti), Asaad Yayınları, Bağdat 1968, s. 143.

¹¹ Qahtan Kazem, *Irak'ın Çağdaş Siyasi Tarihi Üzerine Dersler (1914-1968)*, Ahmed Yayınları, Diyala 2017, s. 99.

¹² Akyüz, a.g.t., s. 18-19.

¹³ Davut Hut, *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yayınlamamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 267.

¹⁴ Necmettin Acar, *Enerjinin Jeopolitik Önemi ve 20.Yüzyılda Petrolde Aracılık:Gülbenkyan Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2013, s. 79.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Musul, Bağdat¹⁵ ve Basra¹⁶ vilâyetlerine ait araziler, Dicle ile Fırat nehirleri üzerindeki arazilerinin bereketinden dolayı en mühim araziler arasındadır. Yeraltı kaynakları açısından da zengin olan bu coğrafya çok farklı ve çeşitli minareller içermektedir. Sultan II. Abdülhamid, Irak coğrafyasının stratejik konumunu ve doğal kaynaklarını dünyanın ilgi odağı haline getirmiştir. Zengin kaynakların korunması amacıyla, bu araziler Hazîne-i Hâssaya dönüştürülmüştür.¹⁷

Musul, Bağdat ve Basra Vilâyetlerine ait arazilerin Emlâk-i Hümâyûn'a ilhak edilmesinden sonra, bu arazilerin idaresi için Emlâk-i Hümâyûn hey'eti kuruldu. Bu hey'etin kurulması vasıtasıyla Musul, Bağdat ve Basra arazileri devlete ait yaşam merkezi konumuna geldi.¹⁸ Musul ve Bağdat Vilâyetlerinin bu idari organlarına, padişah mallarının düzgün bir şekilde yönetilmesi için Hazîne-i Hâssa Nezâreti tarafından özel Nizamnâmeler gönderildi.¹⁹

14 Eylül 1888 tarihinde çıkarılan Musul Vilâyet Nizamnâmesi 60 maddeden oluşmaktadır.²⁰ Bağdat Nizamnâmesi'nin maddelerinden çok farklı olmamakla birlikte, Musul Nizamnâmesinde fosiller ve mineraller ile ilgili bir madde yer almaktaydı. Ayrıca bölgenin araştırılması ve petrol kaynaklarının doğru kullanılması ile ilgili de bilgiler mevcuttur.²¹ Musul Nizamnâmesi'nin diğer maddeleri ise şunlardır: Hey'et, bu madenlerden yararlanabilmek için bölgede bulunan gazla ilgili her türlü tedbir, imkan ve gözlemleri haber vererek Hazîne-i Hâssa-i Şahane-ye iletmelidir, ve Hazîne-i Hâssa tarafından verilen tal'imatlar doğrultusunda uygulanmaktadır (Madde 21). Müfettişler, mevsimin hasadı, hafriyat, koyunların hazırlanması ile ilgili tüm hususlarda ayrıntılı araştırma yapmak ve tüm detaylarıyla Hazîne-i Hâssa'ya sunmak için çalışırlar (Madde 28). Müfettişler nehirler, akarsular, hafriyat, camiler, ofisler ve tüm inşaatlarla ilgili her şeyi doğrulamalıdır. İnşaat için yapılan masraflar ve imar ihtiyacı olan yerlerin tüm detayları bilinerek, tahkik ve muayene işlemi doğru bir şekilde yapılmalı ve bu bilgiler hey'ete detaylı olarak iletdikten sonra Hazîne-i Hâssa'ya göndermelidir (Madde 32). Başmühendis, tüm inşaat, imar ve hafriyat işlerini hey'ete sunmalı, ardından hey'etin kararlarına göre çalışmalar yapılmalıdır (Madde 34) Başmühendis tüm inşaat, hafriyat

¹⁵ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 37-40.

¹⁶ Shaker Al-Shatri, *Al-Shatra in geç Osmanlı dönemi 1881-1917, tarihsel bir çalışma*, Bağdat Üniversitesi, yayınlanmış yüksek lisans tezi, Sanat Koleji, Bağdat Üniversitesi 2005, s.125.

¹⁷ Musul, Bağdat ve Basra Vilâyetlerini gösteren tablo Ek 7'de gösterilmektedir.

¹⁸ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 70-75; Al-Shatri, *a.g.t.*, s. 125.

¹⁹ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 70-75.

²⁰ BOA, HH.D. 01683 (8 Muharrem 1306/14 Eylül 1888).

²¹ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 75.

ve organizasyondaki tüm masraflar için özel bir defter ibraz etmek zorundadır ve nihayet ikinci bir defteri hey'ete sunmak için çalışmalı ve kontrol ettikten sonra Hazîne-i Hâssa'ya göndermelidir (Madde 35).²²

Musul, Bağdat ve Basra arazilerinin Emlâk-i Hümâyûn'a devredilmesi, özellikle Musul Vilâyeti başta olmak üzere Bedevi aşiretlerinin hareketlerinin sınırlandırılmasında büyük rol oynamıştır. Sultan II. Abdülhamid bu adımla ekim sürecini genişleterek Musul Vilâyeti arazilerinde üretimi artırmayı hedeflemiştir. Aşiret büyüklerine görevler dağıtarak ve çeşitli görevliler atayarak aşiret çatışmalarını azaltmak için çalışmış ve bu adım aracılığıyla onları çiftçiliğe teşvik etmiştir. Tüm bu önlemlere rağmen, bazı aşiretlerin zaman zaman arazilere saldırması bölgedeki zengin petrol yatakları üzerindeki baskılar nedeniyle bölge yeterince korunamamıştır. Buradan, bu arazilerin alınıp Emlâk-i Hümâyûn'a devredilmesinin, ilerleyen senelerde bu arazileri ihya etmek amacıyla padişah tarafından çok iyi çalışılmış ve planlanmış bir yöntem olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu sayede tarımsal üretimi artırarak bu arazilerde bulunan petrol sahaları işletilecek ve bu suretle devlet için mühim bir gelir oluşturabilecekti.²³ Birçok mühendis ve uzman, petrol hakkında çok sayıda rapor yazmıştır. Bunun neticesinde Sultan II. Abdülhamid Bağdat ve Musul Vilâyetlerinin petrolünü Hazîne-i Hâssaya almıştır.²⁴

1.2. MUSUL PETROLÜ İLE İLGİLİ MEHMET BİN AHMET ARİF BEY RAPORU

Sultan II. Abdülhamid, Musul Vilâyeti'ndeki Hazîne-i Hâssa arazilerinde bulunan petrol ve maden varlıklarını ve bu kaynaklarla ilgili tüm detayları bilmek ve tespit etmek için Müfettiş Arif'i görevlendirmiştir.²⁵ Müfettiş Arif, bu göreve atandıktan sonra Musul arazilerine gitmiştir. Böylece bu arazilerdeki petrol kaynaklarını tespit süreci başlamış oldu. 2 Ağustos 1888'de Müfettiş Arif, bu kuyular hakkında ayrıntılı bir rapor sunmuş ve bulduğu tüm petrol ve diğer maden kaynaklarını raporunun başında açıklamıştır.²⁶

²² BOA, HH.D. 01683 (8 Muharrem 1306/14 Eylül 1888), Tüm maddeler ulaşmak için bu vesikaya bakınız.

²³ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 82-93; Ali Attia Kamel, Doaa Thamer Hassan, "Son Osmanlı Dönemi Irak'taki Al-Muntafiq Tugayı'nda Feodalizm" 1869-1914, *Al-Hodeidah Edebiyat Dergisi*, Cilt 15, Sayı 15, Al-Hodeidah Üniversitesi 2022, s. 168-170.

²⁴ Issawy, a.g.e., s. 538.

²⁵ Uluğbay, a.g.e., s. 42.; Ali Okumuş, *Ortadoğu'da Petrol: Uluslararası Rekabet, İmtiyazlar ve Antlaşmalar (1890-1928)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.59.

²⁶ BOA, HH.THR. 233/47, lef-4 (24 Zilkade 1305/2 Ağustos 1888).

Raporunda ilk değindiği alanlardan birisi de, Dicle Nehri'ne takriben 12 kilometre uzaklıktaki Musul Vilâyeti içinde yer alan Şarkat İlçesidir. Doğu yolu üzerinde Kayyare tepesine 10 dakika uzaklıkta 2 adet Gaz yağı petrol madeni sahası bulunmaktadır. Batı tarafında ise 4 saat uzaklıkta güherçile bulunan Şure köyü yer almaktadır. Boya mineralleri, Dicle Nehri üzerinde Zab Nehri'ne katılan Küçükkeşşaf köyü yakınlarında, Gaz yağı petrol madeni ise Zab Nehri üzerindeki Kürnam köyünde yer almaktadır. Ayrıca Tuzhurmatu Kasabasında Salahiye yakasının doğu ucunda, inişli çıkışlı tepelerin bulunduğu bir Neftdağı bulunmaktadır. Aynı Tuzhurmatu'da 20 adet petrol kuyusu vardır ve aynı yerde Gaz madeni de bulunmaktadır. Güneyden 10 dakika, dağ yolu üzerinde Serkar kuyusu, Tuzhurmatu'nun yarım saat kuzeyinde de bir tuz kuyusu vardır. Serekar kuyusu günde takriben 600 kıyye üretiyor ve tüm kuyulardan Tuzhurmatu'ya günlük 1200 kıyye kadar petrol taşınyordu. Ayrıca bu madenlerin Dicle Nehri üzerinden Bağdat ve Basra'ya taşınması işlemi daha hızlı ve kolay bir şekilde yapılyordu.²⁷ Bu raporda Tel kayyare yağının gücü ve kalitesi de açıklığa kavuşturulmuştu. Zira bu mineraller hava ve güneşe maruz kaldığında değer kaybetmekteydi.²⁸

Raporda ayrıca bu kuyuların daha derine kazılması ve aynı veya yakın bölgelerdeki diğer kuyularla bağlantısının olup olmadığının bilinmesiyle bu kuyuların verimliliğinin artırılmasının mümkün olduğu tespit edilmişti. Kuyuları doğru yönetecek bir işletme sahibi edinilirse, bu verim artırılabilir ve başka tür mineraller bulunabilirdi. Bu kaynakların nakil sürecinin kolaylaştırılması bu petrolü yabancı petrol ile rekabete sokacaktı.²⁹

9 Aralık 1894'te Müfettiş Arif, Musul Emlâk Komitesi'ne Tuzhurmatu kuyularının zenginliğini teyit eden bir belge sundu, ancak maalesef düşük fiyatlarla satılıyordu. Bu kuyuların verimini arttırmak için Avrupa'dan 2 rafineri getirilmesini, bu kuyuların yanına binalar ve havuzlar yapılmasını ve her madende sürekli olmak şartıyla 20'şer piyade askeri görevlendirilmesini istemişti. Ayrıca bu petrolün Avrupa ülkelerinin petrolleriyle rekabet edeceğini de raporda belirtmişti.³⁰

²⁷ BOA, HH.THR. 233/47, lef-4 (24 Zilkade 1305/2 Ağustos 1888).

²⁸ BOA, HH.THR. 233/47, lef-4 (24 Zilkade 1305/2 Ağustos 1888).

²⁹ BOA, HH.THR. 233/47, lef-4 (24 Zilkade 1305/2 Ağustos 1888).

³⁰ BOA, HH.THR. 234/77, lef-1 (10 Cemazeyilahir 1312/9 Aralık 1894).

22 Aralık 1894'te Şarkat'a ait olan Zımmar köyünde bulunan petrolün filtrelenmesi amacıyla başka bir talepte bulundu. Bağdat'ta bulunan bozuk tasfiye makinalarını getirterek tamir ettirip Şarkat'a nakletmek istedi.³¹

Bu sırada mühendis Jakraz, bu petrol kuyuları üzerinde araştırmalarını sürdürürken, Müfettiş Arif'in yaptığı önerilere, Mühendis Jakraz'ın ulaşacağı raporların neticelerine göre cevap verileceği yönünde cevap geldi.³²

1.3. MUSUL PETROL KAYNAKLARININ HAZÎNE-İ HÂSSAYA İDHAL EDİLMESİ

1880-1881 seneleri arasında Sultan II. Abdülhamid, Musul Bağdat ve Basra Vilâyetlerinde bulunan arazileri satın almaya başladı. Hazîne-i Hâssa Nazırı ve Maliye Nazırlığı görevlerinde bulunan Agop Paşa, bu arazilerin satın alınması konusunda padişah tarafından görevlendirildi. Bu arazileri padişahın mülküne kattıktan sonra devlet, arazilerde bulunan kuyuların verimini artırmak, diğer kuyuları keşfetmek ve kullanılabilir hale getirmek için mühendis ve müfettişler tayin ederek çalışmalara başladı. Araştırmalar sonucunda bölgede kuyuların olduğu ve işletilmesinin gerekli olduğu ortaya çıktı ve Padişah emriyle kuyuları incelemek üzere Hazîne'den bir hey'et gönderildi.³³

Padişah, gönderdiği hey'etler aracılığıyla bölgede petrol zenginliğinin olabileceğinden emindi.³⁴ Musul Vilâyeti madenleri için bu araştırmaları yapmak üzere gönderilen arasında Müfettiş Arif de bulunmaktadır. Müfettiş Arif, buradaki petrol yatakları ile ilgili her şeyi detaylı bir şekilde rapor etmiş hatta diğer mineralleri de raporuna dâhil etmiştir.³⁵

Müfettiş Arif'in sunduğu rapor neticesinde, Musul Vilâyeti'nde Gaz yağı petrol madeni bulunması ve burada bulunan petrolün araştırılması ve işletilmesi için 6 Şubat 1889'da önemli bir adım atıldı. Bununla birlikte devletin bütün arazilerinde, Hazîne-i Hâssaya petrol çıkarma ve işletme yetkisi devredilmiştir.³⁶ 5 Haziran 1889'da bu ferman

³¹ BOA, HH.THR. 234/77, lef-2 (23 Cemazeyilahir 1312/22 Aralık 1894).

³² BOA, HH.THR. 234/77, lef-2 (23 Cemazeyilahir 1312/22 Aralık 1894).

³³ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 39-100; Al-Shatri, *a.g.t.*, s. 125.

³⁴ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 43.

³⁵ BOA, HH.THR. 233/47, lef-1 (21 Şubat 1303/4 Mart 1888).

³⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919*, Ankara 1993, s. 208.

resmen tescil edilerek Hazîne-i Hâssaya'ya gönderilmiş, iki nüshası basılmış, bir nüshası Musul Vilâyeti'ne, ikinci nüshası Musul Emlâk Hey'eti'ne gönderilmiştir.³⁷

18 Kasım 1902'de Musul Vilâyeti'nde bulunan petrol madenlerinin işletmesi imtiyazının devrine ilişkin padişah birinci emre benzer bir irade daha çıkardı.³⁸ Bu iradenin sebebi, birinci emirle benzerliğine rağmen, Şammar aşiretlerinin kontrolündeki bölgedeki petrol kuyularına yapılan saldırı ve ayrıca Neftçizâde ailesinin çözilemeyen meselesine tepkidir,³⁹ bir diğer sebebi de Bağdat Demiryolu imtiyazının imzalanması ve demiryolunun iki yakasındaki petrol kaynaklarının işletilmesidir. Bu irade, Almanlara, bu kaynakları işletme hakkının yalnızca özel hazineye ait olduğunu ve daha sonra değinileceğine dair bir hatırlatmaydı.⁴⁰

1.4. NEFTÇİZÂDE AİLESİ VE KERKÜK PETROLÜ MESELESİ

Sultan IV. Murad 1638'de Pers egemenliğinden kurtarmak için Bağdat'a giderken, Kerkük Vilâyetinde yaşayan bir Türk ailesi vardı⁴¹ ve bu aile Kerkük'ün güneyindeki Baba Gurgur tarlalarından çıkardıkları ham petrolü Osmanlı ordusuna bağışlamıştı. Bu arada bu aile, bölgedeki arazilerden petrol çıkarmak için Sultan IV. Murad'ın 1640 tarihli bir fermanıyla petrol imtiyazı da almıştı. Bu tarihten itibaren takriben 142 sene sonra 1781 yılında bu tarlalara tecavüz edilmiş ve bu müdahaleyi önlemek için Kerkük kadısından Sultan I. Abdülhamid'e bir belge gönderilmiştir.⁴²

Sultan II. Abdülhamid, Musul Vilâyeti arazilerini Hazîne-i Hâssaya temlik edince, Neftçi ailesi bu meseleye itiraz ederek, 21 Ağustos 1889 tarihli Nezâret-i Hazîne-i Hâssaya bir grup imzalı telgraf gönderdi. (Ahmed, Gani, Muhammed, Ahmed Halim, Kadir, Vahab, Ömer, Salih, Ali, Şakir, Amin, Hamdi, Hasan, Şakur, Nazım, Mustafa, Neftçizâde Hüseyin Salih) Bu kuyuların yüzlerce sene önce atalarına Sultan IV. Murad tarafından verildiğini teyit ettiler. Takriben 300 kişinin bu arazileri miras aldığı ve bu arazilere sahip oldukları süre boyunca, devlete petrol gelirlerinin, onda birini yasal olarak ödemekle yükümlüydüler. Hazîne-i Hâssaya arazilerinin devrine ilişkin bu emrin, onları değil, ileride keşfedilecek kuyuları kapsadığı, yukarıda adı geçen şahıslarca padişaha

³⁷ BOA, HH.THR. 233/51, lef-1 (24 Mayıs 1305/5 Haziran 1889).

³⁸ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Döneminde Irak*, İstanbul 2006, s. 220.

³⁹ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 107.

⁴⁰ Davut Hut, *Die Bagdadbahn Ein Umriss deutsch-türkischer Beziehungen*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg 2016, s. 81.

⁴¹ Volkan Ediger, *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2005, s. 31.

⁴² Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 179-180.

gönderilen telgrafta teyid edilmiştir. Böylece keşfedilecek kuyularda çıkabilecek sorunların önüne geçilmiştir.⁴³

24 Ağustos 1889 tarihinde, bu kuyuları uzun süredir işleten insanlardan biri olan Neftçizâde Hasan, Sultan II. Abdülhamid'e bir telgraf gönderdi. Telgrafında Sultan IV. Mustafa zamanında dedesinin Kerkük'te yaptırılan caminin imar ve büyütülmesinde ve yanına bir okul yaptırılmasındaki çabalarına değindi. Gönderilen bu telgraftan sonra emeklerinin bedeli devlet tarafından kendisine tahsis edildi.

Sadrazam Kâmil Paşa, 4 Eylül 1889 tarihinde bu telgrafları padişaha arz etmek ve Hazîne-i Hâssaya bütün bu haberleri ulaştırmak için çalıştı⁴⁴ 11 Eylül 1889 'da bütün bu Hazîne-i Hâssaya telgrafları toplanarak Musul Emlâk Heyeti'ne gönderildi.⁴⁵

Musul Emlâk Heyeti'nin başkanı Nazif Bey, Neftçi ailesinin bu kuyular üzerindeki haklarına ilişkin iddialarını cevaplamış ve ellerinde herhangi bir tapu olmadığını belirtmişti, Arazi Kanununun 107. maddesine göre bu arazilerde tapuları yoktu.⁴⁶ Netice olarak Musul Emlâk Hey'eti, 9 Kasım 1889 tarihinde bu aile ve Kerkük'teki petrol sahaları hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamış ve raporda bu ailenin hiçbir resmi izin olmaksızın bu petrol kuyularını 200 senedir işlettiğini belirtmiştir. Bu dilekçeyi seneler içinde birbirlerine iletmışler ve yine de devletin belirlediği değeri ve bedeli vermişlerdir.⁴⁷

Musul Emlâk Heyeti'nin 1 Ocak 1890'da yaptığı kapsamlı incelemede, Neftçi ailesinin devlete vergi ödediği ortaya çıktı. Hükümet, bu kuyularda imtiyaz sahibi olmak isteyen her sene 5000 kuruş ödemesinin şart koşulduğunu belirterek, bu kuyularda su gazı, yani suyla karıştırılmış kara petrol, (2 kısmı petrol, 8 kısmı sudur ve bu petrol) Kerkük'ün merkezindeki şehir halkına satılmaktaydı. Cami ve okulla ilgili para ve bağış konusunun da yanlış olduğu tespit edildi.⁴⁸ 10 Ocak 1894'te Sadrazam Cevad Paşa, Kerkük'e bir saat uzaklıkta bulunan beş petrol kuyusunda Neftçi ailesinin sözde kendisine miras kalan petrole ilişkin bir belgeleri olmadığını ve söz konusu mahaldeki bu kuyularda bir hakkının olmadığını ve tamamının Hazîne-i Hâssaya'ya ait olduğu belirtilmişti.⁴⁹

⁴³ BOA, HH.THR. 248/10, lef-3 (9 Ağustos 1305/21 Ağustos 1889).

⁴⁴ BOA, HH.THR. 248/10, lef-8 (23 Ağustos 1305/4 Eylül 1889).

⁴⁵ BOA, HH.THR. 248/10, lef-10 (30 Ağustos 1305/11 Eylül 1889).

⁴⁶ BOA, HH.THR. 248/10, lef-9 (28 Ağustos 1305/9 Eylül 1889).

⁴⁷ BOA, HH.THR. 248/10, lef-16 (15 Rabiulevvel 1307/9 Kasım 1889).

⁴⁸ BOA, HH.THR. 248/10, lef-21 (20 Kanunuevvel 1305/1 Ocak 1890).

⁴⁹ BOA, HH.THR. 234/75, lef-1 (3 Recep 1311/10 Ocak 1894).

Muhammed Haydar isimli bir şahıs, Musul Vilâyeti'nde bulunan Kerkük'teki bu petrol kuyularının suistimal edildiğini ve bu durumdan etkilendiğini belirterek Hazîne-i Hâssaya'ya bir belge gönderdi.⁵⁰ Bu kişinin talebinin nezarete ulaşmasının ardından konu, inceleme için Musul Emlâk Hey'eti'ne havale edildi.⁵¹ Nezaret, 5 Ağustos 1906 tarihli belgeden anlaşıldığına göre bu konuda soruşturma talebinde bulunmuş, ancak bu talebe cevap verilmemiştir.⁵²

1.5. FRANSIZ MADEN MÜHENDİSİ EMİL JAKRAZIN⁵³ BAĞDAT VE MUSUL VİLÂYETLERİNİN PETROL KUYULARI RAPORU

Sultan II. Abdülhamid, Hazîne-i Hâssa arazilerindeki petrol üretimini artırmak için bir Fransız uzmanı görevlendirdi. Her ne kadar Fransa, petrol sektöründe adından söz ettiren bir devlet olmasa da Sultan II. Abdülhamid'in bir Fransız uzman olarak seçmesi İngilizlere olan güvensizliğinden kaynaklanmaktaydı. Buna ilave olarak Bağdat Demiryolu Şirketi'nin Almanlar tarafından yapılıyor olmasıda da padişahı Fransızlara yakınlaştırmıştı.⁵⁴

Fransız mühendis Mösyö Jakraz'ın gelişinden sonra, maden işlerinde bir uzmana ihtiyaç duyulması üzerine Sultan II. Abdülhamid onu başmühendis olarak atadı. Mösyö Jakraz, Bağdat Vilâyetinde araştırmalarına başlar başlamaz, Mendeli petrol sahalarına giderek bölgede araştırmalarını yapmış ve 27 Ağustos 1894 tarihinde bu sahanın petrolü hakkında detaylı bir rapor sunmuştur. Bu bölgede bulunan petrol kaynaklarının kuzeybatıdaki Mendeli şehrine 35 metre, nefthâne yataklarının ise Bağdat'ın 120 kilometre kuzeydoğusunda yer aldığını raporunda açıklamıştır. Bu mevkinin tamamen engebeli zemini ve vadinin düzgün kumlu bir yüzeyden kırmızı, yeşil renkte bireysel, esnek katmanlardan oluştuğu göz önüne alındığında, araziler içinde otomatik olarak meydana gelen hareketlerle petrol bu katmanların çatlaklarından dışarı çıkıyordu.⁵⁵

Bu mineraller için birkaç senedeki yükseklikleri ve bu atılımların miktarları açısından bir tablo sunulmuştur. Tabloda bu mineraller 4'e ayrılmıştı.

⁵⁰ BOA, HH.THR. 248/10, lef-32.

⁵¹ BOA, HH.THR. 248/10, lef-33 (19 Temmuz 1322/1 Ağustos 1906).

⁵² BOA, HH.THR. 248/10, lef-34 (20 Recep 1324/9 Eylül 1906).

⁵³ Büşra Karataşer, "II. Abdülhamid Döneminde Petrol Yatakları İçin Verilen Mücadele, ENCSO, Uluslararası Enerji, Ekonomi ve Politika Kongresi, İstanbul 25-26 Mart 2017, s. 388.

⁵⁴ Uluğbay, a.g.e., s. 43.

⁵⁵ BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

Birincisi: Vârî nâm sınıfı, 79-97 rakımında olup 22 kuyudan oluşmaktadır. Bu kuyulardan en mühimleri farklı petrol türleri için 4 veya 5 kuyudur ve bu kuyuların takriben senelik hacmi 6400 kıyyedir.

İkincisi: Çalaçlık nâm sınıfı, Ortalama yüksekliği 70 olup küçük kuyulardan oluşmaktadır ve senelik miktarı takriben 16.000 kıyyedir.

Üçüncüsü: Anbâr nâm sınıfı, günlük çıktısı takriben 100-150 kıyye, yani senede takriben 52500 kıyye ve diğer çıktılarının miktarı ise günde takriben 2000 olarak tahmin edilmektedir.

Dördüncüsü: Kelâl nâm sınıfı, bu petrol, ekstraksiyon miktarı 700-800 kıyye olan petrol çayının mecrâsından çıkarılıp hemen boşaltılırdı.⁵⁶

Sonuç olarak, yaz mevsiminde ortalama 13.500 kıyye, kış mevsiminde ise 11000 kıyye olarak tahmin edilmekte olup, en fazla ekstrakte edilen çıkmış miktarı ise Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında 15000 kıyyedir. Bu hesaba göre günde takriben 400 kıyye veya takriben 500 kilogram üretilmektedir. Bu miktarlar sınırlı ve kısımdır, kuyuları derinleştirerek bu miktarları artırmak mümkündür.⁵⁷

Aslında mineral çıkarma yöntemi hala ilkel yollarla yapılıyordu. Zira kuyular tuzlu su ile dolduğunda ve petrol azar azar yanlarında biriktiğinde elle toplanırdı. Daha sonra Hanakin, Bakuba ve Bağdat'a nakledilir ve oradan satış işlemi gerçekleşirdi. Bu yükün değeri 75-80 kıyye yaz mevsiminde 11 kıran (24 kuruş 75 santim), kış mevsiminde 14-16 kıran (31den gurus 50 santim 36e kuruştur). Devlet için belirlenen miktar ne olursa olsun, mültezim yalnızca senelik 60 kuruş tutarındaki çalışma ve satış ücretinden sorumludur. Raporlar, Mendeli'den taşınan ham petrolün takriben 20 para iken 30 paraya satılmaktadır, Hanakin ve Bakuba petrolünün fiyatı Mendeli ve Bağdat ile aynı olup, mevsimlere göre 50 kıyye fiyatı 40-60 kuruş arasında değişmektedir. Filtreleme makineleri şehrin mütevellileri tarafından kurulmuş olsa da bu amaç için yeterli değildi. Kesintisiz 6 saat çalışarak, miktarı sadece 75-80 kıyye olan koyu renkli bir maddeyi çıkarabiliyorlardı. Mösyö Jakraz, Bağdat Vilâyetindeki Mendeli petrol sahalarının çalışmalarını iyileştirmek için bu konuda mühim çalışmalar yaptı ve iki temel noktaya odaklandı:

⁵⁶ BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

⁵⁷ BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

1. Bu iş için mühim bir departmanın kurulması ile bu petrol sahalarından çıkarılan ham petrol miktarının artırılmasına çalışılmasıdır.
2. Bu sahalardan çıkarılan miktarı artırıp doğru şekilde kullandıktan sonra bu petrol Bakü petrolü ile rekabet edebilecek duruma gelecektir.⁵⁸

Dağlık bölgenin doğası gereği bu kuyuların yakınında fabrika kurulamaması gibi dezavantajlar da varmıştır. Bu bölgede fabrikalar kurulursa, petrolün Diyala Nehri üzerinden arabalarla ve oradan Bağdat'a taşınması işlemi kolaylıkla yapılacaktı. Burada Mösyö Jakraz, Midhat Paşa tarafından kurulan Bakuba'da bulunan petrol arıtma ve rafineri tesisini tamir ederek faydalanmanın mümkün olduğunu, rafinerinin onarılması halinde ise takriben 500 kıyye rafine petrol üretileceğini ifade etti.⁵⁹

Mösyö Jakraz, günlük olarak 500 kıyye üretim bazında gerçekleştirilecek olan inşaatın nihai raporunu hazırladı.

Evvelen İnşâ-ı Esâsiye Masrafı⁶⁰

Boru Kuyuların Beher Metresin Masrafı

Kuruş

115 Sonda ve Tulumba ile beraber edevâtın mübâyâ'a ve nakliyesi

150 Ücret-i hafriye

35 Boru

30 Masârıf-ı gayr-ı müterekkübe

330 Bir metrenin masrafı

Lira-yı Osmânî

660 (1) İki yüz metrelik borulu kuyular

200 (2) Havuzlar vesâ'ire

540 (3) Baküba Fabrikasının ta'miri takrîben

1400 İnşâât-ı esâsiyenin yekûnu

Sâniyen Masârıf-ı Umûmiye-i Seneviye⁶¹

⁵⁸ BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

⁵⁹ BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

⁶⁰ BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

⁶¹ BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

Lira-yı Osmânî

340 (1) Nîm resmi istihsâl olunan ma'lûmâta nazaran hükûmete verilen bedel-i iltizâm

420 (2) Me'mûrîn ma'âşâtı

15 (3) İsti'mâl olunan sermâyenin fâ'izi

125 (4) Masârif-ı gayr-ı müterekkûbe

900 Yekûn

Sâlisen Masârif-ı Husûsiye⁶²

Kuruş Santim

— 27 (1) Ma'denden Baküba'ya kadar bir yükün yani 75 kıyyenin ücret-i nakliyesi 12 kuruş 25 santim olup halbûki 75 kıyye ham neften 45 tenvîre sâlih neft istihrâc edileceğinden beher kıyye başına ücret-i nakliye

— 50 (2) Ahtâb ve eczâ-yı kimyeviye ve sâ'ir tasfiye masârîfı

— 8 (3) Baküba'dan Bağdat'a ücret-i nakliye

— 85 Bir kıyye tenvîre sâlih neftin masrafı

Rabi'an Baküba'da Tasfiye Olunmuş Mendeli Neftinin Beher Kıyyesinin Bağdat'ta Kıymeti⁶³

Kuruş Santim

— 50 Masârif-ı Umûmiye

— 85 Masârif-ı Husûsiye

1 35 Beher kıyyenin kıymeti

Bakü'nün petrolü Bağdat Vilâyeti'nde satılan petroldü ve bu petrol Basra'dan Dicle Nehri ile taşınarak oradan Bağdat Vilâyeti'ne ulaştırılıyordu. Teneke kutulara, takriben 12 veya 13 adet ahşap kutulara yerleştirilir ve her kutuda takriben 25 kıyye ağırlığında 2 kutu bulunurdu. Fiyatı Basra'da 22 kuruş 50 santim olanın, Bağdat'taki fiyatı 35 kuruştur. Bağdat petrolünün fiyatı çok düşüktü ve burada Mösyö Jakraz, düşük

⁶² BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

⁶³ BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

kaliteli Bakü petrolü ile daha iyi birinci sınıf olan Bakuba petrolü arasındaki farkı açıkladı. İşte tüm bunların amacı, Mösyö Jakraz'ın Mendeli minerallerinden faydalanmak için bu kuyularda doğru şekilde deneyim ve çalışma yapılması gerektiğini vurgulamasıdır.⁶⁴

Mösyö Jakraz, Bağdat Vilâyetinin petrolü üzerine araştırmalarını yaptıktan sonra, orada da araştırma yapmak üzere Musul Vilâyeti'ne gitmiş ve buradaki hammaddeler hakkında ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Bu rapor 9 Ağustos 1895'te tercüme edilmiştir ve raporun başında Mösyö Jakraz petrol ve ziftin keşfi ve araştırması ile ilgili bilgilerden bahsetmiştir. Yakın olan Salahiye, Tuzhurmatu, Davuda dağlarında bulunan Pelkana petrolü, Cebel-i Nasaz'da bulunan Kil petrolü ve Kerkük yakınlarında bulunan Baba Gurgur kaynaklarını ziyaret etti. Karadağ yakınlarındaki Emlâk-ı Hümâyûn içinde bulunan asfalt, Şubat ayında kontrol edildi. 14 Mart tarihine kadar şirket petrol ve asfalt minerallerini ziyaret etti. 11-28 Nisan tarihleri arasında ise Zaho sahalarında araştırmalarda bulundu.⁶⁵

1. Pelkana Kaynakları: Tuzhurmatu'nun doğusunda yer alırlar, Bu bölgenin en mühim kaynağı, bu çukurun kenarlarından petrolün aktığı 6 metre derinliğinde bir kuyudan oluşan Serkâr kaynağıdır. Bu ziyaret sırasında günde takriben 300 kıyye toplandığı ve bu kuyudan çıkarılan su miktarının çıkarılan petrol miktarından farklı olmadığı, çıkarılan petrol miktarının bir hacim suya karşı olduğu belirtilmiştir. Heyas ve Körbulak kaynaklarda 4 hacim petrol bir hacim suya, bazı kaynaklarda ise su ile petrol miktarı mütesavidir. Bu kaynakların günlük çıktılarının kış mevsiminde maksimum 800 kıyye, yaz mevsiminde ise 900 kıyye olduğu tahmin edilmektedir.

Pelkana kaynaklarında petrol varlığı yeryüzüne yakın olmasına rağmen ekipman ve aletlerle daha derine inilerek çıkarma miktarının artırılabilmesi ve iskandil işleminin uygulanabileceği ve bunun gerekli olduğu söylenmiştir. Petrolü güneş ışığından korumak için bu kuyuların bir kısmını kapatmak gerekir. Burada gerekli işlemlerden biri, hammaddeyi toplamak için havuzlar inşa etmektir ve daha sonra bu havuzların içinde malzemeyi sudan ayırma işlemi yapılır. Havuzlar inşa etmenin bir başka sebebi de, bu hammaddeleri, özellikle sıcak yaz aylarında, nakliyesinin zorluğu ve büyük miktarlarda ısıya maruz kalması sebebiyle israf edilmesi sebebiyle tutmaktır. Ayrıca, içindeki su oranının büyük olduğu, buharlaşmasını tamamen önleyen ve içindeki hammaddeleri

⁶⁴ BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894).

⁶⁵ BOA, HH.D. 25199 (28 Temmuz 1311/9 Ağustos 1895).

koruyan bir havzanın 35 metreküp olması gerektiğini de belirtti. Bu inşaatları korumak için askeri binaların ve istasyonların inşa edilmesinin gerekliliğine işaret etti.⁶⁶

2. *Eskikal'a'nın Kaynakları:* Tuzhurmatu yakınlarında, Davuda Dağları ile Tuzhurmatu Dağları arasında yer alır ve içlerinde nehir yatağının sağ tarafında ve 2 veya 3 metre yükseklikte 2 petrol kaynağı vardır. Petrol, kükürt ve kireç tabakaları halinde bulunur ve bunlardan çıkarılan petrol miktarı 10-20 kıyye kadar önemsizdir. Bu bağlamda iş kapsamını genişletmek çok zor ve Pelkana tarlalarında bahsedildiği gibi iskandil işleminde çalışılması gerekir.⁶⁷

3. *Kil Kaynakları:* Tuzhurmatu'ya 7 saat, Kerkük'e 14 saat uzaklıktadır ve 4 yerde bulunan 30 petrol kaynağı vardır:

- Bin-İncir'in kaynakları Şeyh Samad köyü yakınlarında bulunur ve yeşilimsi petrol üreten 11 kaynaktan oluşur. Buradan çıkarılan su miktarı, kış mevsiminde petrolün yarısı kadar iken, yazın su miktarı azalmaktadır. Bu çukurların derinliği 2-3 metre civarında olup, bileşimleri itibariyle çukurun kenarında petrolün toplandığı Tuzhurmatu ve Pelkana çukurlarına benzemektedir, Günlük olarak ondan çıkarılan hammadde miktarı ise kış mevsiminde 100 kıyye, yaz mevsiminde 200 kıyyedir.
- En mühim kaynaklar arasında yer alan Kanber Ali'nin kaynakları 11 kaynaktan oluşmakta ve bunlardan günlük olarak çıkarılan miktar 100-260 kıyye arasında değişmekte olup, bu miktar bir kiracı tarafından söylenmiş ancak kendisinin bildirdiğine göre bu keşifler sırasında elde edebildiğimiz, bu kaynakların günlük olarak takriben 200-220 kıyye ürettiğidir.
- Kiralanan kaynaklar 5 kaynaktan oluşur ve bu kaynaklar çok mühimdir ve bunların günlük ekstraksiyon miktarı 25-40 kıyye arasında değişmektedir ve bu kaynaklarla birlikte tuzlu su ile petrol üreten hanikolin olan başka bir kaynak daha bulunmaktadır.
- Seyyidin kaynakları: Önemsiz 4 kaynaktan biri olarak kabul edilen ve buradan hammadde çıkarma yöntemi, işçilerin kuyuya inip petrolü doldurması ile kolaydır. Ancak, ondan çıkarılan büyük miktarda su sebebiyle fazla çalıştırılmaz.

⁶⁶ BOA, HH.D. 25199 (28 Temmuz 1311/9 Ağustos 1895).

⁶⁷ BOA, HH.D. 25199 (28 Temmuz 1311/9 Ağustos 1895).

Alınması gereken ilk önlemlerden biri taşıma işleminin yapıldığı yolun düzenlenmesidir. Yol ne kadar düzenli olursa taşıma maliyeti o kadar düşük olur. İkincisi, bu kaynakların yeniden yapılandırılması, kenarlarının kapatılması gerektiğidir. Bu hammaddenin yaz aylarında korunması için diğer alanlarda tavsiye edildiği gibi havuzlar yapılmalıdır. Bin-İncir ve Kanber Ali kaynaklarının 34 metreküp alana sahip havzalar oluşturması, Kebîr Seyyidin kaynaklarının ise 15 metreküp alana sahip havzalar oluşturulması gerekmektedir.⁶⁸

4. *Baba Gurgur Kaynakları:* Kerkük yakınlarında bulunan 8 kaynaktan oluşmakta ve 4 kişi tarafından idare edilmekte olup Emlâk-ı Hümâyûn kapsamına girmemektedir. Bu kaynaklar, her biri farklı oranda su üreten 3-5 metre derinliğindeki normal çukurlardan oluşur. Kaynakların geri kalanı ise yüzeylerinde yüzen hammadde ile doludur. Bu petrol şu şekilde taksim edilir, %10 Kerkük idaresine ve fakirlere erilirken geri kalan kısmı ise bu tarlaları işleten 4 kişi arasında paylaşılır. Ve bu kaynakların her biri 15 metreküp derinliğinde 2 havza inşa etmesi gerekir.⁶⁹

5. *Karadağ'ın Kaynakları:* Bu raporda Süleymaniye, Alasya ve Kulkula nâm mahallerin yakınlarındaki Çemçemal ve Akçılar'ın bazı yerlerinin ziyaret edildiği ve buralarda saf asfalt kaynaklarının bulunduğu ile ilgilidir. Karadağ nahiyesi'nde çok siyah asfalttan çok sayıda taşlaşmış damarlar bulunmuştur. Karadağ'da petrol çok net görüldü, Derbend-i Gavur'da ise suyla dolu bir kuyu vardı ve dağın yüzeyinde yeşilimsi petrol lekeleri görüldü. Bu bölgede petrol miktarının çok fazla olduğu söylenebilir ancak bir dağda yer aldığından ve çıkarma işlemi pahalı olduğu için çıkarma yöntemi oldukça zordur.⁷⁰

6. *Tel Kayyare'nin Kaynakları:* Musul'un 12 saat güneyinde bulunuyor ve Şarkat nâm kaynağında başka hiçbir minerale benzemeyen petrol bulunmuştur. Bu kuyunun uzunluğu 250 metre, genişliği 105 metre olup, ortasında asfalt bulunmaktadır. Günlük olarak çıkarılan su miktarı ise 600-900 kıyye arasında değişmekte olup, konumundan dolayı petrol çıkarma işlemi oldukça kolaydır. Petrol ile çıkarılan büyük miktarda suya rağmen, bolluğu bunu telafi eder ve ham maddenin filtrelenmesini kolaylaştırır. Bu raporda gerekli bir husus, kuyu içine delik açılmasının gerekliliği ve bu deliklerin çaplarının 8-10 m. arasında değiştiği ve metal borulara sahip oldukları ve içine

⁶⁸ BOA, HH.D. 25199 (28 Temmuz 1311/9 Ağustos 1895).

⁶⁹ BOA, HH.D. 25199 (28 Temmuz 1311/9 Ağustos 1895).

⁷⁰ BOA, HH.D. 25199 (28 Temmuz 1311/9 Ağustos 1895).

yerleştirilen tulumbar vasıtasıyla suyun kuyudan çekildiği hususuna açıklık getirilmiştir.

Raporunun sonunda, eğer iş yapılırsa fabrikalar işletilirse ve bu süreç başarılı olursa, Kerkük, Tuzhurmatu ve Şarkat fabrikalarından 900.000 -1.000.000 net petrol elde edileceği, dolayısıyla bu petrolün yabancı petrolle rekabet edeceği belirtiliyor.⁷¹

1.6. NEMLİZÂDE HASAN TAHSİN PETROLLERİ İMTİYAZ TALEBİ

En ünlü piyasa tüccarlarından Hasan Tahsin Efendi, Musul Vilâyeti petrolünün işletilmesi imtiyazını Hazîne-i Hâssaya devrettikten sonra Bağdat ve Basra Vilâyetlerinde petrol imtiyazı elde etmeye çalıştı. Kar elde etme amacı ile bu alanın giderek artan ehemmiyet sebebiyle bu imtiyazı elde ettikten sonra yabancı bir şirkete devretmek talep etti.⁷² Ayrıca Tahsin Efendi, Hazîne-i Hâssaya'ya eklemenden önce bu alanın imtiyazını da almaya çalışmıştır.⁷³

Orman ve Ma'âdin ve Zirâ'at Nezâretinden Şûrâ-yı Devlete'ye gönderilen 3 Kasım 1896 tarih ve 213 sayılı belgeye göre, bunlardan en mühim Mendeli kaynağı olan bu kaynaklar başarılı ve işlerse, orada iyi bir kaynak olacak ve yabancı petrol ithalatından vazgeçilecektir.⁷⁴

Tahsin Efendi, Bağdat ve Basra bölgelerindeki petrol madenlerinde 3 sene süreyle araştırma yapmak üzere imtiyaz ruhsatı verilmesi için Orman ve Ma'âdin ve Zirâ'at Nezâretine başvuruda bulundu. Tahsin Efendi, bu alanlarda zengin kaynaklar bulursa, bu petrol kuyularını 99 sene süreyle işletmek için bir imtiyaz elde etmek istiyordu. Bu imtiyazın alınması durumunda, petrol sahaları için 5 senelik ortalama kira bedeli ödeyeceğine söz vermiş ve imtiyazın diğer başvuranlara verilmemesini talep etmiştir. Araştırma izninin süresine gelince, belirtilen süre bir sene olduğu için kanuna göre 3 sene verilmesi mümkün değildir. Şûrâ-yı Devlet, bahsedilen ruhsat için Bağdat ve Basra Vilâyetlerinde 1 sene süreyle ıslah edilmesinin 1 sene süreyle verilmesini ve bu alanlarda hiçbir başvuru sahibinin petrol imtiyazı elde etmesine izin verilmemesini

⁷¹ BOA, HH.D. 25199 (28 Temmuz 1311/9 Ağustos 1895).

⁷² Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 202-203.

⁷³ Edhem Eldem, Sophia Laiou and Vangelis Kechriotis, *The Economic and Social Development of the Port-Cities of the Southern Black Sea Coast and Hinterland, Late 18th – Beginning of the 20th century*, Black Sea History Project Working Papers, Volume 5, Corfu 2017, p. 164.

⁷⁴ BOA, BEO. 884/66270, lef-2 (27 Cemazeyilevvel 1314/3 Kasım 1896).

önerdi. Orman ve Ma'âdin ve Zirâ'at Nezâreti'nin yeniden imtiyaz teklifinde bulunması halinde, bu imtiyaz Tahsin Efendi ile imzalanacaktır.⁷⁵

Bağdat, Tuzhurmatu, Kifri çevresi ve ayrıca Mendeli semtinde bu kaynakların yerel yönetim tarafından senelik (45.000 ile 51.000 kuruş) arasında değişen fiyatlarla kiralandığı tespit edildi. Bu petrol kaynakları ile ilgili olarak, 10.000 altın tutarındaki yüksek bahs maliyetleri sebebiyle bu imtiyazın ciddi bir talebesi olmamıştır ve devlet bu imtiyazı en fazla resm-i nisbî ödeyecek olanlara verecektir, Devletin tek başına böyle bir miktarı karşılayamaması sebebi ile bu kaynakların çıkartılıp işletilmesi durumunda devletin bunlardan çok yararlanacağı ifade edilmiştir.⁷⁶

Bağdat ve Basra Vilâyetlerinde petrol madenlerinin aranmasına gelince, 2 sene süreyle 21 Aralık 1896 tarihinde 2 ruhsatnâme verilmesi bu kuyuların zarar ve tahribattan korunması ve muhafaza edilmesi konusunda tacir Tahsin Efendi ile Orman ve Ma'âdin ve Zirâ'at Nezâreti ile bir sözleşme yapıldı. Yapılan sözleşmeye göre, Bu izin, sadece bahsi geçen arazilerin hudutlarını kapsar ve Hazîne-i Hâssa mülklerinin hudutlarını kapsamaz (Madde 3). Petrol işlemleri yapılırken alana zarar verilemez, aksi takdirde imtiyaz sahibi senelik tutara ilaveten 5 sene süreyle nakden para cezası ödemeyi taahhüt eder (Madde 5). Mevzuata göre araştırma ve gerekli petrol işletmeciliğinin yapılmaması halinde imtiyâz ruhsatı iptal edilerek arazi bırakılmalı ve imtiyaz sahibinin getirdiği bütün makine ve aletler üzerinde devlet hak sahibidir (Madde 6).⁷⁷

7 Temmuz 1898'de Orman ve Ma'âdin Nezâreti'ne gönderilen açıklamada, Bağdat ve Basra Vilâyetlerinin petrolü konusunda Tahsin Efendi ile mutabık kalınan şartların Bâb-ı Âli tarafından tasvip edildiği de belirtiliyordu.⁷⁸ Ama sonra durum değişti ve Sadrazam Halil Rıfat Paşa 21 Ekim 1898'de bir tarihli açıklaması ile Bağdat Vilâyeti'ndeki petrol işletme imtiyazının Hazîne-i Hâssaya devredildiği belirtildiği için Tahsin Efendi'ye verilen ruhsata artık ihtiyaç kalmadığı bildirdi.⁷⁹ Bu açıklamayı yaptıktan sonra bu meseleyi geliştirmekten de vazgeçmemiş, Bağdat ve Musul Vilâyetlerinin petrol sahaları imtiyâz listesini çıkardıktan sonra Tahsin Efendi Hazîne-i Hâssa'dan bu imtiyâzı almak için izin istemiştir.⁸⁰ Nitekim 6 Aralık 1898 tarihinde

⁷⁵ BOA, BEO. 884/66270, lef-2 (27 Cemazeyilevvel 1314/3 Kasım 1896).

⁷⁶ BOA, BEO. 884/66270, lef-2 (27 Cemazeyilevvel 1314/3 Kasım 1896).

⁷⁷ BOA, BEO. 985/73808, lef-2 (9 Kanunuevvel 1312/21 Aralık 1896). Bu mukâvelenâme hakkında daha fazla bilgi Ek 1'de gösterilmiştir.

⁷⁸ BOA, BEO. 1147/86000, lef-1 (4 Safer 1316/24 Haziran 1898).

⁷⁹ BOA, HH.THR. 239/56, lef-4 (5 Cemazeyilahir 1316/21 Ekim 1898).

⁸⁰ BOA, HH.THR. 239/58, lef-1 (17 Kasım 1314/29 Kasım 1898).

Tahsin Efendi, bu sözleşmenin müsveddesini hazırlayacağını bildiren bir tezkere göndermiş, bu müsveddesin sunulmaması durumunda, bu anlaşmayı elde etmiş sayılabilecektir.⁸¹

Ertesi gün, 7 Aralık 1898'de, mukâvelenâmenin iyileştirme müsveddesi sunulmuştur. Bu müsvedde 25 maddeden oluşmaktadır: Bu mukâvelenâme, petrol işletmeciliği sırasında ortaya çıkacak ve bu mukâvelenâmenin kapsamına girmeyen diğer maden türleri hariç, bu alanın hudutları içindeki tüm petrol ve asfaltı kapsamaktadır (Madde 2). İhraç edilecek ham petrolün %10 Hazîne-i Hâssaya ödenecek veya 1000 kilo ham petrol için 35 kuruş altın ödenecek ve bu ödenek senede 2 taksitte ödenecektir, Mart ve Eylül aylarında 2000 Osmanlı altını olan Hazîne-i Hâssaya senelik ücretlerinin ödenmesine ek olarak ve bu miktarın daha az olması durumunda bu ayrıcalığa sahip olan kişi geri kalanını öder (Madde 3). Mukâvelenâmenin imzalandığı tarihten itibaren 9 ay içinde mevcut tüm operasyonların devredilmesi ve Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne idâresine haritalarının sunulması zorunludur (Madde 5). İmtiyaz sahibi, kuyulardan çıkarılan petrolün miktarı ve değeri ile fabrikalarda rafine edilen petrolün miktarı ile ilgili her şeyi içeren bir günlük defter sunmakla yükümlüdür. Ayrıca her 3 ayda bir, Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne idâresine petrol numunesi göndermekle yükümlüdür (Madde 9).⁸²

Tahsin Efendi'nin daha önce kendisine tanınan İskenderun petrol imtiyazını bir Alman-İngiliz ortaklığına devretmesi sebebiyle bu mesele neticede başarılı olamadı. Hazîne-i Hâssanın menfaatine zarar verdiği için bu iş yasak olduğu gibi, imtiyazı başkasına devretmek de câiz değildir. Nitekim bu ayrıcalıktan kaçınıldı ve onaylanmadı.⁸³

1.7. FRANSIZ MÜHENDİS MÖSYÖ ROZO⁸⁴ İMTİYAZ TALEBİ

İstanbul 19 Nolu Faik Paşa Sokak'ta ikamet eden Fransız mühendis olup, Paris Ma'âdin Mekteb-i mezunudur, Mösyö Rozo, Bağdat ve Musul Vâililiklerinde bulunan petrol yataklarından yararlanmak için Hazîne-i Hâssaya bir sunum yapmış ve bu sunum 10 maddelik bir müsvedde içeriyordu: Birincisi: Musul Vilâyeti'nde bulunan Pelkana, Kıl, Baba Gurgur, Tel Kayyare, Tuzhurmatu, Kerkük, Şarkat petrol yatakları ile Musul Vilâyeti'ne ait tüm arazilerin kendisine verilmesi talebi. İkincisi: Bağdat Vilâyeti'nde

⁸¹ BOA, HH.THR. 239/59, lef-6 (24 Teşrinisani 1314/6 Aralık 1898).

⁸² BOA, HH.THR. 239/57, lef-2 (25 Teşrinisani 1314/7 Aralık 1898). Bu mukâvelenâme hakkında daha fazla bilgi Ek 2'de gösterilmiştir.

⁸³ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 211.

⁸⁴ Enes Yavuz, *Ottoman oil concessions during the Hamidian Era (1876–1909)*, İhsan Doğramacı Bilkent University, Department of History, Unpublished Master Thesis, Ankara 2018, p. 90.

bulunan tüm petrol kuyularının, özellikle Mendeli petrol kuyularının, imtiyaz mukâvelenâmesinin imzalandığı tarihten itibaren 60 senelik bir süre için kendisine verilmesi talebi. Üçüncüsü: 60 sene içinde yeni yataklar ve petrol kuyuları keşfetmek için çalışma talebi (Madde 1). Mösyö Rozo, bu petrol yatakların işlenmesinden elde edilen ham petrol ürünlerinin %10 Hazîne-i Hâssaya 5 sene süreyle nakden ödeyecektir (Madde 3). Hazîne-i Hâssaya verilen resm-i nisbî hiçbir surette indirilmeyecek, yani her sene takriben 2000 Osmanlı altını ödenecektir. Bu resm-i nisbî ödeme işlemi, ilk sene Mart ayında, ikinci ödeme ise Eylül ayında olmak üzere iki ödeme şeklinde yapılır (Madde 4).⁸⁵

10 maddeden oluşan bu mukâvelenâmeden sonra Mösyö Rozo Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Nâzırı Ohannes Efendi hazretleri arasında bir ön imtiyaz mukâvelenâmesi yapılmasına karar verildi. Bu mukâvelenâmenin ilk müsveddesi 27 maddeden oluşuyordu: Musul ve Bağdat Vilâyetlerinde bulunan tüm petrol kaynakları teşhir edilerek ihraç edilecek ve Mösyö Rozoya 40 sene süreyle imtiyaz verilecektir (Madde 1). Bu operasyonlar sırasında çıkarılan tüm petrol dışı kaynaklar imtiyaz mukâvelenâmesinin dışındadır (Madde 2). Özel hesap cetvelinin vaktinde verilmemesi halinde Osmanlı altını olarak %5 ila %25 arasında cezâ-yı nakdî alınacaktır (Madde 9).⁸⁶

Mösyö Rozo, Musul ve Bağdat Vilâyetlerindeki bu petrol kuyularının zenginliğini bilmesine rağmen, bu bölgelerin ehemmiyeti ve zenginliğini keşfetmek için deneyimli mühendisler, kişiler getirilmesini, böyle bir çalışmanın gerçekleştirilmesini talep etmiştir. Operasyon için, kişisel hesabında takriben 2,5 milyon franklık büyük bir meblağ gerekmekteydi. Ancak, bu kaynakların işletilmesine veya mukâvelenâmenin imzalandığı tarihten itibaren 9 ay içinde Hazîne-i Hâssaya teslimine ilişkin bu gönderen kuruluş tarafından Hazîne-i Hâssaya cevap verilmediği takdirde, mukâvelenâme feshedilecek ve garanti fonlara el konulacaktı.⁸⁷

Musul ve Bağdat Vilâyetlerinin petrolünün işletilmesine ilişkin koşullar listesi oluşturulana kadar bu taleple ilgili herhangi bir gelişme olmadı ve diğerlerinden gelen cazip talebin sahibi olarak bu imtiyazla ilgili talebini iletmesi için Mösyö Rozo'ya haber gönderildi.⁸⁸ Bu arada Ohannes Efendi tarafından, Mösyö Rozo'nun teklifini ve

⁸⁵ BOA, HH.THR. 239/59, lef-2 (25 Haziran 1898). Bu mukâvelenâme hakkında daha fazla bilgi Ek 3'de gösterilmiştir.

⁸⁶ BOA, Y.MTV. 184/120, lef-2. Bu müsvedde hakkında daha fazla bilgi Ek 4'de gösterilmiştir.

⁸⁷ BOA, HH.THR. 239/60, lef-2, lef-3 (14 Şevval 1316/25 Şubat 1899).

⁸⁸ BOA, HH.THR. 239/58, lef-1 (17 Teşrinisani 1314/29 Kasım 1898).

mukâvelenâme müsveddesinin tüm şartlarını içeren 12 Aralık 1898 tarihli bir tezkire hazırlanarak padişaha sunuldu. Devlete yaptığı cazip teklif sebebiyle bu ayrıcalığı hak ettiği ifade edildi.⁸⁹ Bundan sonra da zaman zaman talepleri olsa da olumlu cevap alamadığı anlaşılmaktadır. Mesela Mösyö Rozo, 12 Ekim 1901 tarihli belgeden anlaşıldığına göre talebine ilişkin olumlu cevap alamamıştır.⁹⁰

1.8. İNGİLİZ ALBAY MAUNSELL RAPORU

Birçok kaşif ve araştırmacı, aşağı Dicle Vadisi'nin kuzeydoğusunda büyük miktarlarda petrolün varlığını fark etti ve bir grup diğer bildirimci toplayarak, büyük bir boyuta ve ticari öneme sahip olduğu tespit edildi. Maunsell, Mezopotamya gezisi sırasında Hammam Elalil, Elfetha, Mendeli ve Kifri'de bu kuyuların varlığından bahsetmekte ve bitümün antik çağlardan beri ne kadar kullanıldığını göstermektedir. Bu madenlerin ilkel yöntemlerle çıkarılma sürecinden dolayı ticari değerlerinin bilinmediğini açıklıyor. Bu miktarda bitüm ve yağın mevcudiyetinin, uygun şekilde kullanılırlarsa büyük petrol uzantılarının varlığını doğruladığını belirtir. Petrol kuşağının Musul yakınlarında başlayıp güneydoğuya doğru genişlediği ve Zab Elkebir Nehri boyunca devam ettiği ve oradan Zab Elsagir Nehri'ne kadar uzanan bir hududu teşkil etmektedir. Süleymaniye bölgesinin batısında yer alan ve Zab Elsagirdan Diyala'ya kadar uzanarak Karadağ'dan geçer, Diyala'nın sol kıyısında, içinde Şirin ve Zahab saraylarının bulunduğu düşük bir havza vardır ve buradan takriben 20 mil uzaklıkta, Türkiye-İran hududunun genel çizgisini takip ederek genişlemeye devam eder.⁹¹

Maunsell tarafından Musul'dan Pusht-i-Kuh Nehri'ne çizilen kireçtaşı sırtları, jeolojik oluşumda birçok küçük kumtaşı sırtıyla kesişen keskin bir bölünmeyi temsil ediyor. Bu oluşum, Musul Vâliliği'nde Dicle Nehri kıyısında alçıtaşı tabakaları gösterir ve binalara çimento ile beyaz ve gri mermer tedarik etmek için kullanılmaktadır. Kifri yakınlarında Tuzhurmatu, Mendeli ve Zurbati'ye kadar kuzeybatı tepeleri boyunca devasa jips yatakları vardır.⁹²

⁸⁹ BOA, Y.MTV. 184/120, lef-1 (28 Recep 1316/12 Aralık 1898).

⁹⁰ BOA, HH.THR. 245/3, lef-1 (29 Eylül 1317/12 Ekim 1901).

⁹¹ Francis Maunsell, *The Mesopotamian Petroleum Field*, The Geographical Journal, Volume 5, Issue 9, 1897, s. 529.

⁹² A.g.m, s. 529.

Himrin Dağı, ovadan takriben 600 metre yükselen ve kumtaşından oluşan mühim bir simge yapıdır. Dicle ve Fırat nehirlerinin alüvyal ovası, Tikrit ve Hit'in altında başlar ve petrol kuşağının güney hududunu oluşturan Basra Körfezi'ne kadar uzanır.⁹³

Maunsell, Dicle'nin sağ kıyısında ve Hammam Elalil'in 25 mil güneyinde bulunan Kayyare petrolünün kaynaklarından bahsetmiştir. Kervanların geçtiği konumu sebebiyle yerin en mühim ticari kaynaklarını oluşturan Kerkük yakınlarında bulunan düşük tepelere de değinmiştir. Bağdat'tan Musul'a giden ana yoldan Kifri, Kerkük ve Erbil üzerinden, yerin takriben 2 mil doğusunda Tuzhurmatu'da kuyular bulunmaktadır. Fetha bölgesinde nehrin sol kıyısında çok miktarda bitüm ve petrol izleri vardır. Bu mevkiinin nehre yakınlığı göz önüne alındığında, petrol hemen gemilere nakledilebilir ve ardından Basra'ya nakledilebilir.⁹⁴

Maunsell raporunda Mendeli şehrini ziyaret etmediğini, ancak kâşiflerin söylediğine göre petrolün derilere konarak ve develer üzerinde taşınarak Bağdat'a taşındığını belirtiyor. Bu hammadde (petrol), Rus petrolünün kullanımından vazgeçilene kadar aydınlatma için kullanıldı.⁹⁵

Raporunda Mezopotamya'da bulunan petrol sahalarının büyük kısmının Musul ile Mendeli arasında, yani 220 mil uzaklıkta ve takriben 60 mil genişliğinde olduğunu belirtti. Bir demiryolu Bağdat'tan Kifri, Tuzhurmatu, Kerkük üzerinden Musul'a oradan da Akdeniz'e, Bağdat'tan Basra'ya uzanırsa, her iki Bahreyn'e de petrol ulaşımını sağlayacaktır. Mezopotamya petrolü bu tesisleri kurarak Türkiye için en mühim ticaret zenginliğini oluşturabilirdi.⁹⁶

1.9. EMİL JAKRAZ RAPORU HAKKINDA MÜŞRİF ARSLAN TARAFINDAN SUNULAN BİR RAPOR

Müşrif Arslan Efendi, 21 Mayıs 1898'de Mösyö Jakraz Musul Vilâyeti içinde Tuzhurmatu, Kerkük, Süleymaniye ve Zaho'nun eteklerinde bulunan petrol kaynakları hakkındaki raporunu değerlendirmek için çalıştı. Mevcut petrol kaynakları aşağıda gösterildiği gibi bölünmüştür.⁹⁷

⁹³ A.g.m, s. 530.

⁹⁴ A.g.m, s. 531.

⁹⁵ A.g.m, s. 531.

⁹⁶ A.g.m, s. 532.

⁹⁷ BOA, HH.THR. 239/55, lef-2 (19 Mayıs 1314/21 Mayıs 1898).

Birincisi: Pelkana kaynakları Tuzhurmatu'nun güneydoğusunda, 2,5 saat uzaklıkta bulunmakta ve günlük olarak çıkarılan petrol miktarı 100 kıyyedir.

İkincisi: Eski Kale kaynakları Tuzhurmatu'nun eteklerinde yer almakta olup, günlük olarak çıkarılan petrol miktarı takriben 40 kıyyedir.

Üçüncüsü: Tuzhurmatu'ya takriben 7 saat uzaklıktaki Kil kaynakları ve günlük olarak çıkarılan petrol miktarı 500 kıyyedir.

Dördüncüsü: Kerkük bölgesine takriben 1,5 saat uzaklıkta bulunan Baba Gurgur kaynakları ve günlük olarak çıkarılan petrol miktarı 200 kıyyedir.

Beşincisi: Süleymaniye yakınlarında bulunan Karadağ'ın kaynakları ve çıkarılan petrolün miktarı belli değil.

Altıncısı: Dicle Nehri üzerinde ve Musul'un mandası altında şarkata takriben 12 saat uzaklıkta bulunan Tel Kayyare'nin kaynağı ve günlük olarak çıkarılan petrol miktarı 750 kıyye.

Yedincisi: Zaho'ya 1,5 saat uzaklıktaki Tavuk kaynağı ve günlük olarak çıkarılan petrol miktarı 50 kıyyedir.⁹⁸

Bağdat'ın eteklerinde İran hududuna yakın Mendeli'ye kısa bir mesafede başka petrol kaynaklarının da bulunduğunu ve bu kaynakların günlük olarak takriben 400 kıyye petrol verdiğini belirtti. Mösyö Jakraz raporunda, bu petrolün damıtılması ve rafine edilmesinin ilkel yöntemlerle çıkarılan petrolün neredeyse yarısının boşa gittiği ve petrol ile karıştırıldığında birçok özelliğini kaybettiğini, bundan dolayı da miktarın azaldığını vurguladı. Bu hammaddenin takriben % 40-50'si ya beyaz ya da sarı bir madde olup çok hoş olmayan bir koku yayar. Yandığında bu petrolün Musul ve Tuzhurmatu'daki 10 Okkasının fiyatı 10-15 kuruş civarındadır.⁹⁹

Mösyö Jakraz, Tuzhurmatu, Kerkük ve Şarkat'ta üç rafineri fabrikasının açılmasını ve Musul, Süleymaniye ve Bağdat'ta laboratuvarlar kurulmasını önerdi ve bu çalışmaların maliyetinin takriben 14.000 Osmanlı altını olduğunu söyledi. Ayrıca Bakuba'da Midhat Paşa tarafından kurulan petrol rafinerisi fabrikasının mükemmel bir donanımla yeniden açılmasını ve devletin yeniden işletmeye açılması için çalışmasını istiyordu. Musul Vilâyeti'nde bu ülkeyi zenginleştirecek petrol kaynakları olduğunu ve

⁹⁸ BOA, HH.THR. 239/55, lef-2 (19 Mayıs 1314/21 Mayıs 1898).

⁹⁹ BOA, HH.THR. 239/55, lef-2 (19 Mayıs 1314/21 Mayıs 1898).

petrolün zengin bir kaynak olacağını açıkladı . Bu işlem yapılırsa çıkarılan petrol sadece Musul ve Bağdat Vilâyeti'nin kullanımları için değil, Diyarbekir, Harput, Bitlis, Van Vilâyetleriyle İran'ın bir kısmı için de yeterli olacaktır.¹⁰⁰

Arslan Efendi, bu raporunda, Mösyö Jakraz, yaptığı tüm bu önerilerin bahsi geçen 14.000 Osmanlı altınını geçeceğini, bu işten vazgeçmesinin kendisi için daha hayırlı olduğunu belirterek, bu eseri bir şahsa veya şirkete bağlamanın gereğine de değinmiştir. Bu iş için en iyi teklifin 2 sene önce eski madenler müdürü Mösyö Dukatlin'e ait olduğunu vurgular. Bu madenleri 60 sene süreyle işletmeyi taahhüt ettiği ve devlete senelik toplamın %10'nunu vereceğini, bunun da senelik olarak 2000 Osmanlı altınından az olmayacağını belirtir.¹⁰¹

1.10. BAĞDAT PETROL KAYNAKLARININ HAZÎNE-İ HÂSSAYA İDHAL EDİLMESİ

Fransız mühendis Mösyö Jakraz, en mühimleri Mendeli madenleri olan Bağdat petrol madenleri hakkında hazırladığı raporda verdiği bilgilerden sonra bu madenlerin ne kadar mühim ve zengin olduğu ortaya çıktı, Bu rapor, Mösyö Jakraz raporunu tercüme eden, değerlendiren ve ehemmiyeti bilen Arslan Efendi tarafından okundu, bu alanların Hazîne-i Hâssaya dahil edilmesinin daha iyi olacağını sunduğu raporda bahsedildi.¹⁰² Musul Vilâyeti'nin emlâkı Hazîne-i Hâssaya devredildiğinde ve Bağdat petrolünün ehemmiyet ortaya çıkınca, bu iki devletin tek irade vermesinin mühim olduğu ortaya çıktı. Bu raporla ilgili tezkire Hazîne-i Hâssa Nazırı tarafından 1 Eylül 1898 tarihinde Padişah'a gönderildi.¹⁰³ 9 Eylül 1898'de Sultan II. Abdülhamid, Musul'da olduğu gibi Bağdat'ta da petrol yatakları imtiyazının özel Hazîne-i Hâssaya dahil edildiğini buyurdu.¹⁰⁴ Bu ferman çıktıktan sonra padişahın geliri artmış, Osmanlı maden kanununa göre bu madenler Hazîne-i Hâssa olarak kabul edilmiştir. Bu fermanndan sonra madenler petrol işletmeciliği ile çalıştırılıysaydı gelirleri devlete ödenmeyecekti.¹⁰⁵ Bu tezkire sonucunda iki vilâyetteki arama imtiyazı tek layihada birleştirilmiş ve tezkire metni 23 Eylül 1898'da Orman ve Maadin Nezareti'ne gönderilmiştir.¹⁰⁶ Hasan Tahsin Nemlizâde'nin bu gelişmelerden

¹⁰⁰ BOA, HH.THR. 239/55, lef-2 (19 Mayıs 1314/21 Mayıs 1898).

¹⁰¹ BOA, HH.THR. 239/55, lef-2 (19 Mayıs 1314/21 Mayıs 1898).

¹⁰² BOA, HH.THR. 248/10, lef-29 (15 Ağustos 1310/27 Ağustos 1894); BOA, HH.THR. 239/55, lef-2 (19 Mayıs 1314/21 Mayıs 1898).

¹⁰³ BOA, HH.THR. 239/56, lef-2 (10 Ağustos 1314/22 Ağustos 1898).

¹⁰⁴ Osmanlı döneminde Irak, s. 212.

¹⁰⁵ Uluğbay, a.g.e., s. 43.

¹⁰⁶ BOA, BEO. 1199/89875, lef-1 (7 Cemazeyilevvel 1316/23 Eylül 1898).

Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın Musul ve Bağdat Emlâklarının Hazîne-i Hâssaya katılmasından sonra artık imtiyaz vermesine gerek kalmadığı bir tezkere ile bilgilendirildiği bildirildi.¹⁰⁷

Bu gelişmelerden sonra Hazîne-i Hâssa tarafından devlet ve ona sağlanan faydalar oranında Bağdat ve Musul petrolü için bir imtiyaz metni hazırlandı. Bu metinde imtiyazın kuyu sayısındaki, makine sayısındaki, ihracat miktarındaki artış, İskenderun petrolünün çıkarılması ve ihracına ilişkin tüm ihtiyaçlara ilişkin özelliklerine yer verilerek nezarete bildirildi. Senelik olarak ham petrol sermayesinin %10'u oranında vergi belirlenmiş olup, bu verginin 2000 Osmanlı altın lirasından az olmaması gerektiği ve her 5 senede bir muhasebe denetimlerine göre bu verginin artırılıp azaltılacağı belirtilmiştir.¹⁰⁸

Hazîne-i Hâssa'nın hesap ve işlemlerini denetlemek üzere bir veya birden fazla komiser ve hafriyat çalışmaları sırasında, bunların yakınında veya bunlara bağlı binalarda herhangi bir hasar meydana gelmesi durumunda, bir cetvel ibraz edilir, tüm bu zararları detaylı bir şekilde içeren ve Hazîneye sunulan müteahhit Devlet, zararın boyutuna göre cezayı belirlemeye çalışır. Yüklenicinin kurmak ve yaptırmakla yükümlü olduğu i'mâlât ve nakliyâtların her biri denetlenecektir. Bu imtiyâzı imzaladıktan sonra, imtiyâz sahibi teminat olarak Osmanlı Bankası'na 1500 liralık bir depozito vermekle yükümlü olacaktır. Bu faaliyetler ikna edici bir sebebi olmaksızın 6 ay süreyle durdurulursa, mukâvelenâme feshedilecektir. Ahali ile müteahhit veya Osmanlı anonim şirketi arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkarsa, bu sorunlar Osmanlı mahkemelerine intikal ettirilecektir.¹⁰⁹

Bu imtiyâzın süresi, Hazînenin ve ahalinin haklarını güvence altına almak ve korumak için 40 sene olarak belirlenmiş ve bu sahaların işletilmesi ile ilgili olarak hem Mösyü Rozo'ya hem de Hasan Tahsin Nımlzâdey'e tezkire gönderilmiştir, bu imtiyazla ilgili tekliflerini sunmaları istenmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁷ BOA, HH.THR. 239/56, lef-4 (5 Cemazeyilahir 1316/21 Ekim 1898).

¹⁰⁸ BOA, HH.THR. 239/58, lef-1 (17 Teşrinisani 1314/29 Kasım 1898).

¹⁰⁹ BOA, HH.THR. 239/58, lef-1 (17 Teşrinisani 1314/29 Kasım 1898).

¹¹⁰ BOA, HH.THR. 239/58, lef-1 (17 Teşrinisani 1314/29 Kasım 1898).

1.11. ALMAN MÜHENDİS PAUL GRASKOPFÜN BAĞDAT VE MUSUL VİLÂYETLERİNİN PETROL KUYULARIN RAPORU

Sultan II. Abdülhamid Mezopotamya petrollerini Bağdat ve Musul Vilâyetini Hazîne-i Hâssa mülkü haline getirdiği vakit ,mühim gelişmeler meydana gelmiş; gerek mühendisler gerekse yurt dışından getirilen uzmanlar tarafından bölgede araştırmalar yapılmış, bölgeye bir Avrupalı atama mühendisi olan mösyö Graskopf gönderilmiştir. Almanya'dan getirilen Graskopf, aylık 100 lira maaşla Hazîne-i Hâssada maden mühendisi olarak çalışmaya başladı. Mösyö Graskopf'un Hazîne-i Hâssada görev yapmasının sebebi, onun pratik bilgi ve teknik yeteneklerinden faydalanmaktır. Ayrıca gerek Bağdat gerekse Musul Vilâyetlerinde petrol madenlerinin bulunmasını sağlayarak düzgün bir çalışma için gerekli önlemleri almaktır.¹¹¹

Mühendis mösyö Graskopf'un 4 Ocak 1901'de Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde bulunan madenlerde petrol çıkarmayı tercih etmesinden sonra, Habib Necip Efendi ile bir haftalık seyahata çıktı. Geçtiği yollar ve detaylar hakkında ayrıntılı bir raporda hazırlayıp hükümete sundu. Ekip İskenderun'dan başlayarak Halep ve Urfa üzerinden Diyarbakır'a ulaştı. Diyarbakır'dan sonra Musul'a geçildi ve buradaki yolculuğu 4 gün sürdü. Burada büyük ve mühim bir petrol kaynağı görüldüğünü de raporunda belirtmiştir. Ardından Musul'dan Bağdat yolu üzerinde Altunköprü ve Kerkük bölgesine olan yolculuğunu tamamlamış ve hareketleriyle ilk petrol kaynaklarına rastlamış, bu kaynak, 100 metre boyunca uzanan Büyük Zab Elkebirin sol tarafında yer almaktadır. Mühendis, bahsi geçen alanlardan geçtikten sonra, 15 km uzaklıktaki Kerkük'te Baba Gurgur kaynağı olan çok zengin ve aynı vakitte büyük bir kaynak gördü. Kerkük bölgesinden sonra Bağdat yoluna giderek Tuzhurmatu bölgesine indi ve Tuzhurmatu'nun 10 km doğusunda çok mühim bir kaynak buldu. Büyük Bağdat Yolu üzerinde, Bağdat'a 7 saat uzaklıktaki Tavuk köyüne rastladı ve burada, yanlarında zengin petrol kaynakları olan bir grup tepe gördü. Kerkük'ten takriben bir kilometre sonra Karadağ gelmiş ve bu bölgenin kaynaklarına ulaşmak için takriben 800 metrelik tepelere tırmanması gerekmiştir. Kerkük'ten Musul'a dönerken, doğruca Zaho'ya gitmiş ve Zaho'ya takriben 6,7 km uzaklıktaki bölgelerde zengin petrol kaynakları olduğunu görmüş ve bu minerali Zaho'dan Dicle Nehri üzerinden taşıma süreci çok kolay olacaktır. Bu arada Musul'dan döndükten sonra Şarkat ve içindeki Kayyare arazilerine giderek petrol kaynaklarına ulaşmış ve kendi görüşüne göre en mühim ve en zengin petrol kaynaklarının olduğu gibi

¹¹¹ BOA, Y.MTV. 296/175, lef-1 (23 Safer 1325/7 Nisan 1907).

Kayyare içinde olduğundan bahsedilmiştir. Bu kaynağın takriben 4 km'lik bir alanı oluşturmaya, takriben 300 metre uzunluğunda ve takriben 200 metre genişliğinde olması dikkat çekicidir. Bu kaynağın etrafı geniş bir tarım arazileri ile çevrilidir. Dicle Nehri'nin sağ kıyısına 30 km uzaklıkta ise petrol kaynaklarının bulunduğu Nemrud harabeleri, diğer yanda ise petrol zengini olduğu bilinen Himrin Dağı bulunmaktadır. Bu alandaki bahsi geçen kaynakların takriben 150 km ve üzeri bir arazi alanı olarak tahmin edildiği ve bu alanların kırsal alan olması sebebiyle her vakit tarımla uğraşan insanlar tarafından işgal edilmesi dikkat çekicidir. Musul'un kaynaklarından ve kenar mahallelerinden uzakta, teftişten sonra Mendeli bölgesini bulmuş ve bunun sonucunda Bağdat'a doğru hareket etmiş bu bölgenin Bağdat'a takriben 10 kilometre uzaklıkta olduğu belirtilmiştir. Bağdat'tan Mendeli'ye giden yol çok düzdü, bu sebeple ulaşım çok kolaydı. Mendeli'ye giden Bağdat yoluna gelince, Mendeli'nin kaynaklarından takriben 2,5 km uzaklıkta bulunan beled ruz bölgesini bulmuş ve bu bölgenin kaynaklarının yüksekliği takriben 70 metredir. Mühendisin görüşüne göre en iyi ve en zengin kaynaklar Mendeli ve Kayyare, burada Mendeli kaynakları 7, 8 kilometrelik bir uzunluk boyunca uzanır ve tepeler seviyesinde aşağı akışta takriben 12 kaynak uzanırdı. Bağdat'tan döndükten sonra, Fırat kıyısında, petrolün de bulunduğu Hit bölgesini buldu. Mühendis bu bölgede çok fazla petrol olmadığını bunun yerine taşınması daha kolay olan çok miktarda asfalt ve bunun bir çok çeşidine rastladığını belirtti.¹¹²

Raporun sonucunda Dicle ve Fırat havzalarındaki kaynakların daha zengin olduğu ve çıkarılmasının kolay olacağı vurgulandı. Mühendisin bakış açısına göre petrol için Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyılarının kullanılmasının dahi verimli olacağı söylendi.¹¹³ Mühendis kırmızı bir harita üzerinde petrol kaynaklarının bulunduğu alanları belirledi ve bu detaylı raporla birlikte sundu.¹¹⁴

¹¹² BOA, HH.THR. 239/60, lef-2 (22 Kanunuevvel 1316/4 Ocak 1901).

¹¹³ BOA, HH.THR. 239/60, lef-2 (22 Kanunuevvel 1316/4 Ocak 1901).

¹¹⁴ BOA, HH.THR. 239/60, lef-1. Harita Ek 5'te.

İKİNCİ BÖLÜM
ÜLKELERİN BAĞDAT VE MUSUL PETROLÜ İÇİN MÜCADELESİ

2.1. ALMANYA VE BAĞDAT DEMİRYOLU PETROL İMTİYAZI

Almanya, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve Irak olmak üzere Asya bölgelerine çok odaklanmıştı. Almanya'nın arzusu pazarlarını ve ham madde kaynaklarını kontrol etmektir.¹¹⁵ Osmanlı arâzileri, ürün sağlama ve pazar kurma açısından Alman ekonomisi için büyük önem taşıyordu.

Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği sırasında, Almanlar demiryolu projeleriyle, özellikle İstanbul ile Bağdat'ı bağlayacak bir demiryoluyla ilgilendiler ve devlet adamları da her fırsatta bu projeye siyasi ve mali açıdan desteklerini dile getirdiler. Ondokuzuncu yüzyılın seksenli ve doksanlı senelerinde, reformla ilgili raporların çoğu, İstanbul ve Basra'yı birbirine bağlayan demiryollarına olan eğilimlerinden bahsediyordu.¹¹⁶ Lakin Osmanlı Devleti mali krizler sebebiyle demiryolları yapma arzusunu tam olarak gerçekleştirememiş, bu sebeple demiryollarını kurmak ve tamamlamak için hudutları içinde yabancılara imtiyaz vermek zorunda kalmıştır.¹¹⁷ Bu arada bir takım Alman bankaları ve irili ufaklı sermayeli şirketler Osmanlı ülkesinin zenginliğinden nasıl yararlanılacağı üzerinde çalışıyor ve Anadolu'nun zenginliği başta Mezopotamya olmak üzere Alman yatırımcıların ilgisini çekiyordu.¹¹⁸

1888 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde demiryolu yapımı için üç imtiyaz verildi. Bunlardan biri İstanbul-Ankara hattının yapılması için Deutsche Bank'ın kontrolündeki "Anadolu Demiryolu Şirketi"ne, diğer ikisi de İzmir'deki şirketlere verildi.¹¹⁹

Bu gelişmelerden ilk, Sultan II. Abdülhamid'in Haydarpaşa-İzmit demiryolu, ikincisi ise İzmit-Ankara demiryolu imtiyazı verilmesine ilişkin iki irade yayınlamasıydı.¹²⁰ Almanlarla Osmanlı arasındaki bu yakınlaşma diğer ülkeleri de harekete geçirdi ve bu bölgede bir demiryolu hattı imtiyazı elde etmek için İngilizler ile Fransızlar arasında bir rekabet başlattı. Lakin Sultan II. Abdülhamid, ekonomik ilerleme

¹¹⁵ Jamal Dhuwaib, The Impact of Baghdad-Berlin Railway on Britain's Nautical and Commercial Interests in Iraq's Rivers, *European Journal of Multidisciplinary Studies*, Volume 1, Issue 6, September-December 2017, p. 243.

¹¹⁶ Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, (Çev. Zehra Savan), Küre Yayınları, İstanbul 2020, s. 88.

¹¹⁷ İsmail Yıldırım, Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2000, s.311.

¹¹⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s. 87.

¹¹⁹ Arif Kolay, Anadolu'da İşletmeye Açılan İlk Demiryolu: İzmir-Kasaba Hattı ve Uzantıları (1836-1897), TTK yayını, Ankara 2019, s. 87.

¹²⁰ Louay Bahri, *Bağdat Demiryolu: 1914'e kadar Berlin-Bağdat demiryolu meselesinin gelişimi ve diplomasisi üzerine bir çalışma*, Ulusal basım ve yayıncılık şirketi, Bağdat 1967, s. 34-37.

de sağlayan Anadolu Demiryolları'nın elde ettiği büyük kazançlara çok inandığı için daha makul davrandı. 1893 senesinde kendilerine Eskişehir-Konya demiryolu imtiyazı verildi. Bu süreçte Fransızlar ise Kasaba Demiryolu hattını Alaşehir'den Afyon'a kadar uzatmaya ve Şam-Humus-Halep demiryolunu inşa etmeye başladı.¹²¹

İstanbul -Ankara -Konya arasındaki Anadolu demiryolu hattı için de bir grup Alman iş adamına imtiyaz verildi. İzmit-Ankara arası 1892'de tamamlandı. Anadolu Demiryolu Şirketinin bu başarısı da dikkate alınarak, Haydarpaşa-İzmit kısmının işletilmesi de kendilerine bırakıldı. Böylece şirket Haydarpaşa-Ankara arasındaki 576 kilometre uzunluğundaki hatta sahip olmuş oldu. Bundan sonra Eskişehir-Konya demiryolu da 1896'da tamamlanarak hizmete açıldı.

1896'da Anadolu Demiryolu'nun tamamlanmasından sonra, Almanlar Bağdat ve Basra Körfezi'ne bir demiryolu uzatma talebinde bulundular. Alfred Kaulla tarafından yürütölen çalışmalarla hattın Bağdat'a kadar uzatılması konusunda görüşmeler başladı fakat başlangıçta Osmanlı Devleti'nden bu konuda olumlu bir cevap alınamadı. Alman hükümeti, mali kriz yaşayan şirketin herhangi bir mali kazanç elde etmediğini açıkça belirttiğinden, bu öneriye hem Deutsche Bank hem de Anadolu Şirketi karşı çıktı, Osmanlı Devleti ise Anadolu'daki Ermeni olayları ve ayrıca Girit adasına dayanan 1897 Rum-Osmanlı Savaşı sebebiyle herhangi bir adım atamadı.¹²²

18 Ekim 1899'da Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ikinci kez Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmesi, iki taraf arasında yeni bir yakınlaşmanın habercisiydi. Ziyaret sırasında Kayzer ve Sultan, Bağdat Demiryolu konusunu görüştöler ve Anadolu Demiryolunun Basra'ya kadar uzatılması konusunda anlaştılar.¹²³ 1899 yılı başlarında Konya demiryolu hattının, Halep üzerinden Bağdat'a ulaştıracak kısmının durumunu incelemek üzere, bir Alman Komisyonu İstanbul'a geldi. Prusya Devlet Demir Yolları Müdürü, Württemberg Devlet Demiryolları Müfettişi Dr. Von Kapp, İstanbul'daki Alman Başkonsolosu Herr Stemrich, Alman Askeri Ateşesi Binbaşı Morgen komisyonda hazır bulundular. Komisyona Osmanlı Devleti adına ise Nafia Nezareti'nden de yetkililer katıldı demiryolunun geçeceği yerler belirlendi.¹²⁴

¹²¹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 94-99.

¹²² Çetinsaya, *a.g.e.*, s. 88.

¹²³ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 94-96.

¹²⁴ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolunun Yapımı", *OTAM*, Cilt 6, Sayı 6, Ankara 1995, s. 18.

Bu antlaşmanın bazı maddeleri şunlardır: bu demiryolu hattının uzantısı Farman, Hamidiya, Osmaniye, Tel Habaş, Harran, Ras al-Ain, Nusaybin, Uwainat, Musul, Tikrit, Bağdat, Kerbela, Necef, Zübeyr ve Basra'dan başlıyor. İlk hat Tel Habaş, ikincisi Urfa, üçüncüsü Hanakin, dördüncüsü Zübeyr ve sonu Basra Körfezi'dir ve bu hatların her iki tarafça da onaylanması gerekir (Madde 1). Sözleşme metninde yer alan bu imtiyazın süresi imza tarihinden itibaren 99 sene olup, bu süre Ankara-Konya hattının imtiyazını da içermektedir (Madde 2). İmtiyaz sahibine, demiryolu yolu üzerinde bulunan mineralleri her iki taraftan 20 km'lik bir mesafe boyunca araştırma ve tespit etme hakkı verilir (Madde 22). İmtiyaz sahibine, masrafları kendisine ait olmak üzere Bağdat, Basra ve Zübeyr'in her birindeki limanları kullanma ve tüm yükleme ve boşaltma işleri, sefineler ve diğer işleri üstlenme izni vermek, ayrıca kendisine bu limanlardan elde edilen tüm gelirleri ve net ithalatı ibraz etmesi için imza tarihinden itibaren 8 senelik bir ödemesiz süre tanıdı (Madde 23). Osmanlı Devleti, orijinal demiryolu hatlarında ve tüm kollarında gerekli tahkimatların yapılması için masrafları kendisine ait olmak üzere merkezler kuracaktır (Madde 26).¹²⁵

1902 mali krizlerle dolu bir sene olduğu için finansman sorunu sebebiyle bu imtiyaz belgesini imzalayamadılar ve netice olarak Deutsche Bank tam bir sene beklemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank'ın yöneticileri 18 Şubat 1903'te Paris'te bir araya gelerek 15 milyon frank sermayeli bir işletme ve 3 milyon frank sermayeli bir yapım şirketi kurulmasına karar verdiler.¹²⁶ Sermayesinin %10'u Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi'ne tahsis edilmiştir. Alman sermayesinin hakim olduğu bu şirketin kurulması, Almanya'nın Mezopotamya petrolünü kimseyle paylaşmama arzusunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹²⁷

Alman Şirketi ile imzalanan antlaşmayı, Nafia ve Ticaret Nazırı Zihni Paşa ve Anadolu Demiryolu Şirketi Genel Müdürü Dr. Kurt Zander hazırlamışlardır. Dr. Von Siemens de antlaşmanın mali tarafını hazırlamıştır. Antlaşma 5 Mart 1903'te Osmanlı adına Nafia ve Ticaret Nazırı Zihni Paşa, Anadolu Demiryolları adına da İdare Meclisi Başkanı Arthur Gwinner, Genel Müdür Kurt Zander ve Yardımcısı Dr. Hugenin

¹²⁵ BOA, Y.PRK.TNF. 7/44, lef-5 (8 Zilhicce 1319/18 Mart 1902).Tüm maddeler ulaşmak için bu veseikeye bakınız.

¹²⁶ Ediger, *a.g.e.*, s. 196.

¹²⁷ Ulugbay, *a.g.e.*, s. 68.

tarafından imzalandı¹²⁸. Bu anlaşma, 18 Mart 1903 tarihinde de Sultan II. Abdülhamit'in iradesi ile yürürlüğe girmiştir.

Daha sonra bu sözleşmenin aslında bir petrol imtiyazından başka bir şey olmadığı anlaşıldı, ve Sultan II. Abdülhamid, projenin sadece bir demiryolu olduğu ve petrol üzerinde pazarlık yapma niyetinde olmadığı görüşündeydi, lakin Ohannes Paşa'nın mesajı bu konunun aksini gösteriyordu.¹²⁹

Ohannes Paşa, 14 Nisan 1904'te Sultan II. Abdülhamid'e bu sahaların işletilmesinin gerekliliğini ve henüz faydalanılmadığını, işletme için takriben 2 milyon sterlin gibi bir miktarın gerekli olduğunu, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu şartlar gereği bu miktarı karşılamasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Fakat işletilirse devlet için mühim bir kaynak olacaktır ve burada bu petrol kaynaklarından yararlanmak için bir şirketle işbirliği yapmanın gerekliliğini açıklamıştır. Bu şirket de Anadolu Demiryolu Şirketi'dir. Anadolu Demiryolu Şirketi'ne imtiyazın verilmesi halinde, devlet bu şirkete petrol kaynaklarının bolluğunu keşfetmesi için bir sene süre tanıyacak ve çıkarma ve işletmeden sonra net getiri her sene Hazîne-i Hâssa ve şirket arasında paylaşılacaktır.¹³⁰ Ohannes Paşa, 11 Haziran 1904'te, yani takriben 2 ay sonra, Sultan II. Abdülhamid'e ilk tezkere benzer bir tezkere göndererek, bu kuyuların işletilmesiyle ilgili herhangi bir cevap alamadığını açıkladı.¹³¹

İki tezkere sonucunda 15 Haziran 1904'te bölgedeki petrol kaynaklarının işletilmesine ilişkin iki taraf arasında ilk adımlar atılmaya veya bir sözleşme imzalanmaya başlanmıştır. Dr. Zander tarafından imzalanan sözleşmenin tercüme edilmiş metni Sultan II. Abdülhamid'in onayına sunulmuştur.¹³² Sözleşme, Hazîne-i Hâssa müfettişi Ohannes Paşa ile Osmanlı Anadolu Demiryolları müdürü Mösyö Zander tarafından imzalanan 6 maddeyi içermektedir. İmtiyazın verildiği tarihten itibaren bir sene içinde Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde bulunan maden kaynaklarının aranması ve keşfi ile ilgili tüm masrafların Şirket tarafından üstlenilmesi öngörülmektedir. Arazi etüdü sürecini kolaylaştırmak için Hazîne-i Hâssa tarafından bölgeye uzmanlar gönderilecektir. Sözleşmenin bazı maddeleri şöyledir: Tespit sürecinde ve haritaların hazırlanması sürecinde yardım sağlamanın yanı sıra soruşturma, inceleme ve harcamaların tüm

¹²⁸ BOA, ADVN.MKL. 43/3.

¹²⁹ Ediger, *a.g.e.*, s. 197-210.

¹³⁰ BOA, Y.MTV. 258/224, lef-1.

¹³¹ BOA, Y.PRK.HH. 35/44, lef-1

¹³² BOA, Y.MTV. 260/15, lef-1 (2 Haziran 1320/15 Haziran 1904).

neticelerinin Hazîne-i Hâssaya bildirilmesi (Madde 1). Bahs ve tespit süreci sonunda şirket bu petrol sahalarını işletmek isterse, Hazîne-i Hâssanın katılımı ve kontrolü ile 40 senelik bir süre için imtiyaz tanınacaktır (Madde 2). İşletme ve bahs süreci için gerekli kuyu, makine ve aletlerin kurulması, sondajı ile ilgili her şey ve bu giderler için tüm bütçenin açıklanması ile ilgili olarak şirket ile Hazîne-i Hâssa arasında bir anlaşma yapılarak gerekli sermaye tahvilat-ı mahsusa ihracıyla tedarik edilecektir (Madde 3). İlk keşif için vukubbulacak masraflar dahil olduğu halde 3 maddede belirtilen sermayenin faiz ve resülmal akçesi işletme hasılatından ödenecektir. (Madde 4). İşletme masrafiyla önceki maddede belirtilen sermayenin taksiti ödendikten sonra geri kalacak hasılat-ı safiye şirket ile Hazîne-i Hâssa arasında paylaştırılacaktır (Madde 5). İlk keşif çalışmalarının tamamlanmasından sonra şirket zikredilen madenleri şirket işletmek iztemezse madenlerin işletilmesi başkasına devredilir ve her ne sebeple olursa olsun şirket yaptığı çalışmalarlar için masraf alamaz (Madde 6).¹³³

Hazırlanan mukavele gereğince Anadolu Demiryolu Şirketince masrafları kendisine ait olmak üzere keşif ve tetkik işlemleri yapılması konusu 17 Temmuz 1904 sadaret tezkiresi ile gereği yapılmak üzere şirkete tebliğ edilmişti.¹³⁴

19 Aralık 1904 tarihinde Hazine-i Hassa Tahrirat Kaleminden Sadarete gönderilen yazıda, Musul ve Bağdat vilayetleri dahilinde olup imtiyazı hazine-i hassa-i Şahane’de bulunan petrol madenleri hakkında verilen padişah izni ve Anadolu Demiryolu Şirketince icra edilecek keşfiyat ve tetkikatla alakalı bazı hususlara dair müzakerelerde bulunmak ve bu konuda masrafları tamamen şirkete ait olmak üzere emlak-i Hümayun maden mühendisi Mösyö Graskopf’un Berlin’e gitmesine izin verilmesi ile ilgili olarak 29 Ekim 1904 tarihli dilekçe ile görüş sorulmuş idi.

Mezkur madenler hakkında mevki olarak icrası gereken keşfiyat ve tetkikler için seçilen heyet meyanında Mösyö Graskopf’un da dahil olduğu ve bu heyetin 8-10 güne kadar İstanbul’a gelerek buradan zikredilen madenler mevkiine gitmek için hareket edeceği beyan edilmişti. Bu konudaki masraflar tamamen şirket tarafından ödenecekti. Bu iş için kendisine hazineden yevmiye ve yol masrafı namıyla ve sair suretle hiçbir para verilmemek ve yalnız hazineden mahsus maaşı ödenmek üzere Graskopf’un zikredilen heyet ile birlikte petrol madenleri bölgesine gidebilmesi için padişah’tan izin istenmişti.¹³⁵

¹³³ BOA, Y.MTV. 260/15, lef-3.

¹³⁴ BOA, Y.MTV. 267/54, lef-1 (20 Şaban 1322/30 Ekim 1904).

¹³⁵ BOA, HH.THR. 245/9, lef-1 (6 Kanunuevvel 1320/19 Aralık 1904).

Bu talep sonucunda, daha önce de bahsedildiği gibi, mühendis Graskopf'un Osmanlı Devleti tarafından yevmiye ve yol masrafı ödenmeden bölgeye gidip çalışmasına izin verilmiştir.¹³⁶ 16 Nisan 1905 tarihli belgeye göre bahsedilen heyetin petrol madenleri bölgesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Ancak Mühendis Graskopf, hem komisyonun bölgeye ulaşmış olması hem de rahatsızlığından dolayı komisyonla birlikte çalışmaya katılamadı.¹³⁷

Heyetin bölgeye ulaştığı ve yaklaşık bir yıl kadar araştırma ve incelemelerde bulunduğu Hazine-i Hassa'dan Anadolu Demiryolu Şirketine gönderilen 2 Ağustos 1905 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Yine belgeden bölgedeki çalışmalarla ilgili rapor gönderilmesi gerektiği halde herhangi bir raporun gönderilmediği, en kısa sürede gereğinin yapılması şirketten talep edilmiştir.¹³⁸ 5 Ekim 1905'te Anadolu Demiryolları Şirketi, Heyetin karşılaştığı güçlükleri bahane ederek, belirlenen sürenin uzatılmasını ve bir sene daha eklenmesini istedi. Bunun sebebi, yeryüzünün katmanlarından numune alıp Avrupa'ya göndermenin zorluğu ve bu numunelerin analiz sürecinin uzun zaman gerektirmesidir. Bu talep sonucunda talepleri onaylanmış ve süre bir sene daha uzatılmıştır.¹³⁹ Osmanlı hükümeti kendilerine ilave süre verdikten sonra 22 Ekim 1905'te şirketten kazı ve keşif süreci hakkında bilgi vermesini istedi. Osmanlı hükümeti de 26 Haziran 1906'da aynı taleple geri dönerek şirkete bir tezkire daha gönderdi.¹⁴⁰

9 Ağustos 1906'da Anadolu Demiryolları Şirketi'ne bir tezkere gönderildi ve mukavelenamenin birinci maddesine göre sözleşmenin imzalandığı tarihten itibaren bir sene içinde şirketin maden bölgesindeki hafriyat işlemleri ve bu işlemler için yapılan harcamalar ve bu şirketin ulaştığı neticeler tüm soruşturma ve incelemeleri rapor halinde Osmanlı Hükümetine sunması gerektiği tekrar hatırlatıldı. Lakin kendilerine verilen süreye rağmen hiçbir şey bildirilmediği anlaşılmaktadır. Tezkerede 6. maddeye göre Osmanlı hükümeti bu imtiyazı başka bir müteahhide devredebileceği ve bu imtiyazın devamı için şirketin Hazîne-i Hâssaya kesin bir cevap vermesi gerektiği ayrıca ifade edildi.¹⁴¹ Bu tezkere cevaben Anadolu Demiryolları Şirketi Helfichin acentesi 22 Ağustos 1906'da Osmanlı Hükümetine cevabi bir yazı yazarak, tespit ve inceleme sürecinin

¹³⁶ BOA, HH.THR. 245/13, lef-10 (13 Mart 1321/26 Mart 1905).

¹³⁷ BOA, HH.THR. 245/13, lef-15 (3 Nisan 1321/16 Nisan 1905).

¹³⁸ BOA, HH.THR. 245/11, lef-1 (20 Temmuz 1321/2 Ağustos 1905).

¹³⁹ BOA, Y.MTV. 279/23, lef-1 (5 Şaban 1323/5 Ekim 1905).

¹⁴⁰ BOA, HH.D. 11327

¹⁴¹ BOA, HH.D. 11327.

uzmanlar tarafından yürütüldüğünü ve bu maden bölgesindeki arama işlemleri için yapılan harcamaların memorandum dahilinde olduğunu belirtti.¹⁴²

Bundan sonra, Almanlar daha önce imzalanan anlaşmayı gözden geçirme ve yenileme talebinde bulundu. 125 milyon frank sermayeli şirketin 2.100 hissesinden 1.400 hissesini Hazîne-i Hâssaya vererek yeni bir teklifte bulundu.¹⁴³ Nitekim Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından yeniden bir mukavelename müsveddesi arz edilmiş ve bu sözleşmenin Hazîne-i Hâssa vekili ile Anadolu Demiryolu Şirketi vekili arasında olacağı belirtilmiştir. Mukavelename 15 maddeden oluşmuştur. Buna göre imtiyazın süresi 60 sene olacaktır. Anadolu Demiryolu Şirketi, Bağdat ve Musul Vilâyetleri emlak-ı hümâyûn dâhilinde bulunan petrol ve petrol gazı ve ozospirit yani şem'-i ma'denî ve petrol gazından müteferri' her nevi mevâdd ve mahsûlât hakkında keşfiyât ve ihrâcât ve nakliyât ile işleme mu'âmelâtını icrâ etmek hakk ve salâhiyetini hâiz bulunmuştur (Madde 1). Şirket, telgraf, telefon, petrol ve gaz havzaları işleri dahil her türlü tesisi kurma hakkına sahiptir, ve Basra Körfezine veya bir nehir yoluyla ya da başka bir yolla petrol gazını nakletmek hakkına sahiptir. (Madde 2). Bu imtiyazın süresi boyunca başka bir kişi veya şirkete verilemez (Madde 4). İmtiyaz sahibi, "petrol gazları şirket-i şâhâne-i Osmâniyesi" unvânıyla bir Osmânî anonim şirketi teşkîl edecek ve işbu imtiyâzı mezkûr şirkete devr ve ferâğ edecektir. Mezkûr şirketin nizâmname-i dâhilîsi işbu mukâvelenâmeye bağlı bulunacaktır. Bu sûretle teşekkül etmiş olan şirket asıl İmtiyaz sahibi gibi aynı hukûk ve müsaadelere nâil olacak ve aynı vazifeler ve mes'ûliyeti deruhde edecektir. En az altı azadan az olmamak üzere teşekkül edecek olan idare meclisine iki azayı Hazine-i Hassa tayin edecektir. (Madde 6). Şirketin sermayesi 12 milyon buçuk frank olacak ve bu miktarın % 50'si şirket kurulurken ödenecek (Madde 8). Hazîne-i Hâssanın sözleşmenin tüm hükümlerine uymaması durumunda imtiyaz sahibi bu sözleşmeyi feshetme ve ayrıca tüm ücret ve masrafları talep etme hakkına sahiptir (Madde 14).¹⁴⁴

Bu dönemde İran'da faaliyet gösteren bir İngiliz şirketi olan ve D'Arcy'nin de imtiyaz elde etme çabaları ve Hazine-i Hassa için bir alternatif şirket oluşması sonucunda, Nezaret tarafından 9 Ağustos 1906'da Almanlarla temasa geçilmiştir. Buna göre sözleşmenin 6. Maddesi hatırlatılarak nezaretin imtiyazı başka bir şirkete devretme

¹⁴² BOA, HH.D, 11327.

¹⁴³ Ediger, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁴⁴ BOA, HH.D. 11327. Bu müsvedde hakkında daha fazla bilgi Ek 6'da gösterilmiştir.

hakkının doğduğunu belirtmiş ve Anadolu Demiryolu Şirketi'nin bu imtiyazı elinde tutmak isteyip istemediğini sormuştur. Bunun üzerine şirket 22 Ağustos 1906'da cevap göndermiştir. Cevapta; sonuçların çok umut verici olduğunu ancak şimdiye kadarki araştırma ve incelemeler için 340.000 frank harcadıklarını, kuyuların açılması ve sondaj yapılması için daha fazla para harcanmasına ihtiyaç duyulduğunu ve bunların da Hazine-i Hassa ile birlikte yapılmasını istediklerini belirtmişlerdir.¹⁴⁵

Hazine-i Hassa Nezareti Almanların bu talebine 27 Ocak 1907'de bir cevap göndermiştir. Buna göre; ilk sözleşmede sondaj yapmanın zaten zorunlu tutulmuş olduğunu ve Almanların bu zorunluluğu yerine getirmediğini dolayısıyla sözleşme maddelerinden birisini ihlal ettiği belirtilmiştir. Süreçte yeniden bir şirket kurulması ve bu yeni şirketten Hazine-i Hassa'ya hisseler verilmesi vb. gibi hususlar tartışılmış ise de Alman şirketi yöneticilerinin istekleri artarak devam ettiği için Ohannes Paşa'nın padişaha detayları ile konuyu bilgilendirdiği, Almanların sözleşmenin ilk halindeki maddelerinde kendi menfaatlerine uygun düzenlemeler yaptıklarını, petrol imtiyazlarında Osmanlı'nın tüm topraklarına göz diktiklerini ve sözleşmenin ilk haline dönülmediği sürece bir anlaşmanın mümkün olmayacağını savunduğu fikirleri doğrultusunda ön sözleşme Hazine-i Hassa Nezareti tarafından tek taraflı olarak feshetmiştir. Ne var ki tek taraflı fesih işlemi Almanlar tarafından hiçbir şekilde kabul etmemişlerdir. Hatta bu fesih işlemi olursa harcadıkları 340.000 Frankın geri ödenmesini istemişlerdir. Fakat Hazine-i Hassa Nezareti Almanların bu talebini kabul etmemiştir. Bunun üzerine de 4 Ağustos 1909'da, Anadolu Demiryolu Şirketi, meselenin 15 gün içinde çözüme kavuşturulamaması halinde mahkemeye gidileceğini belirten bir yazı göndermiş fakat Hazine-i Hassa bu yazıya cevap vermemiştir. Alman şirket yetkililerinin yoğun itirazı devam etmiş fakat Hazine-i Hassa'nın tutumu değişmemiştir. Fakat Almanlar da ileride kurulacak bir güçler birliğinde bu imtiyazı koz olarak kullanmasını bileceklerdir¹⁴⁶.

2.2. İNGİLTERE'NİN BAĞDAT VE MUSUL VİLAYETLERİNİN HER BİRİNDE PETROL İMTİYAZI ELDE ETME POLİTİKASI

1830'lardan beri İngiltere, civar Arap ülkeleriyle birlikte, Irak ve Basra Körfezi'ndeki nüfuzunu elde etti ve genişletti. İngiltere, birkaç yerel şeyhlikle birçok

¹⁴⁵ Atakan Büyükdag, Osmanlı Petrolleri ve Alman İmparatorluğu: Türk -Alman İlişkilerinin yitirilmiş fırsatı, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, İstanbul 2021, s.127.

¹⁴⁶ Büyükdag, *a.g.m.*, s. 127.

anlaşma yapmak için çalıştı ve İngiliz sefineleri, Dicle ve Fırat nehirlerinde bir seyir imtiyazı almak da dahil olmak üzere Körfez'deki ticaret üzerindeki kontrollerini dayattı. Aynı zamanda Irak ve Hindistan arasındaki posta hatlarını birbirine bağlamayı da başardı.¹⁴⁷ Kuzey Irak'taki İngilizler, farklı ve bilinmeyen isimler altında bölge hakkında bilgi toplamak için bulunmuşlardır. Kapsamlı gizli araştırmaları ve bu bölgede petrol kuyularının bulunması sonucunda İngiltere ve Avrupa ülkelerinin bölgeye olan iştahı artmıştır.¹⁴⁸ Sultan Abdülhamid, İngilizlerin Arap devletlerini kontrol etme emel ve hedeflerinden şüphe ediyordu.¹⁴⁹

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Mezopotamya'da petrol imtiyazı elde etmeye çalışan bazı şirketler olmuştur ve bunların en mühimleri İngiliz şirketleridir. Lakin, Osmanlı arazilerinde inşa edilecek olan Bağdat Demiryolu imtiyazını alan Almanların etki gücü, bu dönemde İngiltereye emellerini gerçekleştirme fırsatı vermedi. Yirminci yüzyılın başında, özellikle Avustralyalı mühendis William Knox D'Arcy'nin İran İmparatoru Şah Nasır El-Din Şah tarafından kendisine verilen bir petrol imtiyazı elde etmesinden sonra, İngiliz çabaları yeniden sahneye döndü. 1901'de Şah'tan 60 sene boyunca bölgedeki petrolü araştırmak ve çıkarmak için tam yetki aldı.¹⁵⁰ İngiltere, İran hududundan Irak hududuna kadar uzanan petrol kuşağı hakkındaki bilgileri sebebiyle Mezopotamya'nın petrol sahaları için yarıştı ve burada Irak'ın stratejik önemi mühim ölçüde arttı.¹⁵¹ Bu bölgede petrol imtiyazı elde etmek için dikkatini Musul'a çevirdi, lakin Almanların önünde hiçbir şey elde edemedi ve hiçbir şekilde başarılı olamadı.¹⁵²

İngiltere'nin belirli hedeflerin peşinden koştuğunu belirtmekte fayda vardır. Bunlardan en mühimi Almanların Irak'ın petrol sahalarını kullanmasını ve ele geçirmesini engellemek ve onları Ortadoğu bölgesinden uzaklaştırmak ve bunun için gereken her türlü engelleri önlerine koymaktır.¹⁵³ Onlara göre Bağdat demiryolu Almanları bu bölgeye çekecekti. Almanya'nın 20 demiryolu istasyonu inşa etmek için çalışacağı ve her istasyonun bir Alman yerleşiminin çekirdeğini oluşturacağı düşünüyorlardı. Bunun için İngiltere, Almanların Mezopotamya'ya yerleşeceğinden endişe ediyordu. Dolayısıyla Almanlara karşı temkinli olmak gerekiyordu. Bağdat ve

¹⁴⁷ Çetinsaya, *a.g.e.*, s. 272.

¹⁴⁸ Zekeriyâ Kurşun, *Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak, Irak Dosyası-I*, Tatav Yayınları, İstanbul 2003, s. 5.

¹⁴⁹ Çetinsaya, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁵⁰ Suleiman *a.g.e.*, s. 52-53.

¹⁵¹ Saleh Zaki, *İngiltere ve Irak 1914'e kadar*, Al-Ani Yayınları, Bağdat 1968, s. 31.

¹⁵² Ediger, *a.g.e.*, s. 248-250.

¹⁵³ Suleiman, *a.g.e.*, s. 53.

Musul Vilayetlerine Almanların önümüzdeki birkaç sene içinde akın etmesi bekleniyordu.¹⁵⁴ Demiryolunun güney kısmına gelince, Almanlara Dicle, Fırat nehirlerinin her birinde ticari gemi kullanma ve işletme hakkı veren Bağdat Demiryolu İmtiyaz Anlaşmasının şartları sebebiyle İngiliz tarafında büyük endişeler var gibi görünüyordu. Ayrıca Bağdat ve Basra Vilâyetlerinin her birinde liman inşa etme konusunda güvenlik haklarına sahipler ve bu, genel olarak İngiliz çıkarlarına ve özel olarak da bir İngiliz şirketi olan Lynch'e doğrudan bir tehdit olarak görülüyordu.¹⁵⁵ Lynch, Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren Irak'ta faaliyetlerine başlayan en mühim İngiliz deniz seyrüsefer şirketlerinden biridir.¹⁵⁶

Bağdat demiryolunun Kuveyt'e kadar uzatılması konusu, Basra Körfezindeki limanları kendileri için bir himaye olarak gören İngiltere için sadece ticari değil, siyasi boyutlara da sahiptir.¹⁵⁷ İngiliz Hindistan Genel Valisi (1899-1905) ve İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon (1919-1924), demiryolunun Basra Körfezi'ne ulaşmaması konusunda ısrar ediyordu.¹⁵⁸ İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne ayrıca Basra Körfezi'nde herhangi bir deniz üssü veya limanının başka bir ülke tarafından kurulmasının İngiliz çıkarları için ciddi bir tehdit olarak görüleceğini ve İngilizlerin buna kesinlikle karşı çıkacağını belirtti.¹⁵⁹ Demiryolunun İngiliz çıkarlarını tehdit etmesinin bir başka sebebi daha vardı, Osmanlı'nın Almanlara demiryolu masraflarını gümrük vergilerinin yükseltilmesi sürecinde bir kilometre teminatı olarak ödeme sözü vermesiydi.¹⁶⁰ Gümrük artışı ve Bağdat demiryolu hattının Körfez'e uzatılması konuları hakkında Osmanlı Hariciye Nazırı İbrahim Hakkı Paşa ile İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey arasında müzakereler yapılmıştır.¹⁶¹ Bu müzakereler sırasında, Körfez bölgesinde yer alan demiryolu bölümünün yapımına İngiltere'nin katılması önerildi, lakin en belirgin fayda Almanlar için ve en büyük pay onlar ve Osmanlı İmparatorluğu içindi. Lovat George Fraser, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu ile hangi çıkarların paylaşılabileceğini ve kazancın en büyük kısmının Almanlar ve Osmanlı İmparatorluğu için olacağını belirtti.

¹⁵⁴ BOA, HR. SYS. 110/20.

¹⁵⁵ Dhuwaib, a.g.m., s. 246.

¹⁵⁶ Razia Rakhawi, Shaun Faruk, *Irak'ta İngiliz-Alman Rekabeti 1871-1918*, Djilali Bounaama Khemis Miliana Üniversitesi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Cezayir 2017, s. 29.

¹⁵⁷ BOA, HR. SYS. 110/20.

¹⁵⁸ BOA, HR. SYS. 95/32.

¹⁵⁹ BOA, HR. SYS. 95/32.

¹⁶⁰ Dhuwaib, a.g.m., s. 247.

¹⁶¹ BOA, HR. SYS. 110/6, 13 May 1911.

Bu süreçte Bombay’da yayınlanan yarı resmi "Times of India" gazetesi Bağdat Demiryolu meselesi ile ilgili değerlendirme yapmıştı. Buna göre Almanların demiryolunu Kuveyt’e uzatmak istemelerinin sebebi sadece Basra Körfezi dahilindeki ticaretten istifade etmek değil aynı zamanda İngiltere’yi oradan tehdit edebilmektir. "Times of India" gazetesi editörlerinden Lovat George Fraser, Lord Curzon'un demiryolu hattının ticari sonunun Basra olması gerektiğini ısrarla savundu ve mevcut koşullarda Bağdat ile Basra arasındaki trafiğin büyük ölçüde nehir yoluyla taşınabileceğini söyledi. nehir gemilerinin Bağdat’tan Basra’ya yük taşıma kapasitesi, herhangi bir demiryolu hattının rekabet edemeyeceği düzeylerde ve sulama çalışmalarının tamamlanmasıyla su yolu geçişinin iyileştirilmesi durumunda fark daha da artacaktı.¹⁶² Ayrıca İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Almanya’nın Mezopotamya’daki bölgeyi ele geçirme girişimlerini şöyle anlattı: Almanlar Bağdat demiryolunu otomatik olarak kontrol ediyordu ve nehir ulaşımını da kontrol altına almak istiyorlardı. Mezopotamya ve İran’daki petrol imtiyazını kazanırlarsa, Hindistan için son derece önemli olan bölgelerde İngiltere pahasına büyük siyasi nüfuz elde etmekte başarısız olmayacaklardı, yani İngiltere’nin aleyhine bölgede büyük bir ağırlıklar olacaktı.¹⁶³

İngilizler, Irak’ta bulunan petrol kaynaklarını araştırma çabalarını yoğunlaştırmaya çalıştı. 1902 senesinde İngiliz Konsolosluğu, Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde bulunan petrol sahaları hakkında bir rapor hazırladı. Buna göre bölgedeki en mühim sahaların Musul Vilâyeti’nin 60 km güneyinde bulunan Şarkat ve Kayyare sahalarıydı.¹⁶⁴

1903 senesinde İran’daki petrol ve petrokimya endüstrisinin başlıca kurucularından biri olan İngiliz-Avustralyalı iş adamı William Knox D’Arcy’nin en güvendiği adamı Herbert Edward Nicholas, İstanbul’a gönderilmiş ve orada epey para harcamıştır. Nicholas, Sadrazam Ferit Paşa’dan Osmanlı Petrolleri imtiyazını vereceğine dair bir tezkere aldığını bildiren bir tezkereyle geri dönmüştür. Lakin bu husus, Almanların baskısı ve diğer taraftan Sadrazamın yalnız karar verme yetkisinin olmaması sebebiyle uygulanmadı.¹⁶⁵

Sultan II. Abdülhamid’in Anadolu Demiryoluna imtiyaz vermesinden bir hafta sonra Nicholas, hazineye yarısı nakit, diğer yarısı kurulacak şirketin hisseleri olmak üzere

¹⁶² BOA, HR. SYS. 110/20.

¹⁶³ Dhuwaib, a.g.m., s. 248.

¹⁶⁴ Davut, *Die Bagdadbahn Ein Umriss deutsch-türkischer Beziehungen*, s. 84.

¹⁶⁵ Ediger, a.g.e., s. 250-251.

3 milyon franklık cazip bir teklifte bulundu. 250.000 frank teminat olarak hazîne-i hâssaya yatırılacak ve petrol pompalamasının başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu'na gelirin % 15'i verilecek. Bu koşullar gerçekten cezbedici ve faydalıydı ama artık çok geçti.¹⁶⁶

Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde petrol imtiyazı konusunda Osmanlılar ile Almanlar arasında yaşanan gerilimin (bir yıl süre verilmesi ve bu sürede Almanların işlemleri yerine getirememesi durumu) ardından İngilizler bölgede imtiyaz elde etmek için yeniden harekete geçti.¹⁶⁷

Mart 1906'da Osmanlı sarayının 50.000 liraya ihtiyacı olduğu haberi gelmiş ve bu miktar Almanlardan istenmiş lakin Almanlar bu miktarı sağlayamamıştı. Nicholas'ın bakış açısına göre bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun imtiyaz talep eden herhangi bir mültezimin bu miktarı sağlamasına ihtiyaç duymasına yol açmış ve buradan şirketler bu alanda imtiyaz elde etmek için akın etmeye başlamıştır.¹⁶⁸

1906'da Knox D'Arcy, Nicholas'ın tam desteğiyle Sultan II. Abdülhamid'e Almanya'ya tanınan petrol imtiyaz haklarını talep eden bir dilekçe verdi. Lakin müzakereler 1907 senede kadar neticesiz devam etti.¹⁶⁹ 1908 olayları ve arâzilerin Hazîne-i Hâssadan devlet mülkiyetine devredilmeye başlamasından sonra, Nicholas başkanlığındaki bir hey'et, Musul Vilâyeti'nde bulunan bu petrol kaynaklarının nasıl kullanılacağı konusunda Knox D'Arcy adına çalıştı.¹⁷⁰

31 Ekim 1908'de Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde petrol imtiyazı alınması talebi için İngiliz sermayeli bir kuruluş tarafından Nicholas imzalı bir dilekçe sunuldu ve bu talep Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderildi.¹⁷¹ 21 Kasım 1908'de, Sadaret Makamından hazine-i Hassa'ya gönderilen yazıda Bağdat ve Musul Vilâyetlerindeki petrol menbalarının Hazine-i Hassa'ca bir ilişki olmadığı takdirde nezarete iadesi hakkında bilgi almak ve muamelatı öğrenmek üzere Orman ve Maadin Nezaretinden gelen tezkire ekleriyle beraber Sadarete gönderilmişti.¹⁷²

¹⁶⁶ A.g.e, s. 250-251.

¹⁶⁷ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 244.

¹⁶⁸ Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900-1920*, The Macmillan Press LTD, London and Basingstoke 1976, p. 22.

¹⁶⁹ Edward Earle, *Turkey, the great powers, and the Bagdad Railway : a study in imperialism*, The Macmillan Company, New York 1924, p. 266-267.

¹⁷⁰ Saltıkgil Haluk, *Dünyada ve Türkiye'de Petrol, Ateşe Tapanlardan Petrole Tapanlara*, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 28, Ocak 1970, s. 47.

¹⁷¹ BOA, BEO. 3422/256612 (18 Teşrinievvel 1324/31 Ekim 1908).

¹⁷² BOA, BEO. 3431/257323 (29 Teşrinievvel 1324/11 Kasım 1908).

Şubat 1909'da Nicholas, Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde bir petrol imtiyazı için Hazîne-i Hâssa Nazırı Nuri Bey'e başka bir talepte bulundu.¹⁷³ Bu talep, Hazîne-i Hâssa Nazırı Nuri Bey ile komisyon vekili Nicholas 13 maddeden oluşan bir ilk sözleşmenin imzalanmasından kaynaklanmıştır. Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde petrol, doğalgaz ve benzeri mineral maddelerin imtiyaz ve işletme hakkını Nicholas'a vermek (Madde 1). Çıkarma ve arama sürecini yürütmek için fabrikalar ve depolar kurma, münasib taşıma yöntemlerinin sağlanması için çalışma, taşıma araçları sağlama ve sefinelerin maden kaynaklarını nehirler boyunca taşımaya izin verme hakkına sahiptir (Madde 2). Sözleşmede bahsi geçen maden kaynakları dışında herhangi bir maddenin çıkarılması durumunda bunlar bu sözleşmenin dışında kalacaklardır ve üzerinde hiçbir hakları yoktur (Madde 3). Bu imtiyazın kıymet ve ehemmiyetini tayin etmek üzere icrası kararlaştırılan keşfiyat ve araştırma işlemlerine mahsus masraflar münhasıran mültezim Nikolas'a ait olup bundan dolayı hem şimdi hem de gelecekte Hazine-i Hassa Nezaretinden herhangi bir şekilde masraf, zarar ve ziyan talep etmeye hakkı olmayacaktır. (Madde 6). Mükellef, sözleşmeyi imzaladıktan sonra teminat olarak 5000 Osmanlı lirası ödeyecek ve inceleme ve soruşturmanın yapılması ve gerekli işlemlerin yapılması için 4 sene süre tanıyacaktır. İmtiyaz sahibinin sermayesi 1,5 milyon Osmanlı lirasının altına düşmediği takdirde, bir Osmanlı şirketi kurmakla yükümlü olacak ve akdedilen sözleşmeye göre ona tüm imtiyaz haklarını devretme hakkına sahip olacaktır (Madde 7).¹⁷⁴

15 Nisan 1909'da Hazîne-i Hâssa Nazırı Nuri Bey, kendisi ile komisyonun resmi temsilcisi Nicholas arasında akdedilen bu sözleşmenin metnini Sultan II. Abdülhamid'e gönderdi.¹⁷⁵ Bu sözleşmenin Sultan II. Abdülhamid'e sunulmasından takriben 12 gün sonra, padişah tahttan indirildi ve ardından padişahın tüm has mülkiyeti devletin mülkiyetine devredildi.¹⁷⁶

Hazîne-i Hâssa Nazırı Nuri Bey ile Nicholas arasında akdedilen sözleşme yeni padişah Sultan Reşad zamanında 12 Temmuz 1909'da tekrar gündeme geldi ve konu Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde maden işletmesi için mevcut durum ve şartlara göre yeni bir mukavelenin yapılmasının daha münasib olması gerektiği belirtildi. Meclis-i Vükela, gerekli araştırmaların yapılması için 2 sene ve müracaat için ise ilan tarihinden itibaren bir ay müddetle süre verilmesini ve bu süre

¹⁷³ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁷⁴ BOA, Y.MTV. 313/168, lef-2. Tüm maddeler ulaşmak için bu vesikaya bakınız.

¹⁷⁵ BOA, Y.MTV. 313/168, lef-1 (24 Rabiulevvel 1327/15 Nisan 1909).

¹⁷⁶ Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi*, s. 248.

zarfında mukavele ve şartnamenin esas maddeleri için İstanbul'da ve Avrupa'nın icab eden mahallerinde ilan edilerek daha faydalı şartlar dermeyanı ile zikredilen süre zarfında müracaat eden olduğu halde ona ve aksi takdirde kararlaştırılan şerait-i muaddele ile Nicolas'a ihale edilmesi kararlaştırmıştır.¹⁷⁷

Bundan sonra Amerikalı Dr. Bruce Glasgow Hükümete dilekçe ile başvurarak 2 aylık sürenin üç aya çıkarılmasını talep etti.¹⁷⁸ Öyle anlaşıyor ki Dr. Bruce Glasgow'un talebi Meclis-i Vükela'nın ilgisini çekmişti. Böylece Nicholas'ın sonuca çok yakın olan girişimleri padişahın emriyle durdurulmuş oldu.¹⁷⁹

Musul ve Bağdat petrolleriyle ilgilenen Knox D'Arcy grubu ve Chester grubuna ek olarak, en mühimleri Royal Dutch Shell grubu olan başka gruplar da vardı.¹⁸⁰ Asya Petrol Şirketi adını verdikleri ortak bir şirket kurmak için çalışan iki şirketten oluştu.¹⁸¹ Bu şirketin Anglo-Sakson adı altında Londra'da bir şubesi vardı ve Calouste Gülbenkian yönetiminde İstanbul'da bir ofis açmak için çalıştı, şirketin başkanı Marcus Samuel, İngiltereden destek almaya çalıştı, lakin İngiliz hükümeti Knox D'Arcy'nin grubunu birkaç senedir desteklediği için hiçbir şey alamamıştı. Bunun sonucunda Shell, Osmanlı İmparatorluğu'nda kapsamlı bir petrol şirketi kurmak için Eylül 1909'da şirket ile Gülbenkian arasında bir ortaklık kurmaya çalıştı.¹⁸²

Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Alman baskısı, daha önce kendilerine tanınan ayrıcalığı kaybedeceklerinden korkarak yeniden başlamış, bunun üzerine Anadolu Demiryolları Şirketi müdürü Huggin, 9 Haziran 1909'da Maliye Nazırlığı Mehmed Rifat Bey'e girişimde bulunmuş, lakin Rifat Bey, şirketin bu imtiyazı daha önce kaybettiğini ve bu imtiyazı yeniden diriltmeye hakları olmadığını kendisine bildirmiştir. 4 Ağustos 1909'da Alman tepkisi, Osmanlı hükümetine bir protesto ve tehdit şeklinde geldi, Osmanlı hükümeti, şirkete verilen imtiyaz hakkını 15 gün içinde tanımasaydı, şirket mahkemelere şikayette bulunacaktı.¹⁸³

Almanlar sadece bu baskıyla yetinmemiş, halkın görüşlerini manipüle etmek için tüm kanalları ve basını kullanarak bir medya kampanyası başlatmışlardı. Bağdat

¹⁷⁷ BOA, MV. 129/63 (23 Cemazeyilahir 1327/12 Temmuz 1909).

¹⁷⁸ BOA, MV. 131/94 (26 Recep 1327/13 Ağustos 1909).

¹⁷⁹ Ediger, *a.g.e.*, s. 237.

¹⁸⁰ Kent, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁸¹ Ediger, *a.g.e.*, s. 233.

¹⁸² Raghad Aludat, *1908'den 1925'e kadar Irak petrolü için İngiliz-Fransız-Alman rekabeti*, Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek lisans, Ürdün 2012, s. 50-51.

¹⁸³ Kent, *a.g.e.*, s. 23.

demiryolunu finanse eden Alman bankasının müdürü Von Gwinner ile Anadolu Demiryolları müdürü Hugginin arasında, Amerikan Chester projesinin Yahudi ortakları olduğu ve projenin kendisinin bir Siyonist komplosu olduğu ifade edilmişti.¹⁸⁴

Petrolü ele geçirmek için rekabet kızıştıktan sonra İngilizler, bir tür İngiliz-Alman yakınlaşması üzerine çalışmalar yaptılar. Bir süredir İngiliz kapitalistler İstanbul'da banka kurmak için çalıştı ve bu proje için devlet desteği alındıktan sonra, kuruluşu Mart 1909'da Osmanlı yönetimi tarafından onaylandı ve Türkiye Milli Bankası adını aldı.¹⁸⁵ Sir H. Babington Smith, bankanın yönetim kurulunda görev yapan bir İngiliz hükümeti çalışanıydı ve Lord Revelstok, H. Barling, Sir E. Cassell ve G. S. Gülbenkian da bankanın yönetim kurulu üyeleri olarak atandı.¹⁸⁶

Gülbenkian bir Ermeniydi ve büyük bir servetin sahibiydi ve bu serveti Rus gazyağı ithal edip Osmanlı İmparatorluğu'na tedarik etme süreciyle elde etmişti. Maden mühendisliği okudu ve özellikle Bakü'deki petrol akışını gördükten sonra petrole büyük ilgi duymaya başladı. Gülbenkian Sultan II. Abdülhamid'e petrol ile alakalı bazı raporlar sunarak onun dikkatini çekmiştir.

Gülbenkian İstanbul'da ikamet ederken görevi istihbarat toplamak, lakin 1896'da Mısır'a kaçtı ve petrol zengini iki kişiyle tanıştıktan sonra Londra'da Bakü petrolünün satış temsilcisi olarak çalışmaya başladı. Londra'da kaldığı süre boyunca, Hollandalı Shell Grubu ile kişisel ve aile düzeyinde güçlü ilişkileri sebebiyle bir ittifak kurmayı başardı. Bu ittifak, Gülbenkianı kendisi için İstanbul'da bir ofis açmaya ikna etti ve aynı zamanda Gülbenkian, Londra ve Paris'in Türkiye'deki büyükelçiliklerine danışmanlık yaptı.¹⁸⁷ Hem Gülbenkian hem de Cassell, tüm çabalarını, Osmanlı petrolünün işletilmesine yönelik İngiliz ve Alman çıkarlarını uzlaştırmaya adanmışlardı.¹⁸⁸

İki taraf yani hem İngilizler hem de Almanlar, bazı arazileri araştırmakla ve Irak'ta petrol sahalarının geliştirilmesi konusunda bazı müzakerelere girme girişimleriyle meşguldü.¹⁸⁹ Bu müzakereler somut neticelere ulaşmaya başladı. 31 Ocak 1911'de Londra'da Africa and Eastern Concessinos Limited şirketi kuruldu. Babington, 80.000

¹⁸⁴ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁸⁵ Kent, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁸⁶ Stephen Longrigg, *Oil in the Middle East: Its Discovery and Development*, Oxford University Press, Oxford University 1954, p. 29.

¹⁸⁷ Faruk Arslan, *Petrol imparatorluğundaki Güç Savaşları Hazar'ın Kurtlar Vadisi*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2005, s.25

¹⁸⁸ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁸⁹ Suleiman, *a.g.e.*, s. 63.

sterlin sermayeli şirketin başkanlığına atandı. Bu şirketin hisseleri şu şekilde dağılmıştır: Deutsche Bank'ın %25, Türkiye Milli Bankasının %35, Gülbenkian'ın %15 ve Royal Dutch Shell adına bir pazarlama ajansı olan Asya Petrol Şirketi %25tir.¹⁹⁰

2.2.1. Hanakin Şirketi

1909'da İngiltere Donanma Bakanı Churchill'in görev süresinde stratejik bir karar alındı. Gemilerin yakıtı kömürden petrole çevrildi. İngilizler 1913'te Anglo Persian Petroleum Company'yi (Anglo- Persian Petrol Şirketi-APOC) İran'da faaliyete geçirdi. 1912'de Abadan'a dönemin en büyük rafinerisini kuran Anglo- Persian Petrol Şirketi 1915'te İran petrolünü taşımak için British Tanker Company'yi tesis ederek böylece Ortadoğu'nun ilk petrolü Batı'ya akmaya başladı¹⁹¹.

İngiltere, Anglo-Persian Petrol şirketi imtiyazı aldığından beri Irak petrolünü kontrol etmeye çalışıyordu, İran'ın 1914 savaş hudutlarının belirlenmesinde Türkiye'ye devrettiği sözde "devredilebilir" arâzilerde bulunan Hanakin'deki yeni sahaların ticari gelişimini derhal devralmayı talep etti.¹⁹² Bu yüzden küçük bir şirket olan Hanakin şirketi kuruldu, lakin bu şirket İngiliz hükümetinden petrol şirketi olarak fazla ilgi görmedi. Şirket, Irak pazarında başka şirketlerin acenteleri aracılığıyla İran petrolü satmaya başladı.¹⁹³ İngiltere ayrıca, Irak petrolünü kontrol ederek, İran petrolünün Irak arâzileri üzerinden diğer pazarlara transferini kolaylaştırmak istedi.¹⁹⁴

1916'da İngiliz kuvvetlerinin koruması altındaki Anglo-Persian Şirketi, Kut ve Ur arasındaki Şattü'l-Arap bölgesinde kapsamlı bir araştırma yaptı ve bu arâzileri Bağdat ve Musul'u da içine alacak şekilde genişletmek istedi. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin kontrol ettiği Osmanlı arâzilerindeki tüm haklarının verilmesini istedi.¹⁹⁵ İngiliz kuvvetlerine yakıt sağlamak amacıyla şirket, Himrin Dağın'de yapılan bir petrol hattı aracılığıyla kayyare bölgesinden petrol çıkarıyordu.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Stephen Longrigg, *Iraq 1900 to 1950 A Political Social And Economic History*, Oxford University Press, Oxford University 1968, p. 142.

¹⁹¹ Mustafa Özügürlü, "Suudiler için Kâbe mi kutsal Aramco mu?", *Gazete Vatan*, 24 Eylül Salı 2019.

¹⁹² *The Times of India*, 6 February 1925, p. 15.

¹⁹³ Khalil, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁹⁴ Ghassan Al-Jashami, Irak'taki petrol şirketlerinin imtiyazları 1925 - 1952, *tarihsel bir çalışma, Araştırmacı Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Kerbela 2022, s.211.

¹⁹⁵ Helmut Mejcher, *Imperial Quest for Oil: Iraq 1910-1928*, Ithaca Press, London 1976, p. 30.

¹⁹⁶ George Gibb, Evelyn Knowlton, *The Resurgent Years, 1911-1927: History of Standard Oil Company*, Harper, New York 1956, p. 286.

İngiliz yüksek komiseri Percy Cox, İngiliz hükümetinin idari ve askeri harcamalarını karşılayacak yerel kaynakları nasıl bulacağını düşünüyordu. Percy Cox, İngiliz hükümetinden, Knox D'Arcy'nin Osmanlı hükümetinin kendisine verdiği imtiyazın meşruiyeti ve yaptırımını konusunda Irak hükümetine yaklaşması için kendisine yetki vermesini istedi. Şirket genel olarak yüksek fiyatları ve bu petrol ürünleri üzerindeki tekeli sebebiyle Irak'ta rağbet görmüyordu. Percy Cox, Irak Bakanlar Konseyi'ne başvurdu ve Irak hükümetine Knox D'Arcy'ye verilen imtiyazın bir nushasını sundu. Irak hükümetinin onayı durumunda şirketin bir şubesini açmaya hazır olduğunu belirterek, Percy Cox'a Irak hükümetinin petrolü yüksek fiyat yerine daha düşük fiyattan satabileceğini söyledi. Bu talep Ticaret Bakanlığı'na havale edilerek incelenmiş ve Irak'ın net kârdaki payının %26'dan az olmamak kaydıyla bu imtiyazın onaylanmasına hiçbir itirazlarının olmadığı ortaya çıkmıştır, Petrol taşımacılığı için boru hatları inşa edilmesi durumunda, Irak hükümeti, İran petrolünün bu boru hatlarından sadece Irak petrolünün taşınması için taşınmasına izin vermeyecektir.¹⁹⁷

Görüşmelerin ardından Irak Bakanlar Kurulu, kendisine önceden verilen Knox D'Arcy imtiyazı yerine şirketle yeni bir imtiyaz sözleşmesi yapılması gerektiğine karar verdi. Ticaret Bakanlığı danışmanı ile Anglo-Persian Petrol Şirketi müdürü Arnold Wilson arasında müzakereler yapıldı. Müzakerelerin sonunda danışman, Wilson'un 39 senelik imtiyaz süresi de dahil olmak üzere sözleşme için tekliflerini getirdi ve Irak yönetimine inzımmam hakkının % 20'sini verdi.¹⁹⁸

Bu önerileri tartışan bakanlar hey'eti, Knox D'Arcy'nin imtiyazının şartları net olmadığı için yeni bir anlaşmaya varmayı gerekli buldu. 22 maddelik bir sözleşme müsveddesi getirildi. Bu maddeler arasında şirket karının %20'sinin Irak'a tahsisi, Irak'ın şirketin yönetimine inzımmam etmesi ve bu imtiyazı işletmek üzere bir yan şirketin kurulması ile yerel tüketim için ikincil petrol sağlanması yer alıyordu. Yüksek Komiser, İngiliz Hükümeti'nin Türk Petrol Şirketi'nin imtiyazına ilişkin müzakerelerini sona erdirmek ve her iki şirket için eşit şartlar elde etme arzusu dışında bu imtiyazda isteksiz olması sebebiyle bu önerilere itiraz etti.¹⁹⁹

İngiltere, Irak hey'etin ülke yararına imtiyaz koşullarını belirlemesini sağlayacak niteliklere sahip olmaması sebebiyle bu imtiyazın işlerine müdahale etti, bu

¹⁹⁷ Khalil, *a.g.e.*, s. 127-129.

¹⁹⁸ Qasim Al-Abbas, *Irak'taki petrol belgeleri*, Al-Ani Yayınları, Bağdat 1975, s. 303-309.

¹⁹⁹ Khalil, *a.g.e.*, s. 129.

sebeple İngiltere, Irak hükümetini çıkarlarını Sömürge Bakanlığı'nın eline vermeye çağırdı. Anglo-Persian şirketinin imtiyazı için bir ön onay istedi ve şirket ile Irak Hükümeti arasındaki ilişkiyi, Koloniler Bakanlığı'ndan Yüksek Komiser'in tüm bilgileri içeren yeni bir anlaşmanın düzenlenmesine yaklaşıcağını belirlemek istedi. İmtiyazın önceki şartlarına ek olarak raporunda belirtilen esasları 13 Ağustos 1922'de Irak Bakanlar Kurulu'na sundu. Bu görüşmeler, Abdul Rahman Al-Naqeeb'in bakanlıktan ikinci kez istifası ve ülkedeki kötüleşen siyasi durum sebebiyle tecil edildi. Abdul Rahman Al-Naqeeb'in üçüncü bakanlığının oluşumunda, Konsey bu önerileri 7 Kasım 1922'de onayladı ve Yüksek Komiserlik bu kabulden haberdar edildi.²⁰⁰

Irak Bakanlar Konseyi'nin onayının ardından İngiltere, Londra'da imtiyaz müzakereleri yapmayı kabul etti. Anlaşmanın, Knox D'Arcy'nin ayrıcalığında olanla aynı olmasını ve değişmeden olmasını istiyordu. Irak hey'eti aracılığıyla sunulan koşulların uyuşmaması sebebiyle Irak önerileri tecahül edildi yani görmezden gelindi ve hey'et iki taraf arasında yeni bir anlaşma fikrini sundu.²⁰¹ Görüşmelerin ardından yeni anlaşmanın şartlarının bir nüshası Irak Başbakanı Abdul Mohsen Al-Saadoun'a gönderildi ve imzası için tüm kolaylıkları sağlaması talep edildi.²⁰² Bu anlaşmanın şartları, imtiyaz süresinin 39 sene yerine 47 sene olması ve Irak'ın payının %20 yerine %16 olmasıydı. Bu oran petrolün yurtiçi tüketim fiyatının ortaya çıkmasıyla önemli ölçüde ham petrol ton başına 3 rupi ile değiştirildi.²⁰³

İngiltere, Knox D'Arcy'nin imtiyazının şartlarını değiştiremedi ve sonrasında Milletler Cemiyeti'nin buna itiraz etmesine yol açacaktı. Öte yandan, açık kapı politikasına göre, imtiyazın teklif vermek isteyen herkese verilmesini istiyor. Lakin Ulaştırma ve Çalışma Bakanı Yassin Al-Hashemi, anlaşmanın şartlarının Irak'ın aleyhine olduğunu tespit etti ve şirkete birçok hak verildiğini gördü. Eski ve yeni koşulları incelemek ve Irak için en iyisinin ne olduğunu belirlemek için bir hey'et kurulması çağrısında bulundu.²⁰⁴ Bakanlar Kurulu, koşullar hakkında kapsamlı bir çalışma yürütmüş ve Yassin Al-Hashemi, bu çalışmalar neticesinde şirketin temsilcisi John Skleros'a değişiklikleri sunmuştur. John, Knox D'Arcy'nin ayrıcalığını veya Sömürge Departmanı'nın düzenlemesini değiştirmeden kabul etmeye yetkili olduğunu savunarak

²⁰⁰ A.g.e., s. 131.

²⁰¹ Abdul Hamid Aloji, Khudair Al-Lami, *Irak petrolünün tarihi kökenleri*, İkinci bölüm, Bağdat 1999, s. 25-41.

²⁰² Khalil, a.g.e., s. 133.

²⁰³ Aloji, Al-Lami, a.g.e., s. 60-72.

²⁰⁴ Khalil, a.g.e., s. 134.

bu değişiklikleri reddetti.²⁰⁵ İngiltere, Irak'taki çıkarlarını korumak ve Amerikan grubunun baskısından kurtulmak için, Sömürge Bakanlığı'nın şartlarını geri çekmeye çalıştı ve Irak hükümetine, Knox D'Arcy'nin daha önce kendisine tanınan ayrıcalığına geri dönmesi ve kabul etmesi için yetki verdi. Kurul, Knox D'Arcy'nin bu şirketteki franchise haklarını kabul etti ve iki taraf arasında müzakereler başladı. Bu arada şirket, Knox D'Arcy imtiyazının şartlarının tamamlanmadığı bahanesiyle İran ve Irak petrollerini Irak üzerinden Akdeniz'e nakletmek istiyordu. Şirket, gelecekte Irak'ta bir boru hattı kurmak istiyordu ve kurulursa, dünyanın tanık olduğu ekonomik gelişme bahanesiyle bunu İran petrolünü taşımak için kullanacaktı.²⁰⁶

İngiltere, Knox D'Arcy Anlaşmasının şartlarını yerine getirmek ve uygulamak konusunda ciddi değildi, lakin Sömürge Bakanlığı önceki anlaşmanın şartlarından memnun değildi, çünkü Anglo-Persian imtiyazı Türk Petrol Şirketi imtiyazına benziyorsa, bu imtiyaz daha iyi şartlarda teklif vermek isteyenlere verilecekti. Sömürge Bakanlığı, Ulaştırma ve İşletme Bakanlığı'na Irak'ın kotasının tatmin edici olmadığını ve Irak hükümetinin götürü kota karşılığında payından vazgeçmek zorunda kaldığını bildirdi. Ulaştırma ve İşletme Bakanlığı'ndan gelen cevap, bu koşulların Irak için münasib olmadığı ve kaldırılması gerektiği yönünde oldu.²⁰⁷ 16 Ağustos 1925'te Ulaştırma ve İşletme bakanlığı müzakerelerin yenilenmesini talep etti. Bu müzakereleri yürütmek için bir komisyon kuruldu. Hey'et, Maliye Bakanı Raouf Chadirji, Adalet Bakanı Naji Al-Suwaiddi ve Ulaştırma ve Çalışma Bakanlığı Müsteşarı Sobeih Nashaat'tan oluşuyordu.²⁰⁸

İngiltere, Türk Petrol Şirketi ile Anglo-Persian Şirketi'nin anlaşma şartlarını benzer hale getirmek istemesi sebebiyle, Irak hükümetinin Sömürge Bakanlığı'nın talimatı doğrultusunda yeni bir anlaşma imzalamasını talep etti. Yine İngiltere imtiyazın 1996'ya kadar uzatılmasını ve Irak'ın her bir ton petrol için 4 şilin altına düşen payı almasını tavsiye etti ve Irak Bakanlar Konseyi, hey'etin tavsiyelerini onayladı.²⁰⁹ Anlaşma, Knox D'Arcy imtiyazının şartlarını içeren ilk listede, 30 Ağustos'ta şirket adına İngiliz avukat ve politikacı Thomas Hamar Greenwood ile Ulaştırma ve İşletme Müsteşarı Sobeih Nashaat arasında imzalandı. 31 Ağustos'ta, Knox D'Arcy'nin hey'et

²⁰⁵ Al-Abbas, *a.g.e.*, s. 321.

²⁰⁶ Khalil, *a.g.e.*, s. 135-136.

²⁰⁷ Al-Abbas, *a.g.e.*, s. 334.

²⁰⁸ Khalil, *a.g.e.*, s. 140.

²⁰⁹ *A.g.e.*, s. 141.

aracılığıyla imtiyazında yapılan değişiklikleri içeren ikinci düzenleme, Irak'ın kâr yüzdesi yerine götürü payı olan payı üzerinden imzalandı.²¹⁰ Lakin Sömürge Bakanlığı, Irak'a fayda sağlamadığı gerekçesiyle bu anlaşmayı hoş karşılamadı.²¹¹ Bu arada Irak hükümeti bu anlaşmayı reddetmek zorunda kaldı ve Maliye hey'eti ile Ekonomik İşler hey'etin bu konuda bir belge yazması kararlaştırıldı. Çalışmadan sonra, aşağıdakiler de dahil olmak üzere çeşitli neticelere ulaşıldı:

1-Irak'ın alması kararlaştırılan kârların yüzdesi birçok çatışmaya yol açacaktır. Öte yandan, 4 şilin payı, daha önce petrol fiyatına ve üretim yöntemlerine göre kararlaştırılanın %16'sından fazladır.

2-Tarım ve sanayinin gelişmesi için Irak'ın ucuz petrol ihtiyacının gerekliliğini açıklar.

3-1923 anlaşması Irak için daha kârlı ve faydalı olacaktır.²¹²

31 Ağustos 1925 anlaşmasının şartları geri dönüşe yol açtı, İngiltere, Irak'a şirketin kârından bir pay vermeyi reddetti. İngiltere, Irak hükümetini tehdit etti ve Irak hükümetinin iç kaynaklarını iyileştiremeyeceğini ve Irak'ın herhangi bir mali yardım alamayacağını söyledi. Bu tehdit veya uyarıyı Irak Hükümeti dikkate almazsa, Irak hükümeti şirketin kârındaki payından mahrum kalacak ve İngiltere'nin koyduğu şartlara tabi olacaktı.²¹³

Bu olaylara benzer şekilde, Abdul Mohsen Al-Saadoun, Irak hükümetinin 31 Ağustos 1925 tarihli anlaşmaya benzer yeni bir anlaşmayı Millet Meclisine sunmaya hazır olduğunu İngiliz yüksek komiseri Henry Dobbs'a açıkça ifade etti. APOC Başkanı Sir John Cadman'ın Bağdat'a gelişi ve Henry'nin de yardımıyla anlaşmanın bir an önce imzalanması karar verildi. Anlaşmaya, yönetmeliğine Irak'ta petrolün satış fiyatının Türk Petrol Şirketi Ortaklığı petrolünün satış fiyatını geçmeyeceğine dair yeni bir fıkra ekledi. Irak'ın iç ihtiyaçları karşılanana kadar imtiyaz bölgesinden petrol ihraç edilmesine izin verilmeyecekti. Anlaşma 24 Mayıs 1926'da imzalandı ve onay için Temsilciler Meclisi'ne gönderildi. Anlaşma metni değerlendirilmek üzere mali ve ekonomik işler hey'etlerine havale edilmiştir. Irak'ın kâr oranı konusunda haklarından vazgeçtiği için onaylanmayacağına dair korkular vardı, lakin onaylanamaması Irak'ı ucuz petrolden

²¹⁰ Aloji, Al-Lami, *a.g.e.*, s. 175-186.

²¹¹ Khalil, *a.g.e.*, s. 142.

²¹² *A.g.e.*, s. 142-143.

²¹³ Khalil, *a.g.e.*, s. 145.

mahrum bırakacaktı.²¹⁴ Bunun sebebi, şirketin yerel tüketim için aylık 1,5 milyon galon petrol kaynağı üretim kapasitesine sahip Alwand rafinerisi adlı bir rafinerinin inşaatına başlamasıdır.²¹⁵

Sonuç olarak anlaşma imzalandı ve Senato'ya gönderildi. Ardından Senato tarafından Finans hey'etine sunuldu. Konsey, bunu incelemek için iki saatlik bir süre verilmesini istedi ve sürenin bitiminden sonra hey'et bu anlaşmanın kabul edilmesini önerdi ve öneri kabul edildi.²¹⁶

2.2.2. Musul Petrol Şirketi

Musul bölgesinin petrolüne yatırım yapmak amacıyla 1928 senesinde Londra'da kurulmuş bir şirkettir. Bu şirket, başlangıçta İngiliz hissedarlardan oluşuyordu.²¹⁷ Lakin, şirket İngiliz şirketi statüsünü bir grup yabancı hissedarın Fransız, İtalyan, Alman ve İsviçre dahil olmak üzere yabancı şirketler aracılığıyla girmesiyle kaybetti. Bu şirketin faaliyet alanı sadece petrol yatırımı ile sınırlandırılmıştır. Yatırımın dayanacağı araziler üzerindeki limitler sebebiyle Türk Petrol Şirketi'nin imtiyazına giren arazilerden uzak durmak zorundadır.²¹⁸

1931'de bu şirket Irak hükümetinden Musul bölgesinde Türk Petrol Şirketi'nin imtiyazına ait olmayan arazilerde bir imtiyaz talep etti. İki taraf arasındaki görüşmelerden sonra 20 Nisan 1931'de bir anlaşma imzalandı ve bu imtiyazın nihai tüzüğü 25 Mayıs 1932'de yürürlüğe girdi. Buna göre;

1. Musul Petrol Şirketi Irak'a yıllık kira bedeli olarak 100.000 sterlin ödeyecektir.
2. Şirket, 1933 senesinden başlayarak her senenin başında Irak hükümetine kira ödemeyi taahhüt eder.
3. Kiranın fiyatı her sene 25.000 sterlin artacaktır.
4. Senelik ham petrol üretimi minimum bir milyon tondur.
5. Bu imtiyazın ait olduğu arazi alanı 46.010 mil kare olup, imtiyazın süresi 75 senedir.²¹⁹

²¹⁴ A.g.e., s. 146-147.

²¹⁵ Sabah geje ji, *Mezopotamya tarihinde sanayi*, Al-Adeeb Yayınları, Bağdat 2002, s.141.

²¹⁶ Khalil, a.g.e., s. 148.

²¹⁷ Suleiman, a.g.e., s. 115.

²¹⁸ Al-Jashami, a.g.m., s.211.

²¹⁹ Suleiman, a.g.e., s. 116.

Şirket bir grup yabancı hissedardan oluşuyordu, lakin İngiltere onun en büyük hissedarı olarak kaldı ve şirketin hisseleri şu şekilde dağıtıldı: İngiltere %46, İtalya %30, Alman-Hollanda grubu %12 ve İsviçre-Fransız grubunun sonuncusu %12 hisseye sahipti.²²⁰

2.3. AMERİKA VE CHESTER PROJESİNİ UYGULAMA POLİTİKASI

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı arâzilerinde demiryolları inşa etmek için Amerikan projeleri ortaya çıktı.²²¹ Özellikle Osmanlı yöneticileri, Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı herhangi bir siyasi hırsı olmadığına inandıkları için, Amerikan sermayesi sahiplerine yöneldiler ve Osmanlı arâzilerindeki yatırımları taleplerini memnuniyetle karşıladılar.²²²

1885'te Amerikalı bir iş adamı olan Jesse Grant, İstanbul'da bulunan Amerikan büyükelçisine, İskenderun'dan başlayıp Basra Körfezi'ne kadar uzanan Osmanlı arâzileri içinde bir demiryolu inşası için bir talepte bulundu. Hatta Amerika elçisi de bu konuda girişimlerde bulundu. Ancak bu talep Sultan II. Abdülhamid yönetimi tarafından uygun görülmedi ve bir netice alınamadı.²²³

1900 senesinde Albay Colby Chester, Ermeni olaylarının yol açtığı zararları Osmanlı İmparatorluğu'ndan tazmin etmek üzere Kentucky adlı bir savaş gemisinin kaptanı olarak ilk kez İstanbul'a geldi.²²⁴ Bu ziyaret sırasında, Anadolu'da Amerikalılar için büyük fırsatlar olduğunu fark eden Chester, 1906'da Osmanlı ülkesini ziyaret eden Arthur Moore tarafından görüşleri büyük bir coşkuyla pekiştirildi. Halep'ten Akdeniz kıyılarına bir demiryolu uzatma olanaklarıyla Chester'i böyle bir projeye girmeye ikna eden Arthur Moore oldu.²²⁵

1908'de İsviçre'deki Dokuzuncu Uluslararası Coğrafyacılar Konferansı sırasında Chester, Amerika Birleşik Devletler hükümetinin bir temsilcisi olarak gönderildi. Konferans sona erdikten sonra Dışişleri ve Denizcilik Bakanlıklarından onay aldıktan sonra İstanbul'a hareket etti. O sadece Chester ve Arthur Moore'nin çıkarlarını temsil etmiyordu, Boston ve New York Ticaret Odaları ve New York ofisi için bir

²²⁰ A.g.e., s. 117.

²²¹ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2001, s. 377.

²²² Salwa Al Ghalbi, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri 1830-1918*, Madbouly Kütüphanesi, Kahire 2002, s.225.

²²³ Erhan, a.g.e., s. 377-378.

²²⁴ Ediger, a.g.e., s. 265.

²²⁵ John De Novo, A Railroad For Turkey: The Chester Project 1908-1913, *The Business History Review*, Volume 33, Issue 3, 1959, p. 303.

temsilcilik görevi de vardı.²²⁶ Bu ziyarette Sultan II. Abdülhamid ve bir dizi üst düzey Osmanlı yetkilisi ile görüştü ve Osmanlı arâzilerinde bir demiryolu imtiyazı elde etmek için çok uğraştı. Bölgede artan Avrupa hırsları ve Osmanlıların kendi çıkarları doğrultusunda Amerikalıları sahaya çıkarma girişimleri sebebiyle Osmanlı cephesinden gelen tepki olumlu oldu.²²⁷

Ülkedeki siyasi olayların ardından, Amerikalı Dr. Bruce Glasgow tarafından da bir demiryolu inşası için imtiyaz talebinde bulunuldu.²²⁸ Bu talepler, Osmanlı hükümetini bu kaynakları nasıl doğru bir şekilde kullanacağını düşündürdü ve imtiyaz talep eden her başvuru sahibinin mali imkânlarının ölçüsünü teyit eden delilleri mali kurumlar aracılığıyla sunması ve Maâdin ve Ziraat Nezâretine temin etmesi gerektiğine karar verdi. Kanuna göre yükümlülüklerinin teminatı olarak 5.000 liralık bir te'minat ödemesine tabi olacaktır. İmtiyaz sahibi, madenlerin işletilmesi ve petrolün damıtılması ve su yollarından taşınması için tesisler kurma hakkına sahip olacaktır. Muhtelif yerlerde rezervuar, pompa ve antrepo inşa etme hakkına sahip olup, imtiyaz sahibinin araştırma çalışmalarını 6 ay içinde gerçekleştirmesi ve çalışma süresinin 4 seneyi geçmemesi ve bu imtiyazın süresinin 60 sene olması gerekir, ve devletin net kârdan bir payı olduğu ve sözleşmeye taraf olarak her şeye hakkı olduğu ve şehrin asıl sakinlerinden işçi sağlama zorunludur.²²⁹

Osmanlı Devletinin ilgili kurumlarında imtiyaz talepleri görüşüldü. Amerikalı Dr. Bruce Glasgow, Sivas, Divrik ve Diyarbakır'dan Bitlis'e, Diyarbakır'dan Urfa'ya, Divrik, Erzurum'dan Bayazıt'e ve Erzurum'dan Trabzon'a uzanan bir demiryolu hattı istiyordu. Bu demiryolunun yanı sıra, hattın her iki ucuna 20 kilometre uzaklıkta bulunan madenlerin işletmesini de talep ediyordu.²³⁰ Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa oturumda, Osmanlı hükümetinin demiryolu inşaatı için herhangi bir te'minat verme niyetinde olmadığını, başvurucuya maden işletme hakkını vereceğini ve imtiyaz süresinin 99 sene olacağını ifade etti. İmtiyaz sahibi, sözleşmenin imzalandığı tarihten itibaren senelik

²²⁶ John De Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1963, p. 61.

²²⁷ Leland Gordon, *American relations with Turkey 1830-1930*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1932, p. 257-283.

²²⁸ BOA, MV, 131/94 (16 Şaban 1327/2 Eylül 1909).

²²⁹ BOA, BEO, 3634/272496, lef-4, lef-5, lef-6.

²³⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, İctima Senesi 1, Cilt 6, (22 Temmuz 1325/4 Ağustos 1909), s. 99.

ücretleri ödemeli ve 6 aylık bir süreyi, bahs ve çalışmanın durumunu belirlemelidir. Talep her yönüyle munakaşa edildi, lakin hiçbir şey kesinleşmedi ve bir sonuca ulaşamadı.²³¹

1909'un sonunda Chester Grubu, Osmanlı arâzilerinde demiryolu imtiyazı için Osmanlı İmparatorluğu'na bir talepte bulundu.²³² Ayrıca bu proje tartışmaya açıldı. Demiryolu Sivas, Harput, Diyarbakır, Musul, Kerkük, Süleymaniye'den yapılmalı ve İran hududuna yakın bir noktaya kadar uzanması gerekmektedir. İki demiryolu üzerinde bulunan maden kaynaklarının 20 km'lik bir mesafe boyunca işletilmesi için imtiyaz verilmesi, gelirin %6 Osmanlı hükûmetine verilmesi ve imtiyaz sahibine bu madenleri işletmesi için 14 aylık bir süre verilmesi münakaşa edildi.²³³ Lakin Halep-Akdeniz bölgesindeki demiryolu hatlarının daha önceden Bağdat Demiryolu olarak Almanlara verilmiş olması nedeniyle bu durum Almanların karşı çıkmasına neden oldu.²³⁴

Babiali'ye yapılan bu talepler hakkında nihai karara varılması için mühim noktalardan biri de, demiryolunun maliyetinin 20 milyon lira olduğundan söz edildiğinden, bu ileri grupların bu hatları işletmek için sermaye miktarını bilmektir. Dr. Bruce Glasgow'un 5 milyon dolarlık bir sermayeye sahip olduğu ortaya çıktı,²³⁵ Chester'in sermayesi 100 milyon dolardı.²³⁶

Amerika Birleşik Devletlerinin İstanbul Büyükelçiliği iki gruba münfasıl siyasi destek vermeye başladı.²³⁷ Eylül 1909'da iki kez İstanbul'da büyükelçilik yapan Oscar'ın Amerika Birleşik Devletleri'ne dönmesi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı William Howard Taft'ın Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Knox'tan Chester projesine destek vermesini istemesine sebep oldu ve bunun sonucunda 1909 senenin Kasım ayında Chester ve ortaklarının Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi'ni kurmaları ile ilgili net bir gelişme yaşandı.²³⁸ New Jersey merkezli kurulan şirketin sermayesi 100.000 dolardı. Bu şirket de İstanbul'daki temsilcilerine tezkereler göndererek böyle bir projeyi gerçekleştirecek mali ve teknik imkânları göstermek üzere Osmanlı makamlarına teslim

²³¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 6, (7 Ağustos 1325/20 Ağustos 1909), s. 591-593.

²³² De Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, p. 61

²³³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 6, (7 Ağustos 1325/20 Ağustos 1909), s. 593.

²³⁴ De Novo, *A Railroad For Turkey: The Chester Project 1908-1913*, p. 304.

²³⁵ *Tanin gazetesi*, 11 Mart 1909, s.1.

²³⁶ Mustafa Malhut, *Meclis-i Mebusan'da imtiyazlar sorunu ve tartışmaları (1908-1914)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009, s.76.

²³⁷ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 94.

²³⁸ Ediger, *a.g.e.*, s.266.

etti. Neticede 1910 senesi başından itibaren Chester ile Bayındırlık Bakanlığı arasında görüşmeler başladı.²³⁹

Görüşmeler Mart 1910'da bir ön anlaşma ile sonuçlandı ve grup iyi niyet göstergesi olarak İstanbul'daki bir bankaya 20.000 Türk lirası yatırdı.²⁴⁰ Bu proje için ilk anlaşmaya varılmasına rağmen, diğer ülkelerin buna tepkileri sebebiyle hayata geçirilememiştir. Tepkilerin başlıca sebepleri, Musul Vilâyetinin Amerikan grubunun kontrolünde olacağı bahanesiyle, öte yandan bu proje Bağdat Demiryolu Projesi'ni tehdit edecek olmasıdır.²⁴¹ Ayrıca Sadrazam Hakkı Paşa'nın Bağdat Demiryolu imtiyazının Chester Projesi'nin tüm hatlarını kapsadığı gerekçesiyle,²⁴² muhalefeti sebebiyle madencilik tekel sözleşmesi hükümlerini de değiştirmiştir.²⁴³ Gerçekten de yasayı çıkarmayı başardı ve her yönüyle etkileyiciydi ve Meclis'te rekabete konu olduktan sonra imzalanması gerekiyordu ama Sadrazam Hakkı Paşa imzalamayarak geciktiriyordu.²⁴⁴ Zaman yetersizliği bahane edilerek proje başka bir zamana tecil edildi.²⁴⁵ Projenin onaylanmaması, projenin destekçileri nzdinde büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu ve projenin onaylanmamasının arkasındaki ana sebebin Almanlar olduğuna inandılar.²⁴⁶

Amerikan grubu bu ayrıcalıktan vazgeçmedi, bu sebeple gerekli desteği almak için tüm ülkelerde Londra, Paris, Roma, St. Petersburg bulunan büyükelçilerine proje hakkındaki görüşlerini öğrenmek için tezkereler gönderdi. Paris ve Londra'nın projeye tepkisi biraz münasib oldu ve Roma pozisyonunu açıklamadı. St. Petersburg'dan gelen görüş, projenin Karadeniz'deki çıkarlarıyla çeliştiği, lakin iki taraf arasında tatmin edici bir anlaşmaya varılırsa projeye yönelik tutumunun olumlu olacağını şeklindeydi. İngiltere ise projeye itiraz etmemiş, güney Bağdat demiryolu projesine destek verdiği gerekçesiyle Amerikan grubuna herhangi bir destek de vermemişti.²⁴⁷

Amerikan grubu imtiyazı alamadıktan sonra, Osmanlı Parlamentosu üzerinde projenin gözden geçirilmesi için baskı yapmak üzere Osmanlı Amerikan Kalkınma

²³⁹ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 100.

²⁴⁰ Hasan Kerimoğlu, Yeni bilgiler ışığında Chester projesinin ilk başvuru süreci 1908-1912, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 41, Güz 2020, s. 422.

²⁴¹ Nuran Kılavuz, Chester demir yolu projesi, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 1039.

²⁴² Gordon, *a.g.e.*, s. 256.

²⁴³ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 100.

²⁴⁴ Bilmez Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006, s.136.

²⁴⁵ Bige Yavuz, Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, Ankara 1999, s. 531.

²⁴⁶ De Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, p. 72.

²⁴⁷ Al Ghalbi, *a.g.e.*, s.231.

Şirketi'nde bir yetkiliyi Amerikan Dışışleri Bakanlığı'nı ziyaret etmek üzere görevlendirmeye çalıştı. Ayrıca, görevinde bulunmayan Strauss'un yerine John Ridgely Osmanlı İmparatorluğu'na büyükelçi olarak ve Hunigtou Wilson da Dışışleri Bakan Yardımcısı olarak atandı.²⁴⁸ Bunun üzerine Wilson İstanbul'a gitti ve 5 Kasım'da padişah tarafından kabul edilerek onuruna bir yemek verildi. Ardından 7 Kasım'da Sadrazam tarafından kabul edildi.²⁴⁹ Sadrazamla görüşmesinden iki gün sonra, ondan Chester projesinin onaylanmasını sağlamak için şartlar istendi: Almanların önceden kendilerine tanınan çıkarlarıyla çelişmemek için çizgiyi değiştirmektir.²⁵⁰ Daha önce imzalanan sözleşmede bir takım değişiklikler yapıldı.²⁵¹ Bunlardan biri hattın başlangıç yerinin Sivas'tan değil Harput'tan olması ve demiryolu hattının Yumurtalık ile Akdeniz'e bağlanması. Demiryolu hattının geçeceği güzergahın tesviye edilmesi süresinin 20 sene yerine iki sene olması ve demiryolunun her iki tarafında 20 kilometre uzaklıkta olacak şekilde olması. Bu değişiklikler Nafia Nezareti Müsteşarı Hulusi Bey tarafından hazırlanarak 2 Mayıs 1911'de Meclis-i Vükela'ya sunuldu.²⁵² Lakin Sadrazam Hakkı Paşa, imzasına rağmen bu tasarıyı onaylamamak için elinden geleni yaptı ve konunun meclis gündemine alınmaması gerektiğini vurguladı.²⁵³ Projenin onaylanması sonbaharda yapılacak parlamento oturumuna tecil edildi.²⁵⁴ Netice olarak şirket, bir İstanbul bankasına yatırdığı finansal mevduatı geri çekti.²⁵⁵ Büyükelçi Rockhill, Sadrazam'a şirketin imtiyaz başvurusunu geri çektiğini belirten bir tezkere gönderdi ve bu adım sonucunda proje onaylamaya sunulamadı.²⁵⁶ Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Karter, Meclis-i Vükela'nın kararını, Chester projesinin Sadrazam tarafından yenilgisi olarak nitelendirdi.²⁵⁷ İmtiyaz elde etme girişimleri başarısızlıkla neticelenmiş olsa da Amiral Chester projeden vazgeçmedi ve çalışmalarını devam ettirdi.²⁵⁸

7 Kasım 1911'de yapılan toplantılar 5 oturumda devam etti.²⁵⁹ Toplantı, Nafia Nazırı Hulusi Bey'in demiryolunun iç hatlarının gereksiz olduğu ve maden haklarının

²⁴⁸ De Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, p. 73-76.

²⁴⁹ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 108-109.

²⁵⁰ Al Ghalbi, *a.g.e.*, 233.

²⁵¹ Yahya Tezel, Birinci büyük millet meclisi anti-emperyalist miydi? : Chester ayrıcalığı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dergisi*, Cilt 25, Sayı 4, Ankara 1970, s. 291.

²⁵² Malhut, *a.g.t.*, s. 79-105.

²⁵³ Ediger, *a.g.e.*, s.273.

²⁵⁴ Gordon, *a.g.e.*, s. 236.

²⁵⁵ Ediger, *a.g.e.*, s.273.

²⁵⁶ Al Ghalbi, *a.g.e.*, 234.

²⁵⁷ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 116.

²⁵⁸ Al Ghalbi, *a.g.e.*, 235.

²⁵⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İctima Senesi 4, Cilt 1, 7 Teşrinisâni 1327, s. 519-534.

demiryolu projesinden ayrı olarak ele alınması gerektiği yönündeki açıklamalarıyla başladı. Projenin devlete 5 milyon liralık zarara yol açacağını da ayrıca izah etti.²⁶⁰ Bu açıklamalar sonucunda meclis oturumları, meclis içinde fikir ayrılıklarına sebep olmuş, üyelerin bir kısmı projeyi hoş karşılamamış, bu sebeple projenin oylanması yeniden tecil etmiştir.²⁶¹

Projenin Osmanlı Meclisi'nin onayını alamamasına ve Chester Grubu'nun büyük hayal kırıklığına uğramasına rağmen,²⁶² Chester pes etmedi ve 1912'nin başlarında Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı ile temasa geçti ve şirketin finansal olarak güçlendirildiğini bildirdi. Bu girişim de başarısız oldu ve Amerika Birleşik Devletleri yönetimi bu teklifi kabul etmeye meyilli değildi.²⁶³ Ayrıca, Osmanlı ve Amerikalı yetkililerden oluşan bir keşif şirketi kurulmasına ve eski projede değiştirilen hususları içeren yeni bir teklif oluşturmaya çalışmasına rağmen, yeni yöneticilerin reddetmesi ve projeyi kabul etmemeleri sebebiyle de başarısız oldu.²⁶⁴

1922'de Chester projesinde yeni bir aşama başladı ve Chester, daha önce kurduğu ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra anonim şirkete dönüşen Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketin aracılığıyla bir grup Amerikalı iş adamını bu projeye katılmaya ikna etmeyi başardı. Sonuç olarak, Ankara hükümeti ile müzakere aşaması başlamış ve olumlu ilerlemiş, bir ön anlaşmaya varılmıştı. Ardından 8 Nisan 1923'te TBMM'de çoğunluk oyu ile kabul edilen nihai anlaşma ile sonuçlanmıştır. Şirketin mali durumu ve Musul meselesinin çözülmesindeki gecikme, projenin fiilen başlamasını engellemiş ve sonunda 18 Aralık 1923'te bu projenin Türk hükümeti tarafından iptal edilmesine yol açmıştır.²⁶⁵

2.4. ÜLKELERİN PETROL MÜCADELESİ VE TÜRK PETROL ŞİRKETİNİN KURULUŞU

Yirminci yüzyıl, özellikle yakıtın yerini kömür yerine petrolün almasından sonra, savaş gemilerinde bir gelişmeye tanık oldu. Burada petrolün ehemmiyeti artmaya ve karada büyük önem kazanmaya başladı.²⁶⁶ Üstelik Mezopotamya'da petrol çok

²⁶⁰ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 108.

²⁶¹ Malhut, *a.g.t.*, s. 84.

²⁶² Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s. 152.

²⁶³ Al Ghalbi, *a.g.e.*, s. 235.

²⁶⁴ Kılavuz, *a.g.e.*, s. 1039.

²⁶⁵ Chester projesi imtiyazı 1923 (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr> (17/07/2023)).

²⁶⁶ Suleiman, *a.g.e.*, s. 15-16.

miktarda mevcuttu, bu yüzden büyük güçlerin gözü bölge üzerindeydi.²⁶⁷ Almanya, Mezopotamya'ya yönelen ve bölgeye birden fazla sefer göndererek zengin maden zenginliğini keşfeden ilk ülkelerden biri olmuş ve bölge bir petrol gölü olarak nitelendirilmiştir.²⁶⁸

İngilizler, Knox D'Arcy aracılığıyla İran'da petrol imtiyazı elde ettikten sonra gözlerini Mezopotamya'ya çevirdi.²⁶⁹ Artık İngiltere, Almanların Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı Bağdat Demiryolu imtiyazına ve bunun Basra Körfezi bölgesindeki ekonomik ve siyasi çıkarlarını tehdit edeceğine kızmıştı.²⁷⁰ İngiltere, bölgedeki Alman faaliyetlerini engellemek, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir petrol imtiyazı elde etmek için elinden gelen her şeyi denemiş, lakin bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak 1908 darbesi, İttihat ve Terakki Partisinin İngiltereye olan eğilimi sebebiyle tüm ölçekleri değiştirmiştir.²⁷¹ Gelişmeler sonucunda Amerikan grubu yeni bir rakip olarak ortaya çıktı ve bu konu Bağdat demiryolu projesini tehdit edeceği için Almanya'yı rahatsız etti.²⁷² Ayrıca Bağdat ve Musul Vilâyetlerinde de petrol imtiyazları elde etmek isteyen Shell Grubu da bu süreçte ortaya çıktı.²⁷³

Bu aşama, özellikle her bir grup için hükümet desteği olmak üzere, özellikle Bağdat ve Musul Vilâyetlerinin petrolü konusunda İngiliz ve Alman çıkarları arasında daha şiddetli bir rekabete tanık oldu. Öte yandan, Osmanlı hükümeti üzerindeki Alman baskısı arttı, bu sebeple İngiltere, en azından Shell Grubu'nun baskısına karşı koymak için burada hükümetinden destek almak istedi.²⁷⁴

İngiliz hükümeti, Osmanlı arâzilerinde İngiliz projelerini destekleyecek bir banka olmadığı için İngiliz sermayeli bir banka kurmaya çalıştı.²⁷⁵

²⁶⁷ Simon Tate, *Assessing the Role of Turkey in British Foreign Policy 1908-1914*, University of East Anglia, Department of History, Unpublished Doctoral thesis, United Kingdom 2020, p. 212.

²⁶⁸ Al-Abbas, *a.g.e.*, s. 59.

²⁶⁹ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.28.

²⁷⁰ Reham Amr, Hanan Malkawi, *Birinci Dünya Savaşının Yüz Yılı, Arap Yaklaşımları*, Arap Araştırma ve Politika Çalışmaları Merkezi, Beyrut 2016, s. 62.

²⁷¹ Khalil, *a.g.e.*, s. 10.

²⁷² Kent, *a.g.e.*, s. 27-28.

²⁷³ Can, *a.g.e.*, s. 128.

²⁷⁴ Kent, *a.g.e.*, s. 28.

²⁷⁵ Acar, *a.g.t.*, s. 15.

İngiliz hükümeti, iş adamı Sir Ernest Cassell'i İstanbul'a gönderdi, Cassell, devlet dairelerini bilen ve Batı çıkarlarında deneyim sahibi bir adam arıyordu, bu yüzden Gülbenkyanı danışmanı olarak aldı,²⁷⁶ ve aynı vakitte Gülbenkyan Shell'in Danışmanı durumundaydı.²⁷⁷ Cassell'in genel müdürü olduğu Türkiye Milli Bankası'nın kurulması için çalıştı ve Gülbenkyan'a bankanın yönetim kurulu üyeliği verildi.²⁷⁸

Gülbenkyan ve Cassell'in faaliyeti, Osmanlı arâzilerinde bulunan petrol kaynakları için imtiyaz almak ve işletmek üzerine çalışmaktı.²⁷⁹ Petrol alanındaki uzmanlığıyla tanınan Gülbenkyan, Banka'yı petrol sektörüne girmeye ikna etmeye başladı, aynı vakitte Almanya Londra'dan yardım istedi, böylece bu iki grubun çıkarları bunları birbirine yaklaştırdı.²⁸⁰ Burada Alman Bankası'nın İngiltereye inzımmam etmesi gerektiği ortaya çıkıyor, çünkü banka Anadolu Bağdat Demiryolu Şirketinin kontrolünde.²⁸¹ İngilizler ve Almanlar arasında istişareler başladı ve bu istişareler, 31 Ocak 1911'de African and Eastern Concession Company Limited'in kurulmasıyla neticeye ulaştı.²⁸² Şirketin hisseleri şu şekilde dağıtıldı: %35 Türkiye Milli Bankası'na, %25 Deutsche Bank'a, %25 Shell Group'a ve %15 Gülbenkyana.²⁸³ African and Eastern Concession Company Limited etkin bir çalışma yapamadan kaldı, bu sebeple 25 Eylül 1912'de adını Türk Petrol Şirketi olarak değiştirmek için çalıştı. 23 Ekim 1912'de Deutsche Bank, arama ve üretimle ilgili bazı hak ve yetkilerini Türk Petrol Şirketi'ne devretti. Türk Petrol Şirketi'nin %25 hissesini almak karşılığında her türlü araştırma, rapor, plan ve haritaları devretti. Osmanlı Devleti'nin kendisine önceden verdiği petrol imtiyazından dolayı imtiyaz alabilen tek sahibi olarak.²⁸⁴

Shell Grubu ve Knox D'Arcy Grubu arasında bir çatışma meydana geldi ve İngiliz hükümeti, Shell Grubuna şirketi devralmasına izin vermemeyi tercih etti. Bu karar, taraflar arasındaki ilişkilerin gerginliği ve Irak topraklarında İngiltere'nin ekonomik ve petrol çıkarlarına olumsuz etki edebileceği endişesi nedeniyle alındı. İngiltere, Knox D'Arcy grubunun şirkete katılması için birkaç girişimde bulundu ve İngiliz hükümetinden

²⁷⁶ Leonard Mosley, *Petrol Savaşı*, (Çev. Halil İnal), E Yayınları, İstanbul 1976, s. 49.

²⁷⁷ Adil Özdemir, Alperen Şahinoğlu vd, *Osmanlı Devleti'nde Petrol Arama ve Üretim Faaliyetleri*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 410.

²⁷⁸ Ediger, *a.g.e.*, s. 303.

²⁷⁹ Özdemir, Şahinoğlu vd, *a.g.e.*, s. 410.

²⁸⁰ Acar, *a.g.t.*, s. 16.

²⁸¹ Khalil, *a.g.e.*, s. 27.

²⁸² Mahmud Sami, *Abdülhamid'in Petrolleri*, (Çev. Sevtap Demirci), Kitabevi, İstanbul 2007, s. 18.

²⁸³ Özdemir, Şahinoğlu vd, *a.g.e.*, s. 411.

²⁸⁴ Sami, *a.g.e.*, s. 18-21.

buna destek vermesini talep etti.²⁸⁵ İngiltere, Knox D'Arcy'nin grubunu da buna dahil etmeyi başardı.²⁸⁶ Shell Grubu, Gülbenkian'ın hisseleri Türk Petrol Şirketi'ne satarak şirkete inzıam etti. Bu durum, Türk Petrol Şirketi'nin sermayesinin ve işinin dağıtılması konusunda tüm taraflar arasında bir ihtilafın doğmasına yol açmıştır.²⁸⁷

1914 yılının 19 Mart'ında, tüm taraflar arasında menfaatlerin yeniden dağıtılmasını amaçlayan bir anlaşma imzalandı. Türkiye Milli Bankası hisselerinden feragat ettikten sonra şirketin hisselerinin yüzde 50'sini Knox D'Arcy Group, yüzde 25'ini Deutsche Bank ve yüzde 25'ini de bir Anglo-Sakson şirketi olan Shell Group satın aldı. Bu bölüşümü uygulamak için şunlar gerekiyordu:²⁸⁸

1. Türk Petrol Şirketi hisseleri, Türkiye Milli Bankası tarafından verilen hem Deutsche Bank'a hem de Anglo-Sakson'a eşit koşullarda devredilecektir.
2. Şirketin sermayesi 160.000 pounda çıkarılacaktır.
3. Tarafların anlaşmasına göre şirkette Knox D'Arcy grubuna 80.000 adet hisse tahsis edilecek.
4. Şirketin yönetim kurulu, Knox D'Arcy Group'tan 4, Deutsche Bank'tan 2 ve Anglo-Sakson'dan 2 olmak üzere 8 üyeden oluşacak.
5. Türk Petrol Şirketi, petrol sahalarının işletilmesi ve keşfi ile ilgili çalışmalarda uzmanlaşacaktır.
6. Bu faal şirket veya şirketler, iktisap edilecek gayrimenkuller için Türk Petrol Şirketine tamamı ödenmiş adi hisse senedi ihraç etmek zorundadır; Bu adi hisse senetleri, faaliyette bulunan şirket veya şirketler üzerinde tam kontrole sahip olacak ve hiçbir durumda Türk Petrol Şirketi tarafından bırakılmayacaktır.
7. Şirketin, halka arz edilecek hisse senetleri ve tahviller yoluyla işletme sermayesinin değerini yükseltme ihtiyacı.
8. Yukarıda belirtilen şartların sağlanabilmesi için şirket esas sözleşmesinde bazı değişiklikler yapılması gerekmektedir.
9. Knox D'Arcy Şirketi ve Anglo-Saxon Şirketinin her birine sahip oldukları hisselerde %5 bir hisseyi Gülbenkian'a vermek ve bu hisseleri iki şirketteki

²⁸⁵ Kent, *a.g.e.*, s. 35-47.

²⁸⁶ Daniel Yergin, *petrol para ve güç çatışmasının epik öyküsü*, (Çev. Kamuran Tuncay), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 183.

²⁸⁷ Özdemir, Şahinoğlu vd, *a.g.e.*, s. 411.

²⁸⁸ *Papers Relating to the Foreign relations of the United States*, 1927, Volume 2, United States Government Printing Office, Washington, 26 May 2018, p. 822.

adayların isimleriyle elinde tutmak. Gülbenkian'ın ölümü veya bu yüzdeyi elden çıkarmak istemesi durumunda, iki şirket bu hisseyi satın alma hakkına sahiptir.²⁸⁹

19 Haziran 1914'te İngiltere ve Almanya büyükelçileri Osmanlı yönetimine Bağdat ve Musul petrol sahalarının işletilmesi için Türk Petrol Şirketi'ne imtiyaz verilmesi için bir talepte bulundular, İngiltere, bu ayrıcalığı elde etmek için Osmanlı Devleti'ne her taraftan baskı yapmaya çalıştı. Talebe, 28 Haziran 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa tarafından İngiliz ve Almanya elçiliklerine olumlu cevap verildi.²⁹⁰

Osmanlı Hükümeti, Türk Petrol Şirketi'ne Musul ve Bağdat vilayetleri petroleri hakkını vermemiş, "petrol yataklarına şarta bağlı olarak kiralamayı kabul etmiş; kira sözleşmesi için hükümleri belirleme hakkını saklı tuttuğunu, petrol yataklarının işletme aşamasına katılma niyetinde olduğunu ve bu konudaki hakkını da saklı tuttuğunu açıkça belirtmiştir.²⁹¹ Osmanlı Devleti'nin Maliye Nezareti ile Türk Petrol Şirketi arasında müzakereler başlamış, lakin bir taraftan Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle bu müzakereler netice vermemişti, öte yandan, şirketin sunduğu imtiyaz başvurusunun herhangi bir yasal dayanağı olmadığı ve şirketin Bağdat ve Musul Vilâyetlerinin petroleri üzerindeki hakları zayıf ve belirsizdi.²⁹²

²⁸⁹ *Papers Relating to the Foreign relations of the United States*, p. 822.

²⁹⁰ Nevin Yazıcı, *Petrol çerçevesinde Musul sorunu (1926-1955)*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2016, s. 47.

²⁹¹ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 188.

²⁹² Yazıcı, *a.g.e.*, s. 48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK PETROL ŞİRKETİNİN STRATEJİSİ

3.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK PETROL ŞİRKETİ

3.1.1. Irak Petrolünün İngilizlerce Kontrolü

Petrol kaynakları, Irak'a giden İngilizlerin zihinlerini meşgul eden stratejik mülahazalardan daha az mühim değildir. Basra'nın İngiltere için ehemmiyetine rağmen, Musul için de aynı ehemmiyet ve saikleri vardı.²⁹³ İngiliz uzmanlar Bağdat ve Musul'daki tüm petrol kaynakları hakkında bilgi sahibiyyken,²⁹⁴ Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, bu arazileri incelemek ve petrol potansiyelini öğrenmek için yetkilendirilmiş bir kaç subaya sahipti ve İngiliz hükümeti, bölge ile ilgili çalışmaları yürütmeleri için gerekli tüm kolaylıkları sağlamıştı²⁹⁵. Birinci Dünya Savaşı biter bitmez bu uzmanlar çalışmalarını tamamlayarak petrol zengini bölgelerin çoğu için kapsamlı raporlar hazırladılar ve bu ülkenin petrol kaynakları hakkında ilave bilgiler edindiler.²⁹⁶

İngiltere, Anglo-Persian şirket ve Royal Dutch Shell şirket adlı iki şirketin birleşmesi yoluyla bir İngiliz şirketinin Irak petrol yatırımını nasıl tekelleştireceğini düşünüyordu. Aynı vakitte İngiltere, Irak'ı nasıl bir İngiliz himayesi haline getireceğini ve petrolünü nasıl tamamen kontrol edeceğini düşünüyordu.²⁹⁷ Ancak uluslararası durum bunun gerçekleşmesine mani olmuş, bu sebeple Fransız ve Amerikan taraflarını tatmin etmek zorunda kalmıştır.²⁹⁸

Fransa ve Amerika'nın İngiltere üzerindeki baskıları, İngiltereyi Irak mandasından vazgeçirmeyi ve çıkarlarını garanti altına alacak bir yola başvurmaya düşünmeye itmiş ve tüm emellerini gerçekleştirebileceği bir hükümet tesis etmeyi düşünmeye başlamıştır.²⁹⁹ Böylece İngiltere, Sömürge Sekreteri Winston Churchill vasıtasıyla Kral Faisal bin El-Hüseyin'in Irak'ın kralı olarak atanması ve desteğiyle Irak'ı bağımsız bir devlet haline getirmesi ve İngiltere'nin Irak ile haklarını garanti altına aldığı bir anlaşma imzalaması konusunda anlaşılmıştır.³⁰⁰

²⁹³ Ernest Davenport, Sidney Russell, *the oil Trusts and American Relations*, London 1923, p. 151.

²⁹⁴ Khurshid al-Naqeeb, *Kerkük İlçesi Güney Bölgesi Jeolojisinin Özeti*, Jeolojik Bölümü, Beyrut 1960, s. 54.

²⁹⁵ Salim al-Tikriti, *Irak'ta Petrol Savaşı*, Al-Zahraa Yayınları, Bağdat 1952, s. 70-75.

²⁹⁶ İbrahim Abdel-Fattah, *Hindistan Yolunda*, Al-Ahali Yayınları, Bağdat 1935, s. 212.

²⁹⁷ Kent, *a.g.e.*, s. 131-146.

²⁹⁸ Reader Pollard, İngiltere ve Orta Doğu en eski zamanlardan 1952'ye kadar, (Çev Hassan Ahmed Al-Salman), Al-Rabitah Yayınları, Bağdat 1956, s. 114.

²⁹⁹ Abd al-Rahman al-Bazzaz, *İşgalden bağımsızlığa kadar Irak*, Al-Ani Yayınları, Bağdat 1967, s. 132.

³⁰⁰ Amin Al-Rihani, *Birinci Faisal*, Dar Al-Rihani, Beyrut 1958, s. 125.

Anlaşma, Faisal'ın Irak kralı olarak atanmasından sonra büyük bir muhalefetle karşılaştı ve bu muhalefet, Irak üzerindeki mandayı diğer taraflara uygulamanın zorluğunu göstermek için bidâyette İngiliz hükümeti tarafından memnuniyetle karşıladı. İngiliz hükümeti, Amerika Türk Petrol Şirketi'ne katılmadığı sürece kurtuluşunun olmayacağına sonunda ikna oldu. Winston Churchill, Percy Cox'a İngiltere'nin kanuni olarak çalışmak istediğini göstermek ve bu mandaya son verilmesini talep etme fikrine karşı ikaz etmek için Kral Faisal'a bir tezkere göndermişti, bu sebeple bu anlaşmayı herhangi bir şekilde yapmak gerekiyordu.³⁰¹ Böylece anlaşma 10 Ekim 1922'de Irak'ın iradesi dışında akdedildi ve bu anlaşma Irak'taki Percy Cox İngiliz Yüksek Komiserinin petrol imtiyazı verme yetkisine sahip olmasını şart koydu, İngiltere'nin imtiyazlarla ilgili olarak Irak'a sunulan her şeye danışma hakkına sahip olması ve Irak'ın ekonomik işlerinin Milletler Cemiyeti'nin tüm üye devletleri için tam eşitliğine alâkalı bir maddeyi yürürlüğe koymaya mecbur kaldı.³⁰² Tam denetimini de sağlamak istediği için, Irak hükümetinin herhangi bir partiye bu kanun dışında herhangi bir imtiyaz tanımasını mani olmak için İngiliz danışmanlar tarafından 15 Şubat 1923 tarihinde Irak Temel Kanunu hazırlandı.³⁰³

3.1.2. Fransa'nın Türk Petrol Şirketine Katılımı

Türk Petrol Şirketi, adı ve petrol bölgelerinin ona bağımlılığı sebebiyle büyük ülkeler için bir endişe kaynağıydı. Kurulduğu dönemde sermayesinin yarısı Anglo-Persian Petrol şirkete ait olan şirket hisselerinin kalan kısmı Royal Dutch Shell ve Deutsche Bank olmak üzere iki gruba aitti. Irak'ın petrol yataklarını sömürmek için Osmanlı hükümeti ile müzakereler sürerken, Birinci Dünya Savaşı çıkmış ve bu müzakerelerin tamamen kesilmesine yol açmıştır.³⁰⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanların yanında savaşa girmesinden sonra İngiltere, Alman bankasının şirketteki hissesini kontrol altına aldı. Fransa, Mezopotamya Vadisi'ndeki bölgeleri ele geçirdikten sonra İngiltereye güçlü bir rakip haline geldi ve bu sebeple Fransa, çeşitli şekillerde bölgede bir dayanak elde etmek için çaba sarf etti.³⁰⁵ İngiltere ile Fransa arasında Arap

³⁰¹ Khalil, *a.g.e.*, s. 48-49.

³⁰² *A.g.e.*, s. 49.

³⁰³ Abd al-Razzaq al-Hassani, *Irak Bakanlıklarının Tarihi*, Dar Al-Kutub Yayınları, Beyrut 1974, s. 330.

³⁰⁴ *The Times of India*, 22 October 1927, p. 10.

³⁰⁵ Hamid Kazem, Arap petrolü ve yirminci yüzyılda İngiliz-Amerikan ilişkilerine etkisi, *Midad AL-Adab Hakemli Üç Aylık Dergi*, Cilt 6, Sayı 1, Al Rasheed Üniversitesi Koleji 2021, s. 595.

Ülkelerini taksim etmek için 9-16 Mayıs 1916 tarihleri arasında Sykes-Picot Anlaşması olarak bilinen gizli müzakereler başladı. Anlaşma ile Fransa, Irak'ın en zengin petrol şehirlerinden biri olan Musul'u kontrol altına alıyordu.³⁰⁶ İngiltere, Sykes-Picot anlaşmasının politikasını sınırladığını ve bunun Fransa'nın payı ve petrol kaynakları açısından zengin Musul'u ilhak etmesi yanında yararsız olduğunu anlamaya başladı.³⁰⁷ İngiltere bu anlaşmadan çekilme çabalarına başladı ve Musul şehrini ele geçirmek için çalıştı. Fransa Başbakanı Clemenceau, İngiltere Başbakanı Lloyd George ile İngiliz kuvvetlerinin Suriye'den çekilmesi konusunda görüşmek üzere Londra'ya gitmeye hazırlanıyordu. Fransızların Türk Petrol şirketine ait Musul petrolünün bir kısmını alma vaadine karşılık bu ziyaret İngiltere'nin Musul meselesini yeniden müzakere etmesi için kaçırılmaması gereken bir fırsattı.³⁰⁸ çünkü İngiltere, Musul mandasını devralarak, savaştan önce şirket'e verilen imtiyazda önceliğe sahip olacağına inanıyordu.³⁰⁹

İki taraf arasında müzakereler başladı ve ilk anlaşma 8 Nisan 1919'da petrol işlerinden sorumlu bakan Bay Walter Long ile Fransa'daki petrol kanalları genel komiseri Senatör Berenger arasında yapıldı. Buna (Long Berenger) anlaşması adı verildi ve hisseler bu anlaşmaya göre taksim edildi:

1. şirketin hisselerinin bir yüzdesini Fransız hükümetine tahsis etmesi.
2. şirket İngiliz hükümetinin emrinde ve kontrolünde olacaktır.
3. şirketin sermayesi aşağıdaki gibi taksim etmelidir

İngiltere %70

Fransa %20

Irak'ın gelecekteki hükümeti %10.³¹⁰

Bu dağıtım ve katılım karşılığında Fransa birçok kolaylık elde edecektir. şirket, Irak ve İran'dan Akdeniz limanlarına petrol nakletmek için iki ayrı hat kurmak talep ederse, Fransa, petrolün ruhsatsız ve mülkiyetsiz olarak emniyete alınması ve taşınması konusunda yardım edecek, rafineriler ve petrol depoları kurulmasına yardımcı olacaktır.

³⁰⁶ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Editor: Rohan Butler ve J. P. T. Bury, First Series, Volume 4, Her Majesty's Stationery Office, London 1952, p. 241-250.

³⁰⁷ Farouk al-Omar, *1914-1921 Irak'taki İngiliz Politikası zerine*, bir belgesel alışması, El-irşad Yayınları, Bağdat 1978, s. 45.

³⁰⁸ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1919, Volume 5, United States Government Printing Office, The Paris Peace Conference 1919, 26 May 2018, p. 809-810; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1919, Volume 8, United States Government Printing Office, The Paris Peace Conference 1919, 26 May 2018, p. 217.

³⁰⁹ Shaaban Maziri, *Irak Kaynaklarında Yirminci Devrim Arifesinde Kürdistan*, El-havadat Yayınları, Bağdat 2006, s. 101.

³¹⁰ *Documents on British Foreign Policy*, p.1090-1089 .

Ayrıca, ihraç edilen petrolle alakalı tüm ücretler artırılacak ve aynı vakitte tüm boru hattı ekipmanları gümrük vergilerinden muaf tutulacaktır. İlk anlaşma, İngiliz ve Fransız dışişleri bakanları tarafından onaylanmak şartıyla imzalandı, ancak İngiliz Başbakanı bu anlaşmaya ve genel olarak iki taraf arasında gerçekleşen müzakerelere karşı çıktı ve bu müzakerelerin bir nüshasını talep etti. Lord Curzon, tüm müzakereler ve bir bütün olarak anlaşma hakkında bir bildiri gönderdi, ancak Lord Curzon, 6 Ocak 1919'da, Barış Konferansında tüm meselelerin nihai kaderini belirleyene kadar iki taraf arasında herhangi bir anlaşma yapılmaması gerektiğini ilan etti.³¹¹

1 Şubat'ta Paris'te İngiliz ve Fransız yöneticileri arasında Fransız hükümetinin Irak petrolüne katılması konusunda yeni müzakereler başladı. 3 Şubat'ta İngiliz hükümetinin, petrolün Akdeniz limanlarına taşınması için iki hattın kurulmasını teşvil etmesi karşılığında Fransa'ya Türk Petrol Şirketi'nin %20 ila %30 arasında değişen hissesini vermeye hazır olduğunu duyurmuştu. Bu anlaşma Irak'ın akıbeti ve Suriye ile hudut meselesi öğrenilene kadar neticesiz kaldı.³¹² Mesele, Osmanlı İmparatorluğu'nun mal varlığının son şeklini İngiltere ve Fransa arasında paylaştıran San Remo Konferansı dışında nihai şeklini ve sonucunu almamıştır.³¹³

San Remo konferansından önceki gün tartışılan konular arasında Fransa'nın petroldeki payı konusu da vardı. Lloyd George'un Fransız hükümeti ile anlaşmaya onay vermesinin ardından, Fransa'nın önceki teklifleri şirkette yaklaşık %25 olarak tahmin edilen bir pay olarak kabul etmesi, ancak Fransa'nın % 50 bir pay talep etmesi üzerine bir değişiklik oldu. Ancak Lloyd George bu yüzdeyi reddederek Mezopotamya'da yönetimin zorluğunu ve maliyetini açıkladı. Ayrıca Mezopotamya'daki tek kaynağın petrol gelirleri olma ihtimalini ifade etti ve İngiltere, Fransız hükümetine %25 bir pay vermeyi kabul ettiğini açıklamıştı.³¹⁴

24 Nisan 1920 günü Lloyd George, çözülmemiş sorunların çözülmesi konusunda mutabakata varıldığını ve konferansın ilerleyerek devam edeceğini izah etti. Mezopotamya petrolü sorununu çözmek için Fransız Hükümeti adına M. Philippe Berthelot ve Sir John Cadman arasında anlaşmaya yapıldı.³¹⁵ Anlaşmayı imzaladıktan

³¹¹ *Documents on British Foreign Policy*, p. 1091-1093.

³¹² *Documents on British Foreign Policy*, p. 1093-1094.

³¹³ Kazem, *a.g.m.*, s. 595.

³¹⁴ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Editor: Rohan Butler ve J. P. T. Bury, First Series, Volume 8, Her Majesty's Stationery Office, London 1958, p. 9-11.

³¹⁵ *Documents on British Foreign Policy*, p. 144-145.

sonra Fransa, Musul üzerindeki hakkını İngiltereye devretti ve bunun karşılığında İngiltere, Fransa'ya Musul petrolünden bir pay vermeye karar verdi. Böylece Fransa, Türk Petrol Şirketinin %25'ini satın almış oldu. Musul petrolünü Suriye'den geçerek Akdeniz'deki limanlara taşıyacak bir boru hattının, şirketin İngiltere'nin kontrolü ve yönetimi altında kalması şartıyla uzatılması konusunu da kabul etti. Gelecekteki Irak hükümetinin şirkete %10'a kadar katkıda bulunmasına izin vermektir.³¹⁶

İngiliz hükümeti, Fransız hükümetinin kendisini temsil etmesi için bir Fransız grubu atamasını talep etti. San Remo Konferansının hükümlerine göre, Fransa'ya ayrılan petrol payı ya doğrudan devlet tarafından sömürüden ya da özel şirketler tarafından sömürüden gelebilir. Bu maddeyi gerçekleştirmek için Fransa'da kurulacak grubun bileşimi, bu sebeple, İngiliz hükümetinin benimsediği sömürü biçimine göre farklı olabilir. Böylece hangi grubu görmekten mutlu olacağına karar vermemiş olan Fransız hükümeti, İngiliz hükümetinin Mezopotamya'daki petrol yataklarının işletilmesi konusundaki niyetini bir an önce ilan etmekte bir sakınca görüp görmeyeceğini ilan etti.³¹⁷ İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan, Mezopotamya'daki petrol yataklarının gelecekte, yani bir devlet kurumu veya özel bir şirket vasıtasıyla geliştirilmesi için hangi yöntemlerin uygulanacağı sorusunun gerçekte henüz tartışılmadığı cevabı geldi. Şu ana kadar konu değerlendiriliyor ve bu konuda bir karara varılır varılmaz Fransız hükümetine bir bildirim gönderilecekti.³¹⁸

Amerikalı Standart Petrol Şirketi Başkanı (1916-1917 Bedford'un Mezopotamya petrolüne ortak olmak istediği yönündeki iddialar ortaya çıkmıştı.³¹⁹ Amerikalı şirketin ileri sürdüğü iddialara alakalı olarak nihai olarak benimsenecek politika konusunda bir karara varılana kadar Fransız Hükümeti ile tatmin edici bir iletişim kurulamayacaktı. Bu bağlamda, Sir John Cadman'ın Standard Petrol Şirketinden Bedford ile yaptığı mutabakatı İngiltereye gönderildi. Bedford'un ticari hatlar üzerindeki anlaşmazlığı çözmeyi teklif ettiği ve Standard Petrolün Türk Petrol Şirketi'ne katılımı için onayını almak amacıyla Amerika Birleşik Devletleri hükümeti ile iletişim kurma sözü verdiği not edilmelidir. Amerika'nın katılımı hem İngilizler hem de Fransızlar tarafından kabul edilirse, İngilizler, Türk Petrol Şirketi'nin mevcut hissedarlarının yapacağı katkı konusunun çözüme ihtiyaç duyacağını ve Fransızlarla çok dikkatli

³¹⁶ Yavuz, *a.g.e.*, s 83.

³¹⁷ *Power*, 33/95, 14 February 1921.

³¹⁸ *Power*, 33/95, 8 March 1921.

³¹⁹ *Power*, 33/95, 9 April 1922.

müzakereleri gerektireceğini bahsetti.³²⁰ Aynı vakitte İngiltere, imtiyaz konusunda Kral Faisal ile anlaşmaya çalışıyordu, bu sebeple İngiliz hükümeti, Irak'taki çıkarlarını yeterince korumak için bu imtiyazın Kral Faisal hükümeti tarafından kabul edilmesi ve tanınması gerektiğine inandı.³²¹

Fransız hükümeti 4 Temmuz 1922 tarihinde J. G. Clark'a (Petrol Dairesi Müdür Yardımcısı) bir tezkere göndererek, Amerikan petrol çıkarlarını temsil eden Walter Teagle (New Jersey Standard Petrol şirketin Başkanı 1917-1937) ve Ash Mezopotamya'daki petrol sahalarının paylaşılması hususunda yapılan görüşmelere katılmak için Türk Petrol Şirketi'ne gitmesine onay verdi.

Türk petrol şirketinin mevcut hisselerinin azaltılmasını gerektiren herhangi bir düzenleme düşünülüyse, kesinlikle %25 bir mülkiyet sözü verilen Fransızlarla temasa geçmeden hiçbir sonuca varmak mümkün görünmüyor ve Amerikalılarla konuşmaya başlamadan önce Fransızların pozisyonunu net bir şekilde belirlemek gerekli görünüyordu.³²²

Amerikan petrol çıkarlarının temsilcilerinin, Mezopotamya'daki petrol sahalarının geliştirilmesine Amerika'nın katılımı amacıyla Türk Petrol Şirketi'ne gelmesinden kısa bir süre önce, şirket içinde herhangi bir düzenlemenin tasarlanıp tasarlanmayacağı tartışıldı. Katılımcıların Türk Petrol Şirketi Ortaklığı'ndaki mevcut Fransız hisselerinin azaltılması hususunda, Fransızlarla temasa geçmeden anlaşmak mümkün olmayacaktı.³²³ Bu sebeple 7 Temmuz 1922 tarihinde bu konuda müzakereler yapılmış ve bunun sonucunda bir Amerikan grubunun Türk Petrol Şirketi'ne katılması ile ilgili yapılacak herhangi bir müzakerede daha önce oluşumu kararlaştırılmış olan Fransız grubun da bulunması noktasında anlaşmaya varıldı.³²⁴

Bu bağlamda, Fransız Binbaşı Lautier tarafından 8 Temmuz 1922 tarihinde Sir John Cadman'a Fransız tarafından gerekli müzakerelerin detaylarını elde etmelerine izin verildiği için teşekkürlerini içeren bir mektup gönderildi. İngiltere ile Kral Faisal arasında imzalanan anlaşmanın Mezopotamya'daki petrol sahalarındaki %25 hisselerine etkisini merak ettiklerini de belirtti.³²⁵ Fransa tarafından, Mezopotamya'daki petrol sorunu ve

³²⁰ Power, 33/95, 21 April 1922.

³²¹ Power, 33/366, 21 April 1922.

³²² Power, 33/95, 4 July 1922.

³²³ Power, 33/95, 6 July 1922.

³²⁴ Power, 33/95, 7 July 1922.

³²⁵ Power, 33/95, 8 July 1922.

Kral Faisal ile yaptıkları anlaşmalar sebebiyle İngiliz şirketine karşı büyük bir basın kampanyası başlatıldı.³²⁶ Bu mektuba ve Clarke'tan gelen bu söylentilere verilen cevap, bu ülke ile Kral Faisal arasında herhangi bir anlaşma imzalanmadığı oldu. Basında bu tartışmalara dair çok sayıda atıf bulunsa da, bunların San Remo Konferansına ve Fransa'nın %25 hakkına herhangi bir etkisinin olması mümkün değildi.³²⁷

İngiltere ile Amerikan grubu arasında müzakere kapısının açılmasının ardından Fransa'nın konumu çok kritikti ve Amerikan grubuyla müzakerelerin kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Ancak aynı vakitte Fransa açık kapı politikasını destekledi ve tüm taraflar eşit payı aldı, bu sebeple Fransa, Amerika'nın girişini desteklediği ve ona katkıda bulunma hakkı verdiği Amerika ile müzakerelere etti.³²⁸ Fransa, İngiliz hükümetine San Remo Konferansının bazı hükümlerinin değiştirilmesini içeren bir teklifte bulundu. Teklif, Irak'ın elindeki %10 hissenin iptal edilerek, bunun karşılığında Irak'a ciddi miktarda bir para verilmesi hususu idi. Teklif, İngiltere'nin Irak'taki hisseleri halka arz etmek istememesi ve Amerika'nın herhangi bir şekilde onlara el koyacağından korkması sebebiyle bir ölçüde kabul edildi. 21 Kasım 1922 tarihinde toplanan bir konferansta Irak'ın payının kaldırılmasına ve bunun gelirlerle tazmin edilmesine karar verildi. Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin şirketin iddiasının geçerliliği konusundaki şüphelerine cevap olarak Irak hükümetinden yeni bir imtiyaz sözleşmesi alınmasına da karar verildi. Amerikan çıkarları ile nihai çözüme ulaşmak için ve tüm bunların dışında Musul'un akıbeti belli olana kadar hiçbir adım atmadı.³²⁹

3.1.3. Amerika'nın Türk Petrol Şirketine Katılması

Amerika o dönemde bir izolasyon politikası izliyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefik Kuvvetlere yakıt tedarik etmesi ve petrol kaynaklarının yurtiçi tüketimindeki artış, petrol kaynaklarının önümüzdeki senelerde tükenme olasılığı hakkında çok düşünmesine sebep oldu.³³⁰ Böylece hissedarlarını yurtdışındaki petrol üretimi konusunda yönlendirmeye başlamış ve uluslararası ve Amerikan kamuoyunu hazırlamaya ve yeni Amerikan politikasını kabul etmeleri için yurtdışındaki temsilcilerine danışman olarak petrol uzmanları göndermesi için gerekçeler sunmaya

³²⁶ Power, 33/95, 10 July 1922.

³²⁷ Power, 33/95, 11 July 1922.

³²⁸ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1920, Volume 2*, United States Government Printing Office, Washington, 26 May 2018, p. 430.

³²⁹ Khalil, *a.g.e.*, s. 57-58.

³³⁰ Devenport ve Russell, *a.g.e.*, s. 66.

çalışmıştır. 16 Ağustos 1919'da, vatandaşlarının bölgedeki petrol imtiyazlarını elde etmelerine yardımcı olmak için temsilcilerinden petrol işleri, kaynakları ve onunla ilgili her şey hakkında bilgi toplamasını talep etmektedir.³³¹

O vakitler Amerikan şirketleri Irak'ın petrol zenginliğini keşfetmek için ruhsat almaya çalışıyordu, ancak Birleşik Krallık genel olarak bunu yapmak konusunda isteksizdi. Aynı vakitte Standard Petrol Şirketi tamamen bağımsız çalışıyordu ve İngiliz makamlarının izniyle çalışan Shell temsilcilerinin aksine, bu alanlarda çalışmaktan dışlandı. Amerikan şirketlerinin temsilcileri bu bölgede İngilizler tarafından çalışmalarına mani olduğu için Dışişleri Bakanlığı'na şikayette bulundular. Londra'daki büyükelçiden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bu arazilerdeki vatandaşlarının aynı haklarını talep eden bir bildiri göndererek bir imtiyaz elde etmek talep ettiler. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın bu mektuba verdiği cevap, imtiyaz konusunun kurulacak hükümete bağlı olduğu ve işgal senelerinde tüm bu araştırma çalışmalarının durdurulduğu şeklinde oldu.³³²

Bu süreçte Standard'ın temsilcisi, San Remo Konferansının gizli bir nüshasını ele geçirdi ve İngilizlere karşı kin ve düşmanlık uyandıracak şekilde gazetelerde yayınladı. Asya bölgelerindeki petrol sahalarına el konulması ve imtiyazın hukuka aykırılığı da dahil olmak üzere çeşitli suçlamalar yöneltildi.³³³ Konu Amerika'da çok gündeme getirildi ve iki taraf arasındaki çatışma yoğunlaştı, bu sebeple Amerika Birleşik Devletleri hükümeti burada açık kapı politikasında ısrar etti.³³⁴ 12 Mayıs 1920'de Amerikalılar tarafından İngiliz hükümetine, manda alanını kapsayan bir imtiyaz verilmemesi, imtiyazların belirli bir grup ve tür malzeme için tekelleştirilmemesi ve tüm yargı alanlarında tüm tebaaya eşit muamele edilmesi için bir tezkere sunuldu. Amerika, İngiliz hükümetinden bu mutabakata herhangi bir cevap almadı. 28 Temmuz 1920'de Amerika, San Remo Konferansının metinlerini inceledikten sonra sert dilli bir tezkere sunarak, Fransa'nın bölgede diğerlerine tercih edilmesi sebebiyle eşit muamele ilkesinin ihlal edildiğini vurguladı.³³⁵

Tezkereden sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı 19 Ağustos 1920'de Londra'daki Amerikan büyükelçisine İngiliz petrol politikası hakkındaki söylentilerin asılsız

³³¹ Khalil, *a.g.e.*, s. 35.

³³² *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, p. 259-260.

³³³ Khalil, *a.g.e.*, s. 57.

³³⁴ *The Manchester Guardian*, 10 December 1925, p. 20.

³³⁵ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, p. 651-674.

olduğunu ve İngiltere dünya toplam üretiminin sadece %4,5 sahip olduğunu iddia etti. Irak'taki petrol kaynaklarının bir sonraki hükümete tahsis edileceğini, Fransa'ya verdikleri Irak hükümetinin petrolünü dünya pazarlarına taşınmasında Fransa'nın yardımcı olacağı ifade edildi. Bu görüşlere Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'ndan sert bir cevap geldi ve savaşa katılan ülkelerden biri olduğunu, galip taraflardan biri olduğunu ve bu çıkarlara katılma hakkına sahip olduğu belirtildi. Fransa'nın petrol zenginliklerini tekelleştirmemekle ilgili açıklamalarının yanı sıra, bağlayıcı ülkelerin petrol arıtma ve geliştirmeden sorumlu şirket ve hisselerdeki paya bağlı açıklamalarındaki çelişkinin boyutunu da gösterdi.³³⁶ 28 Şubat 1921'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı, şirkete verilen imtiyazın Osmanlı hükümeti tarafından verilen resmi bir imtiyaz olduğunu ve San Remo Konferansına dayalı olarak tüm meşru haklarını elinde tutmaya yetkili olduğunu beyan etti. Bu sebeple, Arap devletleri tam mülkiyet haklarına sahiptir ve İngiltere, Manda'nın bu haklarla ilgili olarak vatandaşlarından birine karşı ayrımcılık yapmaması gerektiğini iddia etmektedir.³³⁷

Amerika kendisine verilen imtiyazın geçerliliği ve meşruiyeti konusunda İngiliz hükümetine baskı yapmaya başladı ve bu konu iki taraf arasında çok yoğun tartışmalara yol açtı. Amerikan hükümeti, İngiliz hükümetine bu imtiyazı tanımadığını bildirdi ve bu imtiyazın yasallığını teyit eden bir tahkim prosedürü talep etti.³³⁸

9 Nisan 1922'de Stanbridge'de bir toplantı yapıldı. Bir İngiliz işadamı olan Sir Charles Greenway, Dr. Bedford ve Sir John Cadman, Bedford İngiliz ve Amerikan hükümetleri arasında işbirliği arzusunu dile getirdi ve Mezopotamya'daki petrol miktarının çok olduğunu açıkladı. Charles Greenway, Bedford'un söylediklerini kabul etti ve sonuç olarak Bedford, önyargısız bir şekilde, Amerikan çıkarlarının katılmasına izin verilmesini talep etmek için Türk Petrol Şirketi ile temasa geçmek istediğini belirtti. Hükümetinin onayını alma konusunda herhangi bir bilgisinin olmayacağını belirtti ve Amerika Birleşik Devletleri'ne döndüğü vakit devlet başkanının onayını almak için iletişim kuracağını ve bunun çok zor olmayacağına inandığını ilave etti. Bedford,

³³⁶ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, p. 651-674.

³³⁷ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1921, Volume 2, United States Government Printing Office, Washington, 26 May 2018, p. 80-84.

³³⁸ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1922, Volume 2, United States Government Printing Office, Washington, September 2017, p. 86-89.

nüfuzunu, ilgili hükümetlere Mezopotamya ile ilgili olarak yapılacak herhangi bir başka eylemi ertelemeleri konusunda ısrar etmek için kullanmak istedi.³³⁹

İngiliz hükümeti, Amerikanın Mezopotamya petrolünden pay almadığı takdirde, sorunların devam edeceğini biliyordu. Amerika açık kapı politikasını uygulamakta ısrarcıydı ve imtiyazın meşruiyeti tahkime götürülürse, işlerin kendi lehinde olacağını garanti etmiyordu. İngiliz hükümetinin önünde üç seçenek vardı, ya şirketteki hak iddiasından rücu etmek ya da imtiyazın tahkime sunulmasına izin vermek, yapılması gereken son şey, bir şekilde Amerika'yı bu imtiyazın meşruluğuna ikna etmeye çalışmaktı. İngiliz hükümeti Standard Şirkete pay hakkı vermek için müzakerelere başlamayı tercih etti.³⁴⁰

22 Haziran 1922'de İngiliz Bakanlığı, petrol konusunda uzmanlaşmış yedi Amerikan şirketi adına Bedford'u davet etti ve Bedford'u, Türk petrol şirketinin Mezopotamya'da meşru bir imtiyazı olmadığını göstermeye yönelik herhangi bir girişimin İngiliz Hükümeti tarafından onaylanamayacağı konusunda uyardı. Hükümet de iki taraf arasında diplomatik bir anlaşmazlığa yol açmaya niyeti olmadığını doğruladı. İngiliz hükümetinin petrol şirketlerine iyi bir itibar sağlaması karşılığında iki taraf arasında müzakerelere girmeye itirazları olmadığını doğruladı, bu sebeple Bedford, Amerikan grubunun iki ülke arasındaki müzakereleri başlatmak için Londra'ya bir temsilci göndereceğini bildirdi.³⁴¹

Amerika Birleşik Devletleri petrol çıkarlarını temsil eden Teagle ve Ash, Mezopotamya'daki petrol sahalarının geliştirilmesine Amerika'nın katılımı amacıyla Türk Petrol Şirketi'ne gitti. Türk Petrol Şirketinin mevcut mülkiyetinin azaltılmasını gerektirebilecek herhangi bir düzenlemenin Fransızlarla temasa geçmeden sonuçlandırılmasının mümkün olmadığını ifade etti.³⁴²

4 Ağustos 1922'de Fransız Hükümetinin Petrol Dairesi Başkanı ile Amerikan grubunun görüşlerine çok sempati duyan Fransız çıkarlarının temsilcisi Pineau arasında görüşmeler yapıldı. Pineau, Teagle'a, Fransa'nın Amerika'nın tutumuna katıldığını, çünkü bu politikanın Fransa'ya her alanda karşılıklılık sağlayacağını ve petrol kaynaklarının geliştirilmesinde eşit paya sahip olmayı kabul ettiğini ifade ettiği bir

³³⁹ Power, 33/95, 9 September 1922.

³⁴⁰ Khalil, a.g.e., s. 56.

³⁴¹ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, p. 338.

³⁴² Power, 33/95, 4 July 1922.

tezkere sundu. Fransa, önerilen petrol boru hattından geçecek petrole bir transit vergisi uygulamak için Suriye hükümetine benzer bir imtiyazın olmasını talep etmiş ve bu önerileri İngiltereye bildirmiştir.³⁴³

Bu gelişmelerin ardından 12 Kasım 1922’de Türk ve Anglo-Persian Petrol Şirketi temsilcileri ile Petrol İdaresi temsilcileri arasında bir konferans düzenlendi ve şirket için Irak hükümetinden yeni bir imtiyaz alınması konusunda anlaştılar. İmtiyaz hudutları içinde bir silsile arazinin seçilmesini ve kalan arazilerin kamu ihalesine sunulmasını içeren açık kapı politikası konusunda yarı ön anlaşmaya varıldı. Irak’ın payının iptal edilmesi ve iadelerle telafî edilmesi kararlaştırıldı. Amerikan grubu hisselerin %20’sini talep etti, ancak şirket sadece %12 teklif etti ve Musul sorunu çözülmeden karar verilmeye ifade edildi.³⁴⁴

3.2. LOZAN KONFERANSINDAN İMTİYAZ SÖZLEŞMESİNE IRAK PETROLÜ

Musul meselesi, hudutlarının belirlemesi meselesinin bir süre beklemede kalması sebebiyle tüm tarafların çıkarlarına gerçek bir mani oldu.³⁴⁵ İngiliz ve Amerikan tarafları arasında anlaşmanın ertelenmesine sebep oldu. İngiltere, petrol kaynaklarını kontrol etmesini çok daha kolaylaştıracağı için Musul’u manda alanı içinde tutmaya kararlıydı.³⁴⁶

İngiltere, haklarını resmen almak için Türk Petrol Şirketi için Kral Faisal hükümetinden nasıl imtiyaz alacağını düşünmeye başladı. Böylece, Irak hükümetine bir telgraf göndererek şirkete hem Bağdat’ta hem de Musul’da petrol imtiyazı verilmesi için onay istediler. Irak hükümeti kendisine bir temsilci seçmek zorunda kaldı ve İngilizlerle müzakereleri yürütmesi için Maliye Bakanı Sasson Heskeli görevlendirdi.³⁴⁷ Percy Cox, Sasson Heskeli ile müzakereler yürüttü ve Sasson, İngiltere’nin Irak’ın çıkarlarını garanti altına alması karşılığında İngiltereye petrol imtiyazı verme sözü verdi. Ancak Percy Cox bu sözle yetinmedi ve konunun Irak Bakanlar Kurulu’na sunulmasını talep etti, bunun üzerine Bakanlar Kurulu bünyesinde münakaşa başladı. Öneriler arasında Irak

³⁴³ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*. p. 340.

³⁴⁴ Khalil, *a.g.e.*, s. 58.

³⁴⁵ Raja Al-Khattab, *1921-1927 Arasında Irak: Irak-İngiliz ilişkilerinin gelişimi ve Irak kamuoyuna yönelik bir çalışma ile Irak’ın siyasi gelişimi üzerindeki etkileri üzerine bir çalışma*, Bağdat Üniversitesi Yayınları, Bağdat 1976, s. 182.

³⁴⁶ Fadel Hussein, *Musul Sorunu*, Asaad Yayınları, Bağdat 1967, s. 29.

³⁴⁷ Al-Bazzaz, *a.g.e.*, s. 169.

hükümetinin imtiyazı sadece bir şirkete vermemesi de vardı. İngiltere Yüksek Komiseri Henry Dobbs'a, müzakereleri yürütme görevi verildi. İmtiyaz müsveddesinin bir nüshası Irak Bakanlar Kurulu'na arz edildi ve bu müsveddeyi düzenlemesi ve not alması talep edildi.³⁴⁸ Irak Hükümeti bu düzenlemeyi incelemek için bir komite teşkil etti. Adalet Bakanı Naji Al-Suwaidi ve İletişim Bakanı Yassin Al-Hashemi'den oluşan komite, Maliye Bakanı Sasson Heskeli tarafından görevlendirildi. Bu komite üç şeye odaklandı: Birincisi, imtiyaz ne kadar sürer, ikincisi, Irak hükümetinin bu imtiyazdan aldığı pay nedir ve üçüncüsü, şirketin iş stratejisi nedir?³⁴⁹ Müzakereler uzun süre devam etti ve Sömürge Bakanlığı'nın şirket ile Amerikan grubu arasında bir anlaşmaya varılana kadar bu müzakereleri uzatmak istediği ortaya çıktı.³⁵⁰ Amerika'nın İngiltereye ve imtiyazın meşruiyeti konusuna yönelik politikası, hedeflerine ulaşmada bir mani olduğundan, İngiltere, bu imtiyazın Kral Faisal hükümeti tarafından herhangi bir şekilde kabul edilmesini veya tanınmasını sağlamak için uğraştı.³⁵¹

Amerikan grubu, açık kapı politikası için yeni bir formül koyması gerektiğini fark etti. 12 Nisan 1923'te, Türk Petrol Şirketinin, Irak Hükümetinin egemenliği altındaki petrol kaynaklarının ve tüm haklarının nasıl işletileceği konusunda Irak hükümeti ile anlaşacağı ve miktarını belirleyeceği bir formül hazırlandı. Şirketin Irak hükümeti ile mükavelename imzaladıktan sonraki iki sene içinde her biri 8 mil alana sahip 24 arazi seçmesini ve kalan petrol geliştirme için münasib arazilerin ihaleden 4 sene sonra açık artırmaya çıkarılmasını şart koştu. Sözleşme imzalanacak ve bu müzayede resmi gazetelerde yayımlanacak ve her şirketin bu açık artırmaya katılma hakkı olacaktı.³⁵²

Şirket var gücüyle Irak hükümeti ile bir imtiyaz anlaşması imzalamak için uğraşırken, imzalanacak tüm imtiyaz maddelerini içeren bir müsvedde hazırladı ve Irak hükümeti ile Türk Petrol Şirketi arasında hazırlanan müsvedde 38 madde içeriyordu:

Irak hükümetinin şirketin her türlü petrol ürününü aramasına, keşfetmesine ve sondaj yapmasına izin vermesi (Madde 1). Bu mükavelenamenin süresi 99 senedir (Madde 2). Basra, Bağdat ve Musul bölgelerini, burada herhangi bir kazı işlemi yapılmadığından kutsal yerler kapsam dışındadır (Madde 3). Şirket, jeolojik etüt

³⁴⁸ Khalil, *a.g.e.*, s. 59-60.

³⁴⁹ *Power*, 33/366.

³⁵⁰ Khalil, *a.g.e.*, s. 72.

³⁵¹ *Power*, 33/366, 21 April 1922.

³⁵² *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1923, Volume 2, United States Government Printing Office, Washington, 26 May 1923, p. 244.*

raporlarının kopyalarını altı ay içinde Irak hükümetine göndermelidir (Madde 4). İmtiyaz akdedildiği tarihten itibaren 3 sene içinde firma hafriyat işine başlamaya mecburdur ve gecikme veya kesinti durumunda imtiyaz geçersiz olur (Madde 5). Şirket senede en az 10.000 fit hızla sondaj yapmalıdır (Madde 6). Şirket faaliyetlerinin, bulunduğu arazinin yüzeyine herhangi bir zarar vermemesi gerekir (Madde 7). Şirket, tüm faaliyetleri hakkında ve masrafları kendisine ait olmak üzere her sene bir rapor sunmalıdır (Madde 8). Şirket, Irak'ın sularını bu pratik önlemlerden korumalıdır (Madde 9). Şirketin Irak hükümetine her sene sonunda üç ay içinde her bir ton ham petrol için dört şilin ödemesi gerekir (Madde 10). Irak Hükümetinin temsilcileri, petrol kaynaklarının toplanması sürecinde bulunma hakkına sahiptir (Madde 11). Şirket, haklarının herhangi bir kısmını kendisine münasib olan şartlara göre devretme ve kiralama hakkına sahiptir (Madde 12). Şirket tarafından sağlanan bu maddeler sonucunda Sasson, bunlar hakkında bazı mühim değişiklikleri yaparak, Irak hükümetinin diğer petrol ürünlerini imtiyazdan çıkarmak ve sadece petrolü dahil etmek isteyeceğini belirtti. İmtiyaz süresinin çok uzun olduğunu gördü ve 30 senelik bir süre verilmesini ve daha önce mutabık kalınan alanlarda adı geçmediği için Basra'nın bu müzakerelerin dışında bırakılmasını önerdi. Raporların ve haritaların üç ay içinde teslim edilmesini, aksine para cezası ödenmesini önerdi³⁵³ ve Sasson, Irak'ın gelirlerdeki payın kağıt para yerine altın olarak olmasına odaklandı.³⁵⁴

Amerikan grubu bu müsveddeye karşı çıktı ve daha önce yönetime sunduğu açık kapı formülünü almak şartıyla bu anlaşmayı kabul edeceğini belirtti. Şirketin devretmesine ve kiralamasına izin veren maddelere de itiraz etti.³⁵⁵

Türk Petrol Şirketi Genel Müdürü Edward Herbert Keeling, Irak Hükümetine gönderilmeden önce bu müsveddede gerekli düzeltmelerin yapılacağını haber verdi.³⁵⁶ Bunun üzerine Edward Herbert Keeling, Irak Hükümeti ile müzakerelere başlamak için Bağdat'a gitti.³⁵⁷ Irak Bakanlar Konseyi, bu imtiyazın Yasama Konseyi tarafından onaylanmasını tercih etti, ancak Edward Herbert Keeling, Koloniler Bakanlığı'ndan kendilerine baskı yapmasını ve herhangi bir kısıtlama olmaksızın kendi yetkisi altında faaliyet göstermesini talep etti. Edward Herbert Keeling, imtiyaz süresinin 99 sene olmasını, imtiyazın Basra'yı da içermesini, şirkete katkı yerine Irak'ın bir ton petrol için

³⁵³ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, p. 248-250.

³⁵⁴ Thamer Ali, Sasson Heskeli Hayatı ve Irak'taki siyasi ve ekonomik rolü (1860-1932), *Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 13, Bağdat Üniversitesi 2009, s. 611.

³⁵⁵ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, p. 247.

³⁵⁶ *Power*, 33/366.

³⁵⁷ Al-oji and Al-Lami, *a.g.e.*, s. 161-179.

dört şilin almasını ve bu şirketi ve Bağdat'taki şubelerini, şirketi İngiliz Şirketler Kanunu'na göre sürdürme bahanesiyle tescil etmemektir.³⁵⁸

Abdul Mohsen Al-Saadoun'un kabinesinin istifası ve Cafer Al-Askari'nin kabinesinin kurulması bu müzakerelerin ertelenmesine sebep oldu. Yeni kabinenin kurulmasının ardından, İçişleri Bakanı Ali Jawdat Al-Ayoubi, Maliye Bakanı Abdel Mohsen Shalash ve İletişim ve Bayındırlık Bakanı Sobeih Nashat'tan oluşan yeni bir müzakere komitesi ile müzakereler yeniden başladı.³⁵⁹ Edward Herbert Keeling, hükümetin şirketin şartlarını olduğu gibi kabul etmesini ve Irak hükümetinden gelen herhangi bir değişiklik olmaksızın olduğu gibi kabul etmeye talep etti, fakat Irak komitesi bu şartların değiştirilmesinde ve Irak'ın şirkete hissedar olma hakkına sahip olacağı konusunda ısrar etti.³⁶⁰ Edward Herbert Keeling, Irak hükümetinin o bölgede insanlar veya kiracılar üzerinde idari kontrol uygulamalarının zor olacağı konusundaki tereddüt ve korkusundan kaynaklandığını beyan etti.³⁶¹

Bu vakitte İngiltere'nin Irak'taki siyasi çıkarları ile ekonomik çıkarları arasında keskin ayrımlar meydana geldi, bu sebeple Sömürge Bakanlığı imtiyazı imzalamak ve Irak hükümetini şirkete katılma iddiasından vazgeçirmek için var gücüyle çalışıyordu, İngiltere Dışişleri Bakanlığı ise ilk olarak Musul sorununu çözmek istiyordu.³⁶² Bu komiteye ve Kral Faisal hükümetine baskılar başladı ve Irak'ın anlaşmayı herhangi bir değişiklik yapılmadan olduğu gibi imzalamaları gerektiği bilgisi verildi.³⁶³

Türk Petrol Şirketi ile Irak hükümeti arasında devam eden müzakerelerde, diğer tarafların haklarına atıfta bulunulması gerektiği için Ticaret Konseyi, Fransız tarafla müzakerelerin devam ettiğini izah etti. İtalyan tarafına gelince, İtalya'nın payın şirkete katılıp katılmayacağı veya kendisine garantili bir miktar petrol tahsis etmekle yetinip yetinmeyeceği henüz belirlenmediğinden bazı sorunlar yaşandı. Türkiye'ye gelince, Irak şirkete katılmaları halinde kendi payına düşeni sağlamakla yükümlüydü. Ancak, İngiliz hükümeti, iki ülke arasındaki hudutların çizilmesi ve Musul'un yerleşimi konusunda Türk Hükümeti ile bir anlaşmaya varılana kadar müzakereleri belirsiz bir süre daha ertelemeye karar verdiğinden, tüm bu müzakereler ve istişareler intizarda kaldı.³⁶⁴

³⁵⁸ Khalil, *a.g.e.*, s. 73.

³⁵⁹ Ali Jawdat, *Ali Jawdat'ın Anıları 1900-1958*, Al-Wafaa Yayınları, Beyrut 1967, s. 179.

³⁶⁰ Al-oji and Al-Lami, *a.g.e.*, s. 208-273.

³⁶¹ *Power*, 33/401, 28 October 1924.

³⁶² Khalil, *a.g.e.*, s. 77.

³⁶³ *Power*, 33/401, 10 October 1924.

³⁶⁴ *Power*, 33/366, 24 December 1923.

Lozan Konferansı'nın Musul sorununu çözememesi üzerine bu konu Milletler Cemiyeti'ne havale edildi. 31 Ekim 1924'te Milletler Cemiyeti Konseyi,³⁶⁵ İsveç Bakanı Ferson, eski Macaristan Cumhurbaşkanı Telke ve Belçika ordusundan emekli Albay Paul'den oluşan bir komite kurulmasına kararlaştırıldı ve bu he'yet Bağdat'a vardktan sonra Musul'a yöneldi.³⁶⁶

Birleşik Krallık Başbakanı Stanley Baldwin, Irak hükümetinin Türkiye ile dostluk ve işbirliği ilişkileri içinde yaşamasından derin endişe duyduğunu açıkladı.³⁶⁷ Böylece İngiltere, burada bu komite ile Irak hükümetine şirkete katılma konusundan vazgeçmesi için zorlamaya başlamış ve Irak'ın bu imtiyazı vermeyi kabul etmemesi halinde diğer ülkelerle çatışmaya gireceğini göstermiştir. Hudut Çizme Komitesi, Irak hükümetinden nihai bir cevap istediği için neredeyse askıya alınmıştı, bu sebeple Irak'a daha çok bir ultiatom gibi bir tezkere gönderdi ve Irak hükümeti imzalamazsa Musul'u Türklere teslim edecekti. Bu müzakereler sırasında Fransa ve Amerika, Irak hükümeti hakkında vazgeçmediği takdirde çekilme kararı aldı.³⁶⁸ İngiltere, Musul sorununu Irak hükümetine baskı yapmak için bir sebep olarak gördü. Uluslararası hudut Komitesi, hem Fransız hem de Amerikan taraflarını şirkete katkıda bulunma konusunda ikna etmeye çalıştı ve İngiltere'nin yanında yer almalarını sağlamak için Musul Vilâyetini Irak ile Türkiye arasında taksimle tehdit etti.³⁶⁹

Uluslararası Hudut Komisyonu, Musul'un Irak ile Türkiye arasında bölünmesi için bir teklif sunmuş ve ardından bu konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na havale etmiş ve böylece mahkeme, Brüksel hattının Musul'u Irak ile Türkiye arasında bölen çizgi olduğunu kabul etmiştir.³⁷⁰ The Times of India, Stanley Baldwin'in İngiltere'nin Irak'taki politikası hakkında, Irak için çok para harcamanın İngiliz kuvvetlerini Irak'ta tutmak için olmadığını belirttiğini bildirdi. İngiltere, Irak'taki rejimin yönetiminin istikrarlı olmasını ve her türlü saldırıdan korunmasını ve Irak'ın korunmasından Milletler Cemiyeti Konseyi'nin sorumlu olmasını talep ediyordu.³⁷¹ Birkaç gün sonra, Bakanlar Komitesi ile

³⁶⁵ Muntasha Shavili, *İngiliz Mandası yıllarında Irak*, (Çev. Hashem Salih al-Tikriti), Bağdat Üniversitesi Yayınları, Bağdat 1978, s. 247.

³⁶⁶ Hussein, *a.g.e.*, s. 54-63.

³⁶⁷ *The Times of India*, 23 December 1925, p. 11.

³⁶⁸ Khalil, *a.g.e.*, s. 115-116.

³⁶⁹ Abbas Jamil, *Ekonomik ve Sosyal Faktörün Musul Sorununa Etkisi 1920-1926 Analitik Bir Çalışma, Al-Frahedis Sanat Dergisi*, Cilt 11, Sayı 39, 2019, s. 263.

³⁷⁰ Henry Foster, *Modern Irak'ın Doğuşu*, Bölüm 1, (Çev. Salim Taha al-Tikriti), Genel Kütür İşleri Evi, Bağdat 1989, s. 270-257.

³⁷¹ *The Times of India*, 23 December 1925, p. 11.

Edward Herbert Keeling arasındaki anlaşma müsveddesi gözden geçirilerek müzakerelere yeniden başlandı.³⁷²

28 Şubat 1925'te yayınlanan Türk gazetelerinden biri, Türk hükümetinin, Musul'un Türkiye'nin hissesine katılması karşılığında Türk Petrol Şirketi'ne imtiyaz verilmesi için hem Fransa hem de Amerika'ya destek teklifinde bulunduğunu bildirdi. Hudut Çizme Komitesi çalışmalarını bitirmek için imtiyazın imzalanmasını bekliyordu. İmtiyazı imzaladıktan beş gün sonra çalışmalarını sonlandırdı.³⁷³ İngiltere Cenevre'de, Irak Milletler Cemiyeti'ne üye olmaya münasib olmadığı sürece 25 sene boyunca Irak'tan ayrılmama konusunda taahhüt vermiştir.³⁷⁴ Irak hükümeti tarafından Türk Petrol Şirketi'ne imtiyaz verilmiş olmasına rağmen, hükümet ile şirket arasında çözülmesi mühim birçok anlaşmazlık olduğu için mesele bitmiş sayılmamalıdır.³⁷⁵

3.3. TÜRK PETROL ŞİRKETİ'NİN İMTİYAZI 14 MART 1925

Yabancı şirketlerin, özellikle Amerikalı şirketlerin Bağdat'a akını sorunu, İngiltere'nin Irak'taki çıkarları için büyük bir endişe haline geldi, bu sebeple hem Henry Dobbs hem de Edward Herbert Keeling, İngiliz hükümetini imtiyaz sorununu çözmeye mecbur etti.³⁷⁶ İngiltere, 28 Aralık 1924'te Amerikan grubuna Türk Petrol Şirketinin %23 hissesini vermeye mecbur kalacaktı ve Amerika'ya açık kapı politikasını uygulayacağını izah etti.³⁷⁷

İngiltere, Fransa ve Amerika'ya şirketten pay vermeye zorlandıktan ve şirket üzerindeki kontrolü kaybettikten sonra, Irak kabinesi içinde muhalefeti kıskırtmak için çalışıyordu. Irak'ın şirket hakkının elinden alınması meselesinden Fransa ve Amerika'nın sorumlu olduğunu kendilerine izah etti.³⁷⁸ Irak hükümeti ile Türk Petrol Şirketi arasında Irak'ın hakkı ve şirkete katkısı ile Musul meselesi hakkında müzakereler başladı. İngiltere, Irak'a büyük baskı uyguluyor ve imtiyazı imzalamaması halinde Musul'u onlardan almakla tehdit ediyordu. İmtiyazın Irak hükümeti tarafından bir an önce ve herhangi bir değişiklik yapılmadan imzalanması konusunda talepleri devam etti. Bu

³⁷² Power, 33/401.

³⁷³ Khalil, a.g.e., s. 116.

³⁷⁴ New York Times, 18 December 1925, p. 14.

³⁷⁵ The Times of India, 24 March 1925, p. 7.

³⁷⁶ Khalil, a.g.e., s. 79.

³⁷⁷ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1924, Volume 2, United States Government Printing Office, Washington, 26 May 2018, p. 237.

³⁷⁸ Al-Abbas, a.g.e., s. 317.

durum Irak hükümeti içinde meydana gelen büyük bir ayrışmaya sebep oldu.³⁷⁹ Başbakan Yassin Al-Hashemi bakanlığı görevden el çektiğini istedi, ancak Henry Dobbs ona, mevcut hükümetin petrol sorunu sebebiyle görevden alınması veya istifa etmesi durumunda, yeni hükümette kimsenin onunla birlikte pozisyonu üstlenmeyi kabul etmeyeceğini izah etti.³⁸⁰ Bu durumda Irak sokağı ayaklanacak ve ulusal partiler buna karşı birleşecek ve petrol konusu seçim kurulunun ilk gündem maddelerinden biri olacaktı.³⁸¹ New York Times gazetesi ise, şirketin imtiyazı alıp alamayacağı kesin olmamakla birlikte, Irak'ın her durumda bu imtiyazdan büyük yarar sağlayacağını, çünkü genişlemesi ve kendi üssünü kurması için ihtiyaç duyduğu fonlara sahip olacağını bildirdi.³⁸²

Irak hükümeti, birçok baskının ardından şirkete katılma hakkından vazgeçmek zorunda kaldı ve Edward Herbert Keeling'in şirkete gönderdiği maddelerde bazı değişiklikler yapması karşılığında imzalamayı teklif etti. Şirket, bu değişiklikleri (Mart müsvode) adını verdikleri yeni bir müsveddeye dahil etti.³⁸³

Türk Petrol Şirketi ile Irak hükümeti arasında hazırlanan 9 Mart 1925 tarihli müsvode şunları içeriyordu:

Hükümet, burada şirkete petrol arama ve çıkarma, ticarete münasib hale getirme ve onu ve türevlerini satma konusunda münhasır hak veriyor (Madde 1). Mükavelenamenin süresi 75 sene olup, bu sürenin sonunda şirkete tanınan haklar tespit olunur, Irak'ta şirketin faaliyetleri için kullanılan bütün araziler, binalar, kuyular, kaldırımlar, yollar, boru hatları, demiryolları, makine, tesis ve teçhizat bedelsiz olarak devletin malı olur (Madde 2). Mezarlıklar, dini ibadet için kullanılan binalar ve anıtlar içindeki arazi parselleri hariç, bu Sözleşmenin ilgili olduğu alan “Belirlenmiş Alandır” (Madde 3). Şirket, mükavelename tarihinden itibaren 6 ay içinde, Irak'ın en az 3 farklı bölgesinde (Devredilen Bölgeler ve eski adıyla Vilâyat Al-Basra olarak bilinen bölge hariç) ayrıntılı bir jeolojik etüt başlatacaktır ve bu koşullara uyulmaması halinde, söz konusu 6 aylık sürenin sona erdiği tarihte tamamen geçersiz sayılır (Madde 4). Şirket, bu mükavelenamenin tarihinden sonra en geç Ekim ayının 31. gününe kadar Irak içinde

³⁷⁹ Henry Foster, *Modern Irak'ın Doğuşu*, Bölüm 13, (Çev. Abd al-Masih Jawid), Al-ahaly Yayınları, Bağdat 1939, s. 459.

³⁸⁰ *Power*, 33/210, 26 February 1925.

³⁸¹ Khalil, *a.g.e.*, s. 110.

³⁸² *New York Times*, 21 December 1925, p. 11.

³⁸³ *Power*, 33/210, 11 March 1925.

(Devredilebilir Araziler ve eski adıyla Vilâyet Basra olarak bilinen bölge hariç), her biri 8 mil karelik 24 parsel seçecektir. İşbu mükavelename tarihinden itibaren 3 sene içinde firma bünyesinde sondaj faaliyetlerine başlamak ve sürekli olarak en az 6 adet sondaj kulesi ile çalışmak mecburdur ve bu mükavelenameye uyulmaması durumunda tamamen hükümsüz hale gelir. 3 seneyi takip eden 36 ay boyunca, şirketin en az 36.000 fit sondaj yapması ve ardından, ihracat sevkiyatı için bir limana boru hattı siparişi vermeden önceki dönemde her senede şirket en az 12.000 fit sondaj yapmalıdır. Önceki cümlede belirtilen yükümlülüklerin herhangi bir ihlali durumunda, Hükümet ihlali düzeltmek için Şirkete yazılı bildirimde bulunabilir ve Şirketin 6 ay içinde bunu yapmaması durumunda, Hükümet Şirkete karşı herhangi bir tazminat talebine hâlel gelmeksizin, bu sözleşmeyi iptal etme hakkına sahiptir (Madde 5). Şirket, ekonomik olarak verimli oldukları ve arazi yüzeyine verilen zararı sınırladıkları sürece tüm sondaj kuyularını çalışır durumda tutacaktır (Madde 7). Tüm sondaj, iş ve a'mal için açık ve anlaşılır planlar, Şirket tarafından Irak'taki ofisinde hazırlanacak ve muhafaza edilecek ve masrafları kendisine ait olmak üzere Hükümete sunulacaktır.

(A) Bir sene sonundan itibaren 6 ay içinde faaliyetleri hakkında bir rapor.

(B) Her ayın sonundan itibaren 30 gün içinde, her kuyunun açıldığı derinliği beyan edecek.

(C) Tamamlanmasından itibaren 30 gün içinde şirket çalışanları tarafından hazırlanan tüm jeolojik raporların ve jeolojik haritaların 6 ayı geçmemek üzere nüshalarının teslim edilmesi zorunludur (Madde 8). Şirket, suyun petrol içeren oluşumlara ulaşmasını önlemek için tüm pratik önlemleri almalı ve herhangi bir kuyu terk edilirse, muhafaza çekildikten hemen sonra kuyu kapatılmalıdır (Madde 9). Şirket, birinci maddede yer alan (doğalgaz hariç) her bir ton malzeme için Devlete bir royalti ödeyecek ve bu bedel aşağıdaki şekilde belirlenecektir.

1-İhraç mallarının sevkiyatı için bir limana boru hattının tamamlanmasından 20 sene sonrasına kadar maden sözleşmesi oranı 4 şilin (altın) olacaktır.

2. Söz konusu tarihten sonraki her 10 senelik dönem için, 4 şilin (altın) fiyatı, bu dönemden hemen önceki 5 sene boyunca kar veya zararın o dönemde olduğundan daha fazla veya daha az olduğu oranda artırılır veya azaltılır. O vakit gelirlerin herhangi bir sene için o seneden sonraki 3 ay içinde ödenmemesi halinde, ilgili miktar ödenene kadar Devlet, şirketin her türlü petrol ve diğer ürün ihracatını yasaklama hakkına sahiptir. Söz

konusu 3 ayın bitiminden sonraki 3 ay içinde ödeme yapılmazsa, Hükümet bu mükavelenameyi feshetme ve Şirketin Irak'taki tüm mallarını ücretsiz olarak alma hakkına sahip olacaktır (Madde 10-14). Şirket, İngilterede kayıtlı bir İngiliz şirketi olacak ve öyle kalacak, ana iş yeri İngiltere'nin kontrolü altında olacak ve Yönetim Kurulu Başkanı her zaman İngiltereye tabi olacaktır (Madde 32).³⁸⁴

14 Mart 1925'te Irak hükümeti adına Muzahim Al-Baja Ji ile Türk Petrol Şirketi Genel Müdürü Edward Herbert Keeling arasında bu mükavelenamenin nihai imzası gerçekleşti. Irak Hükümeti, taşınır araziler (Basra) hariç olmak üzere, 75 sene süreyle Türk Petrol Şirketine petrol ve ilgili ürünleri çıkarma konusunda münhasır hak vermiştir.³⁸⁵

3.4. JEOLJİK ETÜT SÜRECİNİN BAŞLATILMASINA İLİŞKİN MÜNAKAŞALAR

Irak hükümeti ile Türk Petrol Şirketi arasında imtiyaz anlaşması imzalandıktan sonra, şirketin bölgede jeolojik etütlere başlaması gerekiyordu, ancak İngiltere Dışişleri Bakanı (1924-1929) Austen Chamberlain, Nisan 1925'te Türk Petrol Şirketi'ne bir tezkire göndererek şunları belirtti: Irak ile Türkiye arasındaki hudut çizme komitesiyle ilgili değişiklikler olduğunu ve şirketin Milletler Heyeti Konseyi'nin kararlarını beklemesi gerektiğini açıkladığı için şirketin jeolojik etüde Kasım ayından önce başlamaması gerekiyordu.³⁸⁶ Tezkirenin ardından Henry Dobbs, Sömürge İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Leo Amery'ye bir telgraf çekerek, imtiyaz sözleşmesinin 4. Maddesine göre şirketin en az 3 farklı alanda ayrıntılı bir jeolojik araştırma başlatması gerektiğini haber verdi. Ayrıca telgrafında, mukavenamenin iptal edilmemesi için şirketin fiili çalışmalarına Kasım ayındaki Irak parlamento toplantısından önce başlaması gerektiğini de belirtmişti. Henry Dobbs, Türk Petrol Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı H. G. Nichols'tan kazı sürecini gerçekten başlatmanın gerekli olduğunu açıkladığı bir tezkire aldı. Majestelerinin hükümeti, hududun çizilmesi sorunu çözülene kadar şirketin araştırma sürecini başlatmasına izin vermeyecekti.³⁸⁷ 6 Mayıs 1925'te şirket, Bağdat'taki jeolojik etüdü Musul'dan önce başlatmak istemediğini, ancak Bağdat'ta başlayacağını ve

³⁸⁴ Power, 33/210, 9 March 1925, İmtiyazın son müsveddesi, Bu vesikadaki maddeleri geri kalanına bakınız.

³⁸⁵ Power, 33/210.

³⁸⁶ Power, 33/210, April 1925.

³⁸⁷ Power, 33/210, 7 May 1925.

ardından şirketin Irak hükümetinden bir süre temdit talep etmeye çalışacağını açıkça belirtti.³⁸⁸

H. G. Nichols, Henry Dobbs'a, şirketin Musul'da bir jeolojik araştırma başlatmasının engellenmesine rağmen, Bağdat'a 45 mil yakın bir yerde araştırma yapmaya başladığını heber verdi. Milletler Heyeti'nin Musul'la ilgili sonuçlarını açıkladıktan sonra şirketin Musul'daki jeolojik etüt sürecini ilerletmesine izin verilecekti.³⁸⁹ İngiliz hükümeti bu jeolojik etüdün başlatılmasına karşı çıkmadı, bunun üzerine şirket, Kerkük'ün güneyinde beş bölgede etüt sürecine başlamıştı: Tuz-Kifri yolu üzerinde üç mahal, Kil ilçesinde ise iki mahal bulunmaktaydı.³⁹⁰

Sömürgeler Dairesi, jeolojik etüdün başlamasına onay vermeyi reddetti ve şirket, bu yasağın devam etmesi halinde şirketin zor durumda kalacağını belirtti. Onay alınmaması durumunda teklifler ileri sürdü. Buna göre ilk olarak; Sömürge Dairesi'ne Ekim ayında Bağdat'ta jeolojik etüt sürecine başlanmasına izin verilmesini ve Musul sorunu çözümünün beklenmesi önerildi. İkincisi, şirket Musul'daki jeolojik etüt sürecini ertelemeyi tercih edebilir ve imtiyazın iptaline yol açacak herhangi bir sorun çıkması durumunda Sömürgeler Dairesi Irak hükümeti ile müdahale etmeli ve imtiyazı korumalıdır.³⁹¹

Daha önce de belirtildiği gibi, Dışişleri Bakanlığı ile İngiliz Sömürge Bakanlığı arasında ihtilaf vardı. Şirket, Musul konusunu sonlandırmadan jeolojik etüt sürecini başlattığında, şirkete jeolojik etüt sürecinin durdurulmasına yol açan kısıtlamalar getirilmiş, Şirket sürekli olarak bu sorunu çözmeye ve kısıtlamaları izale etmeye çalışmıştır. Leo Amery, Musul sorununun çözülmesinin ardından Majestelerinin Hükümetinin şirkete uygulanan bu kısıtlamaları hafifleteceğini izah etti.³⁹² Leo Amery, şirkete, Musul sorunu çözülürse, şirketin güney hudut hattından 25 mil hariç tüm bölgeyi kapsayacak jeolojik araştırma özgürlüğünden yararlanacağını bildirmeyi önerdi.³⁹³

13 Mart 1926'da Henry Dobbs, Leo Amery'ye şirketin bölgedeki jeolojik araştırmasını bu sene baharından önce tamamlamak istediğini bildiren bir tezkire gönderdi. Henry Dobbs, şirketin Dicle ve Habur nehirlerinin birleştiği noktadan Halis

³⁸⁸ *Power*, 33/210, 22 May 1925.

³⁸⁹ *Power*, 33/210, 14 December 1925.

³⁹⁰ *Power*, 33/210, Turk Petrol Şirketi.

³⁹¹ *Power*, 33/210.

³⁹² *Power*, 33/180, 3 March 1926.

³⁹³ *Power*, 33/180, 3 March 1926, Leo Amery'den Austen Chamberlain'e.

Nehri'ne, yani Zaho'nun 10 mil kuzeyinde ve ayrıca huduttan 20 mil uzakta sondaj yapmasına izin verilmesini önerdi.³⁹⁴ Leo Amery, Henry Dobbs'a Majestelerinin hükümetinin Irak-Suriye hudutları belirlenmedikçe Sincar bölgesindeki hiçbir kazıya müdahale edemeyeceğini izah etti. Leo Amery, Musul dışında tüm bölgede bu kısıtlamaların kaldırılmasının bir sakıncası olmadığına görüyordu. Aynı zamanda Austen Chamberlain, şirketin Brüksel hattının en batı hudutlarında sondaj yapmasına izin verilmesi gerektiği fark etti.³⁹⁵ Leo Amery, 24 Mart 1926'da Majestelerinin hükümetinin sorumluluğu üzerine şirketin Dicle ve Habur nehirlerinin kesiştiği noktadan Zaho'ya 10 mil uzaklıktaki Halis Nehri'ne kadar uzanan bir noktadan bile jeolojik araştırmalar yapmasına izin verdiğini izha etti. Irak-Suriye hududu yerleşmediği sürece Sincar Dağı bölgesinde jeolojik etüt sürecinin aynı yasakta kalacağını açıkladı.³⁹⁶

Türk Petrol Şirketi 26 Mart 1926 tarihinde Akra ilçesinde jeolojik etüt yapılmasına izin verilmesi istedi.³⁹⁷ Aynı vakitte şirket, bu yasaktan ve kendisine bu kısıtlamaların getirilmesinden duyduğu memnuniyetsizliği dile getirdi. Üzerinde jeolojik etüt yapmak için 24 parsel seçemediğini ifade etti. Şirket, Majestelerinin hükümetine, kendisine tahsis edilen araştırma süresinin sona ermesi durumunda, Majestelerinin hükümetinin Irak hükümetinden arazi seçimi ve jeolojik araştırma süresinin uzatılmasını talep etmede şirketin yanında olması gerektiği haberini verdi.³⁹⁸

Şirkete Irak'ta uygulanan tüm kısıtlamalar Şirketin Yönetim Kurulu Başkanı Adam Ritchie'nin tepkisini çekti ve Ritchie şirketin Akra ve Süleymaniye'de jeolojik araştırma başlamak için izin almak istediğini izah etti. Görüşmelerden sonra Shuckberg, şirkete Austen Chamberlain tarafından Akra ve Süleymaniye yakınlarındaki bölgede kazı yapmanın serbest olduğu konusunda bilgi verilmesini talep etti.³⁹⁹ Majestelerinin hükümeti, Irak hükümetinin ve şirketin oradaki temsilcisinin bu konuda bilgilendirilmesini talep etti.⁴⁰⁰

Şirketin üst düzey yöneticisi Greenhouse, şirketin ilk saha çalışmasının sonunda Irak'taki Muhammed Emin Zeki Ulaştırma ve Bayındırlık Bakanı'na bir tezkire

³⁹⁴ *Power*, 33/180, 13 March 1926.

³⁹⁵ *Power*, 33/180, 17 March 1926.

³⁹⁶ *Power*, 33/180, 24 March 1926, Leo Amery'den Henry Dobbs'a.

³⁹⁷ *Power*, 33/180, 26 March 1926, Şirketten Henry Dobbs'a.

³⁹⁸ *Power*, 33/180, 30 March 1926.

³⁹⁹ *Power*, 33/180, 31 March 1926

⁴⁰⁰ *Power*, 33/180, 8 April 1926, Sömürge İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanından Irak Yüksek Komiser Vekiline.

göndererek, yasak ve kısıtlamalar sebebiyle arama sürecinde karşılaştıkları engellerin sayısını izah etti. Ayrıca Musul'da jeolojik araştırma başlatmalarına izin verilmediğini de belirtti.⁴⁰¹ Majestelerinin hükümeti şirket üzerindeki bu kısıtlamaları bir şekilde hafifletmiş olsa da, araştırma süreci sınırlı kaldı ve imtiyaz alanlarında hiçbir jeolojik araştırma yapılmadı. Tezkirede ayrıca şirketin Sincar Dağı bölgesindeki kuyuları ve Suriye hududundaki tüm arazileri inceleyemeyeceği belirtildi.⁴⁰²

Şirketin sondaj işleminin yapılacağı arazileri seçerken dikkatli olması gerekiyordu ve bu sahaların seçim süreci 6 aydan kısa bir sürede verilemeyecekti. Şirket, Irak hükümetinden 24 parsel seçip bunları tam olarak inceleyebilmesi ve ardından sondaj sahasını seçebilmesi için daha fazla süre istiyordu ve bu süreç çok zaman gerektiriyordu.⁴⁰³ Bu sebeple şirket, Kasım 1926'dan Kasım 1929'a kadar getirilen kısıtlamalarla ilgili sorun çözülene kadar 2 senelik bir ilave süre talep etti. Şirket, Irak hükümetine bu süreci geciktirmeyeceğine dair vaad verdi ve 10 test kuyusunun şimdiden seçildiğini ve arama sürecinin başlaması için gerekli tüm malzemelerin sağlandığını açıkladı.⁴⁰⁴

Bağdat'taki Türk Petrol Şirketi'nin müdürü Bay Chapman, Bağdat Times'a verdiği bir röportajda şirketin gelecekteki işleri için net çizgiler sundu. Gerekli makineleri İngiltereden ithal edecek olan şirket, ikisi Şarkat'ta, geri kalan kuyular ise Kerkük, Kifri ve Kara Tepe civarında olmak üzere 10 adet kuyu için takriben 2 milyon sterlin harcayacaktı.⁴⁰⁵

3.5. TÜRKİYE'NİN TÜRK PETROL ŞİRKETİ'NDEKİ PAYI

Musul meselesi ve Irak-Türkiye hududunun çizilmesi sorunu, İngilizlerin Irak petrolü üzerinde tam kontrol politikasının önünde gerçek bir engeldi. İngiltere, Türkiye'ye birçok teklif sunarak, Türkiye Petrolleri'nin belli payları karşılığında Musul'dan vazgeçmeyi talep etti. Lozan müzakerelerinde Lord Curzon, Musul karşılığında Türkiye'nin payı konusunu gündeme getirmiş, bu teklifler üzerinde çok

⁴⁰¹ *Power*, 33/180, 22 August 1926.

⁴⁰² *Aynı vesika.*

⁴⁰³ *Aynı vesika.*

⁴⁰⁴ *Aynı vesika.*

⁴⁰⁵ *The Times of India*, 25 October 1926, p. 8.

düşünmüş ve sonuç olarak Türkiye, şirkete iştirak etmeye ve ardından diğer taraflarla eşit pay almayı talep etmeye başlamıştır.⁴⁰⁶

İsyanların patlak vermesi ve sınır politikasındaki istikrarsızlık, Türk hükümetini büyük ölçüde etkilemiş ve daha rasyonel davranmaya sevk etmiştir. 5 Ocak 1926'da Türk büyükelçisi Londra'da İngiltere Başbakanı'nı ziyaret etti ve Türkiye-Irak hududu meselesini müzakere etmeye hazır olduklarını haber verdi. Türk tarafı temsilcisi Dışişleri Bakanı Tefvîk Rüştü Bey ile İngiliz tarafı Büyükelçi Lindsay arasında 21 Nisan 1926 tarihinde ilk görüşme yapıldı. Tefvîk Rüştü Bey, Brüksel sınırı altındaki arazilerin Irak hükümetine bırakılmasını iktirah etti ve üçlü bir anlaşmayla Türkiye'ye Irak petrolünden pay verilmesini teklif etti.⁴⁰⁷

Tefvîk ile Lindsay arasında gerçekleşen müzakerelerin ardından Lindsay, İngiliz hükümetine yapılan müzakereleri izah etti ve başlarına gelebilecek değişikliklerin boyutu konusunda güvence verdi. Ona göre müzakereler olumluydu. Lindsay'nın gündeme getirdiği konular arasında Türkiye'nin mali sorunu ve Türk hazinesinin statüsünün çok düşük bir noktaya geldiği de vardı. Nihai müzakereler için bir an önce Türk hükümetine ulaşılmasını ve bu miktarın artırılmayacağı uyarısı ile Türk hükümetine toplu ödeme yapmasına izin verilmesini talep etti. Lindsay onlara, Türk hükümetinin katılması halinde 25 senelik bir süre için %20'lik bir payla veya bunun yerine 300.000-500.000 sterlinlik bir sermayeyle katılacaklarına inandığını haber verdi.⁴⁰⁸

Lindsay'nın tezkiresi 13 Mayıs 1926'da Bay Samuel Wilson tarafından Sir Austen Chamberlain'in talimatı üzerine Sir George Barstow APOC Şirketi Direktörü'ne gönderilmişti ve Bağdat'a gönderilmeden önce onayı bekleniyordu. Ancak Sir George Barstow, götürü meblağın İngiltere ile Irak arasında eşit olarak taksim edilmesi gerektiği anlamında ifade edilen görüşe merbut kaldı. Demiryolları ve taşınır mallar konusu açık bırakılmalıydı. Bu koşullar altında taşınır mallar konusunun yeniden açılmasına şiddetle karşı çıktı, sonunda telgraf Bağdat'a Sir George Barstow'un sözlerine göre değil, Lindsay'nın müzakerelerine göre Amery'in sözlerine göre gönderildi.⁴⁰⁹ Tezkire Bağdat'a ulaşır Kral Faisal tarafından okunduktan sonra, barışın sağlanması vasıtasıyla

⁴⁰⁶ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 45-55.

⁴⁰⁷ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 370.

⁴⁰⁸ CO, 730/107/44, 11 May 1926.

⁴⁰⁹ CO, 730/107/44, 13 May 1926.

Türkiye'ye petrol gelirlerinin yüzdesinin yüzde 10'dan yüzde 15'e teklif edilmesini kabul ett.⁴¹⁰

İngiliz Hükümeti, toplam meblağın Irak Hükümeti tarafından nihai olarak geri alınmasına merbut olarak, evvela Türkiye Hükümetine ödenmesi gerektiğine karar vermiştir. Hükümet, demiryolları sorununun dikkate alınamayacağını ileri sürdü ve arazi sorunu yeniden gündeme gelemezdi. Irak, arazi kaybetmeden ve gelecekteki petrol gelirlerine halel getirmeksizin bir kâr elde edecek ve bu çok ılımlı mali harcamalarla olacak ve kral hükümeti bu miktarı Türk Hükümetine anında ödeyecekti.⁴¹¹

Üç taraf arasındaki görüşmelerden sonra 5 Temmuz 1926'da İngiltereye temsilen İngiltere Büyükelçisi Ronald Sharl Lindsay, Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü ve Irak'ı temsilen Nuri Said Paşa arasında Ankara Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Irak Musul'dan elde ettiği petrolün %10'unu 25 yıllık süre boyunca Türkiye'ye verecekti.⁴¹² Anlaşmanın imzalandığı gün Türkiye'nin payı konusunda münakaşalar yaşandı. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden 12 ay sonra Türk hükümeti petrolden payına düşeni aynı ya da nakit olarak alabilecekti.

Türk hükümeti petrol gelirlerinden payına düşeni sermaye olarak isterse Irak hükümetine bildirecek bu emirle Irak hükümeti 30 gün içinde 500.000 bin sterlinlik bir meblağ sağlayacaktı. Türk hükümeti de hissesini belirli bir kişi veya kuruma satmak isterse, aynı fiyatı aşmamak şartıyla bunu Irak hükümetine teklif etmesi gerekiyordu.⁴¹³

Türkiye'nin payı ve bunun için tahmin edilen miktar hakkında pek çok soru vardı, bu yüzden Frederick Wise Avam Kamarasında Irak hükümetinin petrol payı için Türkiye'ye ödeyeceği bu meblağla İngiliz hükümetinin ilgilenip ilgilenmediğini sordu. Ancak Leo Amery, konunun hala belirsiz olduğunu ve Majestelerinin hükümetinin Türkiye'nin payı ve Türkiye'nin ne karar verdiği konusunun hala net olmadığını teyit ettiğini açıkladı.⁴¹⁴

Hikmet Uluğbay, çeşitli kaynakların Türkiye'nin senelik payından 500.000 sterlin karşılığında vazgeçtiğini yazdığını açıkladı. Aksine, Hikmet'in Türkiye bütçesini

⁴¹⁰ CO, 730/107/46, 14 May 1926.

⁴¹¹ CO, 730/107/46.

⁴¹² *The Washington Post*, 8 June 1926, p. 6.

⁴¹³ T. C. Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyet İlk On Yıl ve Balkan Paktı (1923 - 1934)*, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Serisi, s. 109.

⁴¹⁴ *The Times of India*, 23 June 1926, p. 9.

incelemesi bütçe ve hesap kanunlarını incelemesinden, Türk hükümetinin 1934'ten itibaren Irak petrolündeki payından senelik pay aldığı açıktır.⁴¹⁵

Tablo 3.1: Irak Devleti'ne Royalti Ödemeleri -Türkiye'nin Alması Gereken ve Aldığı Tutarlar.⁴¹⁶

Seneler	Irak Devletine ödenen pay Sterlin	Türkiyeye ait %10 pay Sterlin	Bütçe kanundaki gelir tahmini TL	Kesin hesap kanundaki tahsilat TL
1931-1936	4.500.000	450.000	800.000	618.212.11
1937	1.100.000	110.000	800.000	714.989.52
1938	2.200.000	220.000	800.000	1.065.416.02
1939	2.300.000	230.000	1.100.000	919.807.00
1940	1.800.000	180.000	1.000.000	687.260.54
1941	1.700.000	170.000	700.000	619.361.72
1942	1.700.000	170.000	620.000	621.734.76
1943	2.000.000	200.000	620.000	808.160.51
1944	2.400.000	240.000	750.000	1.003.521.57
1945	2.500.000	250.000		
1946	2.500.000	250.000	1.000.000	1.108.777.36
1947	1.900.000	190.000	2.250.000	2.452.932.37
1948	2.300.000	230.000	2.450.000	2.430.750.04
1949	3.300.000	330.000	2.450.000	1.277.319.77
1950	6.900.000	690.000	1.500.000	2.138.066.06
1951	15.100.000	1.510.000	2.200.000	3.910.728.57
1952	40.600.000	4.060.000	6.000.000	
1953	58.300.000	5.830.000	35.000.000	
1954	68.400.000	6.840.000	57.000.000	4.055.490.38
1955	73.700.000	7.370.000	100.000.000	
Toplam	295.200.000	29.520.000		25.711.649.73

3.6. KIRMIZI HAT ANLAŞMASI

Uzun süren çekişme ve müzakerelerden sonra Amerikan grubu, şirkete katılımını garanti eden bir pay almayı başardı. Buna rağmen İngiltere, şirket üzerindeki ilk kontrol sahibi olmaya devam etti.⁴¹⁷ Fransa ve Amerika, şirketin İngiliz payları yüksek olduğu sürece şirkete vergi ödemeye isteksizdi, bu sebeple Fransız ve Amerikan şirketleri şirketin kar amacı gütmeyen olmasını istedi.⁴¹⁸ Amerikan grubu, (Working Agreement) şirketin yönetimini ve kontrolünü garanti altına alan şekilde anlaşmanın düzenlenmesini ve her bir tarafın petrolden düşen payı almasını talep etti.⁴¹⁹ Gülbenkian'ın daha önce 1914 anlaşmasında elde ettiği ve uzun müzakerelerden sonra meydana gelen gelişmelere

⁴¹⁵ Uluğbay, *a.g.e.*, s. 371.

⁴¹⁶ *A.g.e.*, s. 371.

⁴¹⁷ Suleiman, *a.g.e.*, s. 103.

⁴¹⁸ *A.g.e.*, s. 90.

⁴¹⁹ Khalil, *a.g.e.*, s. 63.

kaptırmak istemediği %5'lik payı da hesaba katmak gerekir.⁴²⁰ Gülbenkian bu anlaşmaya karşı çıkararak petrol tüccarı olmadığını ve petrol sahibi olmak gibi bir arzusu olmadığını belirterek şirketin entegre bir birim olarak çalışması gerektiğini ifade etti. İngiliz temsilciler, Gülbenkian'ı bu anlaşmayı kabul etmeye ikna etmeye çalıştılar, ancak onu ikna edemediler.⁴²¹ Gülbenkian'ın reddi, Amerikan grubunun şartları ve açık kapı uygulaması Bağdat hükümeti ile tam olarak bağdaşmadığından, Amerikan grubu için gerçek bir engel oluşturdu.⁴²²

Hudut çizme sorununun sona ermesinden Musul sorununun çözümüne kadar olan süreçte tüm tarafları tatmin edecek bir anlaşmaya varmak için uzun görüşmeler ve zorluklardan sonra paylar tüm taraflar arasında %23,75 oranında ve Gülbenkian için %5 pay,⁴²³ ancak daha önce bahsedilen Working Agreement uygulanmadı.⁴²⁴

Amerikalı grubun şirketten pay almasının ardından New Jersey'deki Standard Petrol Şirketi, Türk Petrol Şirketi'nin Musul petrol sahalarında iştirak edeceği çalışmalara ilişkin tüm bilgileri verdi. Teagle, ilk kez, tüm taraflar arasında eşitlik temelinde buna katılacak dört büyük ülke arasında bir anlaşmaya varıldığını açıklamıştı.⁴²⁵ Amerikan grubu, Amerikan grubunu temsilen Atlantic Refining Company, Gulf Petroleum Corporation, Pan-American Petroleum and Transport Company, New Jersey Standard Petroleum Company ve New York Standard Petroleum Company olarak kısaltılan Near East Development Company adlı bir şirketle birleşti.⁴²⁶

Amerikan grubu bu paylaşım ile yetinmemiş ve açık kapı politikasının fiilen uygulanmasında ısrarcı olmuştu. Bu sebeple var gücüyle Irak'ta özel ve bağımsız petrol imtiyazları elde etmek için uğraşmış, ancak bu konu hem İngiltere'yi hem de Fransa'yı rahatsız etmiştir. Açık kapı politikası onlar için büyük bir tehlike olarak görülüyordu, bu yüzden her biri, Amerikan grubunun kendisine Irak'ta bahs yapma hakkı veren herhangi bir imtiyaz elde etmemesi için açık kapı politikasını bir şekilde kapatmaya ve sona erdirmeye çalıştı.⁴²⁷

⁴²⁰ Amal Al-Hisham, Birinci Dünya Savaşı'nın Ardından Amerika'nın Arap Körfezi Petrolü İçin Planları, *Tarihsel Gerçekler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 32, Kuveyt Üniversitesi Ocak 2020, s. 87-88.

⁴²¹ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, p. 230.

⁴²² *The Manchester Guardian*, 10 December 1925, p. 20.

⁴²³ Suleiman, *a.g.e.*, s. 91.

⁴²⁴ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1927, Volume 2, United States Government Printing Office, Washington, 26 May 2018, p.817.

⁴²⁵ *New York Times*, 16 May 1926, p. 14.

⁴²⁶ *New York Times*, 4 August 1928, p. 21.

⁴²⁷ Kazem, *a.g.m.*, s. 606.

Uzun seneler süren müzakereleri tamamlamak için tüm taraflar Belçika’da bir araya geldiklerinde, eski Osmanlı İmparatorluğu’nun haritasını belirlemeleri gerekiyordu ve burada yaşayan ve hizmet veren Gülbenkian dışında hiç kimse bu ayrıntılara sahip değildi.⁴²⁸ Gülbenkian, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Osmanlı İmparatorluğu’nun hudutlarını gösteren bir harita çizdi. Arap Yarımadası, Arap Yarımadası adaları ve Kıbrıs da dahil olmak üzere Orta Doğu ve Yakın Doğu bölgelerini içeriyordu ve İran ve Kuveyt hariç ana hatlar bu haritada kırmızı ile gösterildi. Haritanın çizgileri, anlaşmanın ona uygulanmasının hudutlarını içeriyordu ve her grup diğer gruplardan ayrı çalışmayacaktır.⁴²⁹ Anlaşma, herhangi birinin bölgede yeni imtiyazlar alması durumunda tüm taraflar arasında eşitlik sağladı.⁴³⁰ Şirketin çeşitli hissedarları arasında yapılan müzakerelerden sonra 31 Temmuz 1928’de Kırmızı Hat Anlaşması imzalandı ve 3 Kasım 1948’e kadar devam etti.⁴³¹ Anlaşmanın şartları arasında İngiliz hukukunun geçerli olması ve her şirketin katkısına göre petrolün dağıtılması ve bunun ton başına maliyet üzerinden olması ve bedel olarak bir İngiliz şilini ödenmesi yer almaktaydı. Anlaşma, pay sahiplerinin haritada belirtilen alanda bireysel imtiyazlar almaktan kaçınmasını zorunlu kılıyordu.⁴³² Anlaşmaya göre şirketteki tüm müşterek taraflara resmi olarak %23,75 ve Gülbenkian’ın %5’lik payı düşüyordu. Anlaşmayla, açık kapı politikasının kaldırılmasını ve şirketteki herhangi bir hissedarın Türk Petrol Şirketi aracılığı dışında bireysel olarak çalışmasının engellenmesi kararlaştırıldı.⁴³³

3.7. PETROL BORU HATTI MESELESİ VE 1931 ANLAŞMASI

Türk Petrol Şirketinin 1926 senesinde petrol kuyuları çevresinde başlattığı jeolojik araştırma ve incelemelerden sonra, Kerkük sahalarında büyük miktarlarda petrol kaynakları bulundu.⁴³⁴ Bu operasyonlar sonucunda Irak’ın ilk kuyusu olan Baba Gurgur petrol kuyusu, 14 Ekim 1927’de Dicle Nehri’nin batısında, Kerkük yakınlarında büyük miktarlarda aktı.⁴³⁵ Şirket, ilk patlamadan bu yana akış miktarının takriben 50.000 ton

⁴²⁸ William Stivers, *A Note on the Red Line Agreement*, Volume 7, Issue 1, 1983, p. 24.

⁴²⁹ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 52.

⁴³⁰ Suleiman, *a.g.e.*, s. 92.

⁴³¹ Kazem, *a.g.m.*, s. 606.

⁴³² Wasan Saeed, *Irak Üzerinden Uluslararası Ekonomik Çatışma, Model Olarak Türk Petrol Şirketi, Temel Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 92, Bağdat Üniversitesi 2015, s. 450.

⁴³³ Kazem, *a.g.m.*, s. 606.

⁴³⁴ Mahmoud al-Habib, *Irak Ekonomisi, Analitik Bir Çalışma*, Modern Matbaa, Basra 1969, s. 203.

⁴³⁵ Hind Abu Al-Shaar, *Irak Petrol Şirketi ve Ekonomik Hayattaki Rolü 1931-1961, Araştırma ve Çalışmalar için Mutah*, Cilt 16, Sayı 2, Mutah Üniversitesi 2001, s. 187-188.

olduğunu tahmin eden bu büyük akışı durdurmak için çalıştı.⁴³⁶ Bu sahanın rezervleri takriben 750 milyon ton olduğu için dünyanın en büyük petrol sahası olduğu ortaya çıktı.⁴³⁷

Kerkük'teki Baba Gurgur sahasının ortaya çıkması ve sahip olduğu büyük miktardaki petrolü gören şirket, büyük miktarlarda petrol olacağı korkusuyla imtiyazın kurulacağı arazilerin seçim sürecini uzatmaya çalıştı. Bu kuyunun çevresinde imtiyazda kendisine tahsis edilen arazi alanını kaplamayan kuyular ve bu petrol kaynaklarının yabancıların eline geçmesinden korkarak bu arazilerin seçimini tecil etmeye başladı.⁴³⁸ Bu sürenin uzatılması ile ilgili gerekçeler üretilerek açıklanmaya çalışıldı. Şirket, 1925-1926 senesi arasında bu alanların büyük bir kısmının kendi jeologları tarafından incelendiğini ve şirketin tabi olduğu yasağa rağmen bu araştırma sonuçlarının olumlu olduğunu belirtti.

Şirket, beklenenden çok daha geniş alanlarda petrol bulunma olasılığını ortaya çıkardı ve geniş sahalara yayılmış alanlarda çeşitli petrol havuzlarının bulunma olasılığına işaret ederek geliştirme çalışmalarını zorlaştırdı. Kendilerine belirtilen sürenin bu kuyuları keşfetmek için bir nebze yeterli olduğunu gösterse de daha net olarak kazı çalışmaları açısından bu sürenin yeterli olmadığını ortaya koydu. Engebeli yollar ve az sayıda ulaşım aracı sebebiyle Irak'taki bu petrol sahalarında yeterli araştırma yapmanın zor görüldüğünü izah etti. Tüm bu sebepler, bu mesafeleri kısaltan bir petrol boru hattının yapılması için açık bir gerekçeydi.⁴³⁹ Şirket, Irak hükümetine süre uzatımının bir boru hattının inşası karşılığında olacağını göstermek istedi.⁴⁴⁰

Sir John Cadman, Akdeniz'e giden boru hattının inşası için ödenebilecek büyük miktarda petrol olduğuna zaten ikna olduğunu belirtti. Sir John Cadman ayrıca 10 senelik bir uzatma talebinde bulundu, lakin İngiliz hükümeti 10 senelik sürenin uzun ve Irak hükümetini ikna etmenin zor olduğunu, bu sebeple gerekli uzatmanın 5 sene olmasının daha iyi olduğunu belirtti.⁴⁴¹ Sürenin uzatılması konusu Ticaret Kurulu'na havale edildi ve Dışişleri Bakanlığı önündeki bilgileri kabul etme konusunda isteksizdi, ancak diğer

⁴³⁶ *The Guardian and The Observer*, 21 October 1927, p. 14.

⁴³⁷ Saeed, *a.g.m.*, s. 448-449.

⁴³⁸ *A.g.m.*, s. 449.

⁴³⁹ *CO*, 730/127/3.

⁴⁴⁰ *CO*, 730/127/3, 13 January 1928.

⁴⁴¹ *CO*, 730/127/3.

tüm argümanları dikkate almaya istekliydi ve şirket karar vermeden önce petrol yataklarının daha fazla test edilmesi gerektiğine inanıyordu.⁴⁴²

Bu vakitte, Sir Adam Ritchie takriben 2 hafta boyunca kazı alanlarını teftiş etti ve 6 Şubat'ta Bağdat'a döndü. Sözleşmede öngörülen süre sınırlarının uzatılması önerisi hakkında büyük bir müzakere vardı.⁴⁴³ Daha sonra Dışişleri Bakanlığı şirketin genişletilmesi fikrine karşı çıktı, lakin bu teklifi kabul etti. Türk Petrol Şirketi'nin genel müdürü Sir Adam Ritchie, Irak hükümeti ile imtiyazlarında öngörülen ve şirketin arazi parsellerini seçmek zorunda olduğu sürenin uzatılmasını müzakere etmek için Bağdat'a gitti.⁴⁴⁴ Irak hükümetine, şirketin 5 sene içinde arazileri seçeceğini ve 6 sondaj kulesi ile sürekli olarak sondaj faaliyetlerine başlayacağını belirten bir rapor sundu. Şirket bu süreye uymadığı takdirde anlaşma bitmiş sayılacaktı.⁴⁴⁵ 2 Nisan 1928'de Irak hükümeti bu uzatmayı kabul etti, lakin onlara bu konunun Meclis'e sunulması gerektiğini izah etti.⁴⁴⁶ Ancak, bu vakitte hükümetin Anglo-Persian Şirketi ile meşgul olması sebebiyle, uzatma konusundaki müzakereler Meclis'e arz edilmedi.⁴⁴⁷ Lakin Irak hükümetine yapılan baskılardan sonra, 14 Mart 1929'a kadar olan bir başka uzatmayı kabul etti. Irak hükümeti, Kasım 1929'da şirkete 24 parsel seçmesi için son bir ikazda bulundu.⁴⁴⁸

Fransa, petrolde kaybettiğini telafi etmek istiyordu. Bu amaçla şirketten petrol üretim sürecini başlamak için bir petrol boru hattı işaa sürecini hızlandırmasını talep etti.⁴⁴⁹ Lakin kurulacak petrol boru hattı ve petrol kaynaklarının Akdeniz kıyılarına taşınması konusunda İngiltere ile Fransa arasında yeni bir çekişme başladı, İngiltere'nin Hayfa'ya giden petrol boru hattına sahip olacağı yerd. ⁴⁵⁰

İngiltere'nin Hayfa limanını seçmesinin sebebi, buranın Ortadoğu'daki bölgelerde İngiltere'nin kontrolünün mühim noktasını oluşturmasıydı. Güvenlik açısından Kannel Dağı'nda 500 metre yükseklikte bulunan ideal bir limandı. İngiltere siyasi ve ekonomik hedeflerini bu limana bağlamış ve bu hat tamamlandığında İngiliz askeri birliklerinin Fırat ile Nil arasındaki herhangi bir noktaya kolaylıkla sevk edilmesini

⁴⁴² CO, 730/127/3, 31 January 1928.

⁴⁴³ CO, 730/127/4, 15 February 1928.

⁴⁴⁴ CO, 730/127/4, 29 February 1928.

⁴⁴⁵ CO, 730/127/4.

⁴⁴⁶ CO, 730/127/4, 2 April 1928.

⁴⁴⁷ Saeed, a.g.m., s. 452.

⁴⁴⁸ *Aljamieh Alarabiah gazetesi*, Sayı 531, Pazar 15 Şubat 1931, s. 1.

⁴⁴⁹ James Barr, *Kumda Bir Çizgi*, (Çev. Sulafa Al-Maghout), Dar Al-Hikma, Londra 2015, s. 203.

⁴⁵⁰ Muhammad al-Dawdani, *Kerkük'ün İki Petrol Boru Hattı - Akdeniz 1920-1935*, *Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, Ocak 2020, s. 376.

kolaylaştıracağını biliyordu. İngiltere'nin bu hatta yönelik politikası, hattı sadece Bağdat'ta tamamlamakla sınırlı kalmamış, hatta Tahran'a bağlamak ve otomatik olarak Hazar Denizi'ne yakın hale getirmek istemiştir. Çünkü İngilizler en önemli limanlardan biri olarak gördükleri Hayfa limanının doğudaki politikalarının istikrarı açısından gerekli olduğunu gördü.⁴⁵¹

Hayfa hattı diğer hatlardan 100 mil daha uzun olduğu için İngiltere bu hatta büyük bir sorunla karşı karşıya kaldı. Bu rotanın seçilmesi gerekiyorsa, takriben 100 mil veya daha fazlası eklenmeliydi. Bu da daha fazla maliyet ve daha fazla iş gerektirecekti. İngiltere, diğer yollara göre daha güvenli ve Bağdat-Hayfa demiryoluna paralel olduğu sürece daha ucuz olacağı için şirketin dikkatini bu hattı seçmeye yöneltti. Bu mühim nokta ile İngiltere, petrol açısından, ticareti ve imalatçıların kullanımını açısından büyük fayda sağlayacaktı.⁴⁵² Bu hattın bir ilk araştırmasının ardından, Sir Albert Stern, General Mance tarafından alınan prosedüre dayanarak, bu hattın takriben 8 milyon sterlinlik masrafa ve bidâyet sermayesine ihtiyaç duyduğunu önerdi. Stern, sübvansiyon almazsa hattın ticari olmayacağını erken bir aşamada açıkça belirtti. Filistin Yüksek Komiserliği John Robert Chancellor, Filistin hükümetinin planı destekleyecek bir konumda olacağına dair herhangi bir umut getirmedi. Irak Yüksek Komiseri, Irak Hükümeti'nin müteakip kârlardan Hükümete bir pay verilmesi ve Majestelerinin Hükümetinin çıkarlarının korunması şartıyla, girişime bir ölçüde mali destek sağlamaya ikna edilebileceği yönündeki kişisel görüşünü ifade ederken, mevcut Irak demiryolu sisteminde büyük ölçüde kısıtlanacaktı. Tarafların geri kalanı bu mali teklifi reddetti, bu sebeple Stern, İngiltere ve Fransa hükümetlerinden ihtiyaç duyduğu mali yardımın miktarını ayrıntılı olarak izah etti. İki hükümetin 50 senelik bir süre için 336.000 Sterlin veya toplamda takriben 17 milyon Sterlin değerinde ortak yardım sağlamasını önerdi ve aynı vakitte İngiliz hükümetinden ödenmesi gereken bir garanti talep etti.⁴⁵³ Stern ayrıca boru hattının Majestelerinin Hükümetinden onay ve sübvansiyon gerektireceğini ve bu projenin Majestelerinin Hükümetinin garantisi olmadan tamamlanamayacağını izah etti. Demiryolu hattının İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarları için büyük önem kazanacağını izah etti. Hat, ticareti artırarak büyük gelir elde edecek ve İngiliz maddi taleplerini artıracaktı. Aynı zamanda İngiliz ticaretinin, İngiliz projelerinin ve çıkarlarının

⁴⁵¹ *Kurun gazetesi*, 28 Ocak 1935, s. 7.

⁴⁵² Colin Davis, *British oil policy in the Middle East, 1919-1932*, The University of Edinburgh, Unpublished Doctoral thesis, Scotland 1973, p. 296.

⁴⁵³ CO, 730/127/4, 29 February 1928, Bağdat - Hayfa - Demiryolu ve Boru Hattı Öneri Hey'ti.

gelişmesi için yeni bir araç olacak ve Akdeniz ile İran Denizi arasında İngiliz idaresi altında doğrudan demiryolu iletişimi olacaktı.⁴⁵⁴

İngiltere ve Fransa'nın San Remo Konferansı'nda anlaşmasıyla Filistin'in idaresi İngiltere'ye bırakılmıştı. San Remo ayrıca, nüfuz alanı üzerinden Fransızlara Doğu Akdeniz'deki bir limana bir boru hattı inşa etme imkanını da sağladı. İngiliz hükümetinin bu konuyu düzenlemek için San Remo anlaşmasının şartlarını uygulamakla yükümlü olduğunu belirtiyor, ancak İngilizler bundan kaçmaya çalışıyordu.⁴⁵⁵ Fransa bu konuyu öğrendikten sonra öfkesini uyandırdı ve Hayfa hattından en az maliyetli ve en kısa mesafeyi oluşturduğu için hattın Suriye üzerinden ve oradan İskenderun limanına veya Trablus'a yapılmasını tercih etti.⁴⁵⁶ Lakin İngiltere Kerkük-Hayfa hattını kurma niyetinden korkmaya başladı. Bunun sebebi Suriye ile Ürdün Emirliği arasındaki hudutların çizilmesi konusu hala belirsiz olduğundandı.⁴⁵⁷

Şirket, hat üzerinde daha önce de belirtildiği gibi bir araştırma yaptıktan sonra şirketin büyük masraflar ödemesi gerektiği ortaya çıktı ve İskenderun veya Trablus'tan Suriye'ye giden hattın daha ucuz ve en kısa mesafe olduğunu gördü. Yani şirket bu konuda Fransa ile tevafuk etti.⁴⁵⁸ İngiliz ve Fransız tarafları arasındaki çekişmeye rağmen Iraklılar güney hattını tercih ettiler. Çünkü Kral Faisal 1920'de Suriye'den sürüldüğünde Fransızlardan nefret ediyordu.⁴⁵⁹ Aynı vakitte Irak hükümeti, Hayfa hattının onu hem Filistin hem de Ürdün Emirliği ile güçlü siyasi ve ticari ilişkilerle bağlayacağını gördü.⁴⁶⁰

İngiliz hükümetinin 8 Haziran 1929'da şirketin adını müdürü Sir John Cadman'ın imzasıyla Irak Petrol Şirketi Limited olarak değiştirmesinden sonra, İngiltere ile Fransa arasında yeni bir çatışmanın gerçek işaretleri vardı.⁴⁶¹ Fransa, şirketin adının değiştirilmesine itiraz etti ve İngiltereden siyasi müdahale olduğunu düşünerek onları protesto etti.⁴⁶²

⁴⁵⁴ CO, 730/127/3, 10 February 1928.

⁴⁵⁵ CO, 730/127/4, 13 April 1928.

⁴⁵⁶ *Sawt alshaeb gazetesi*, Sayı 504, Çarşamba 27 Şubat 1929, s. 4.

⁴⁵⁷ Al-Dawdani, *a.g.m.*, s. 350.

⁴⁵⁸ *A.g.m.*, s. 350-351.

⁴⁵⁹ *Alsalam gazetesi*, Sayı 13, Cuma 30 Temmuz 1920, s. 3.

⁴⁶⁰ Barr, *a.g.e.*, s. 206.

⁴⁶¹ Saeed, *a.g.m.*, s. 452.

⁴⁶² Walter Adams, James W, and John M., Retarding the Development of Iraq's Oil Resources: An Episode in Oleaginous Diplomacy, 1927-1939, *Journal of Economic Issues*, Volume 27, Issue 1, March 1993, p. 71-72.

Bu arada Fransa, İngiltere'nin şirketteki emellerine karşı desteğini almak için Amerika'ya yöneldi. Çünkü Amerika, San Remo anlaşmasında öngörülen Trablus hattının Fransız mandası altında olacağı ve hattın inşa masraflarının Fransız hükümetine ait olacağı konusunda Fransa ile anlaşıyordu.⁴⁶³ Fransa, tartışmalardan sonra İngiltere ile müzakerelere girerek Amerika'nın desteğiyle amacına ulaşabildi.⁴⁶⁴ Gülbenkian'ın kişisel rolüne ilave olarak, Anglo-Persian Petrol Şirketinin rolünü ve Irak'ın petrol yatırımını engellemedeki hedeflerini açıkladı. Boru hattı konusunda engelleme durumu yanında Amerika ve Royal Dutch Shell ve İngiliz şirketlerinin dünya petrol üretimini belirlemedeki rolü de cabasıydı. Gülbenkian, biri kuzeyde Trablus'a, diğeri güneyde Hayfa'ya olmak üzere 2 boru hattının uzatılmasını ve fiili petrol üretiminin gerçekleşmesi durumunda Irak hükümetine pay ödenmesini içeren bir çözüm sundu.⁴⁶⁵ İngiltere, özellikle Sir John Cadman'ın İngiliz işçi hükümetini, şirketin mali sübvansiyon almaması durumunda daha ucuz ve daha kısa olan kuzey hattını seçmeye çalışacağı konusunda uyarmasının ardından Fransa ile müzakerelere girdi. Bu müzakereler, İngiliz etkisi altında Bağdat-Hayfa'nın kuzeyinde ve Fransız etkisi altında Kerkük-Trablus'un güneyinde 2 hattın kurulmasıyla sonuçlandı.⁴⁶⁶ Paris'ten 2 boru hattının döşeneceğine dair nihai anlaşmaya varıldığı haberi geldiğinde Fransızlar rahatladı.⁴⁶⁷

İhtilafların devamı olarak hattın Irak'tan ikiye ayrılması sorunu ortaya çıktı ve bu konuda Ocak 1931'de yeni tartışmalar başladı. Iraklılar Al-Rutba bölgesini, Fransa ise iki hattı ikiye ayıracak modern bir bölge istiyordu. Lakin İngiltere, Fransa'nın Ebu Kamal'a bir demiryolu inşa etmeye çalışacağından ve sonunda Hayfa demiryolunu tamamen yok edeceğinden korktuğu için burada rolünü oynadı ve Irak'ın fikrinin yanında yer aldı. İngiltere de Fransa'nın Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesine karşı çıkacağından ve Iraklıların buna karşı koyamayacağından korktuğu için ısrar etti ve Irak hükümetine baskı yaparak ve yolların ayrıldığı nokta olan Haditha sınır olarak tespit edildi.⁴⁶⁸

Irak petrolünün kaderi ve 1925 anlaşmasının kaderi hakkında Iraklılardan ve Temsilciler Meclisi üyelerinden birçok soru geldi, bu yüzden Muzahim Muzahim Al-Baja Ji konuyu Konsey'e izah etti. Şirketin belirtilen süre içerisinde 24 parseli seçmek

⁴⁶³ Al-Dawdani, *a.g.m.*, s. 354.

⁴⁶⁴ *Alyarmuk gazetesi*, Sayı 493, Pazar 16 Kasım 1930, s. 3.

⁴⁶⁵ Khalil, *a.g.e.*, s. 195.

⁴⁶⁶ Al-Dawdani, *a.g.m.*, s. 354.

⁴⁶⁷ *Filistin gazetesi*, Sayı 75-1742, Pazar 14 Haziran 1931, s. 3.

⁴⁶⁸ Davies, *a.g.t.*, s. 356-358.

mecburiyetinde kaldığı ancak buna uymayarak uzatma talep ettiği ve ardından bir uzatma daha talep ettiği, Irak hükümeti tarafından kendisine verilen son uzatma, onun için daha nihai ve kesin bir uyarı gibiydi.⁴⁶⁹ Şirket, Musul petrolünün az ve yapısının viskozitesinden dolayı kalitesinin Kerkük petrolünden daha düşük olduğunu iddia ederken, rakip şirketlerin eline geçmesin diye Musul petrol kuyularını koruma iddiasında bulunuyordu. Petrol yatırımı küresel petrol değerinde bir düşüşe sebep olmuyordu ve Irak hükümetinin baskısına rağmen şirket 24 parsel seçimini tecil etti.⁴⁷⁰ Şirket, Irak hükümetiyle yeni müzakereler konusunu ele aldı ve bu temelde yeni müzakereler tekrar başladı.⁴⁷¹ Lakin bu sefer Irak hükümeti buradan çıkacak petrolden gerçek hakkını almak istedi ve önceki anlaşmalarda olduğu gibi kendisine haksızlık olacak bir anlaşmaya imza atmak istemedi. Dolayısıyla senelik gelir vergisi olması konusunda ısrar etti.⁴⁷²

24 Mart 1931'de Nuri Said'in temsil ettiği Irak hükümeti ile Skleros'un temsil ettiği şirket, 1925'te verilen imtiyazı tadil eden bir anlaşmaya vardı. Anlaşma, imtiyaz bölgesinin, sınırlı araziler dışında, Bağdat ve Musul'da önceden kararlaştırılan 32.000 mil karelik arazileri kapsadığını içeriyordu. Şirketin geri kalan tüm Bağdat ve Musul arazilerindeki haklarından vazgeçmesi karşılığında.⁴⁷³ Şirket çıkarılan petrol miktarı senede 3 milyon tondan az olmayacak şekilde bir boru hattını uzatmayı ve bu boru hattını 31 Aralık 1935 tarihinden önce inşa etmeyi taahhüt edecekti. Şirketin hatlarla ilgili gerekli raporları 31 Ağustos 1931 tarihini geçmeyecek bir süre içinde vermesi gerekliydi. Irak hükümetinin bu arazilerin mülkiyetini belirlemesi için şirketin bu boru hatlarının tasarımı ve yerlerini sunması gerekiyordu.⁴⁷⁴ Şirket, Irak hükümetine senede 400 bin sterlin altın ödeyecekti.⁴⁷⁵ Şirket, petrol boru hatlarını döşedikten sonra 20 sene süreyle Irak hükümetine en az 20 ton olmak üzere her ton üretim için 4 şilin altın ödemeyi,⁴⁷⁶ ve Irak'ın petrol ihtiyacını karşılamayı taahhüt ediyordu.⁴⁷⁷

Irak hükümeti, gelir vergisinden devlete iyi bir gelir elde edileceğine inanarak şirketin vergiden muaf tutulması karşılığında yılda yarım milyon sterlin talep etmiş, ancak şirket bu miktarı kabul etmemiş ve ilk dört milyon ton için 60.000 pound olarak

⁴⁶⁹ *Aljamieh Alarabiah gazetesini*, Sayı 531, Pazar 15 Şubat 1931, s. 1.

⁴⁷⁰ Suleiman, *a.g.e.*, s. 110-112.

⁴⁷¹ *Aljamieh Alarabiah gazetesini*, Sayı 531, Pazar 15 Şubat 1931, s. 1.

⁴⁷² *Filistin gazetesini*, Sayı 4-1671, Cuma 20 Mart 1931, s. 2.

⁴⁷³ Suleiman, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁷⁴ *Filistin gazetesini*, Sayı 59-1726, Salı 26 Mayıs 1931, s. 2.

⁴⁷⁵ Al-Jashami, *a.g.m.*, s. 212.

⁴⁷⁶ Suleiman, *a.g.e.*, s. 113.

⁴⁷⁷ Al-Jashami, *a.g.m.*, s. 212.

belirlemişti. Daha sonra bu miktar her bir milyon ton için 20.000 pound olmuştur. Şirket, bu meblağ karşılığında Irak hükümetinden bir senelik tecil etmeyi kabul etmesini istedi. Çünkü, Trablus hattının kurulmasından bir yıl sonra Hayfa hattının inşaatına başlayacaktı. Ancak İngiliz hükümeti bu tecil etmeyi reddetti ve şirketin Hayfa hattını uzatmaktan geri adım atacağından ve aynı zamanda Fransa'nın Irak'a kadar bir demiryolu uzatmasından korktu. Lakin Fransız işlerinden sorumlu kişi, bu demiryolunu Ebu Kamal veya Al-Rutba'ya bağlamak istemediklerini izah etti.⁴⁷⁸

Şirketin danışmanı, Beyrut'ta bulunduğu sırada, şirketin yönetim kurulunun anlaşmanın imzalanması sonucunda ortaya çıkan müzakereleri onayladığını ve artık işe başlamaktan başka çare kalmadığını belirtti.⁴⁷⁹ Bu boru hatlarında etüt yapmakla görevli heyetin Beyci-Kerkük arasındaki çalışmalarını bitireceği ve oradan da çöle yöneleceği haberi geldi.⁴⁸⁰

Sonrasında Irak Kazı Misyonları Daire Başkanlığı'ndan yeterli haber geldi. Bu sebeple Kerkük hattı, Kerkük'ten Fırat Nehri'nin batısında yer alan bir noktaya doğru başlayacak ve oradan ikiye ayrılacaktı. Hat, ekili arazilerden oluşan bir patika ile tamamlanır ve Dicle Nehri'nin ortasında, Fatha Boğazı'nda güneybatı istikametini alır ve onu keser şekilde idi. Buradaki borular, Dicle Nehri'nin dibinin taşlarla dolu olması sebebiyle hendeklerin içine yerleştirilmişti.⁴⁸¹

Beyci, bu boru hatlarının merkez üssü ve şirketin ana merkeziydi, hattın devamı olarak güneybatıya yönelerek birinci mahhattadan 66 mil uzakta olan ikinci mahatta ulaşıyordu. El-Tharthar istikametinde devam eder, sağlam arazileri tamamlar ve geçer ve güney istikametini Haditha'ya götürür ve Fırat Nehri ile birleşirdi. Fırat Nehri'nin batısındaki bu noktada hattın ayrıldığı üçüncü mahatta oluşturmaktaydı.⁴⁸² İkinci hat Al-Rutba'dan batıya doğru ilerliyor, çölden çok uzaklardan ve çok çalışma gerektiren zorlu arazilerden geçiyordu. Fransız etkisinde kalacak ikinci boru hattı ise Haditha'dan başlayıp Palmyra'ya doğru ilerleyecek ve 681 mil uzaklıktaki Trablus'a ulaşacaktı.⁴⁸³

Şirket, boruların her biri takriben bir ton ağırlığında olduğu için⁴⁸⁴ bu boruları taşımak üzere, yükü bir tondan 7 buçuk tona kadar değişen 69 büyük araba satın almak

⁴⁷⁸ Khalil, *a.g.e.*, s. 207-208.

⁴⁷⁹ *Filistin gazetesi*, Sayı 186-1853, Perşembe 29 Ekim 1931, s. 7.

⁴⁸⁰ *Mirat al-Sharq gazetesi*, Sayı 839, Salı 6 Ekim, 1931, s. 4.

⁴⁸¹ *Aljamieh Alarabiah gazetesi*, Sayı 902, Pazartesi 5 Eylül 1932, s. 1.

⁴⁸² *Aljamieh Alarabiah gazetesi*, Sayı 902, Pazartesi 5 Eylül 1932, s. 1.

⁴⁸³ *Aljamieh Alarabiah gazetesi*, Sayı 902, Pazartesi 5 Eylül 1932, s. 4.

⁴⁸⁴ *Alarab gazetesi*, Sayı 21, Cumartesi 14 Ocak 1933, s. 11.

için çalıştı.⁴⁸⁵ Şirket çalışanlarından Lollikrek, bu borular için takriben 15.000 işçi çalıştırıldığını ifade etti.⁴⁸⁶ Bu boruların uzatılması tamamlandıktan sonra boruları denize batırma işlemine başlayan şirket, her tankın kapasitesi 5 milyon litre olan 15 tank, Hayfa'da 10 tank inşa edildi ve böylelikle kapasite 93 bin varil oldu.⁴⁸⁷

Aralık 1935 ortalarında Irak'tan Akdeniz'e uzanan bu boru hatları işletmeye açılmış, boru hattının açılış töreni Irak Kralı tarafından Kerkük'te hem İngiltere'nin Irak Büyükelçisi hem de şirketin müdürü Sir John Cadman'ın huzurunda gerçekleştirilmiştir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ *Alkarmal gazetesi*, Sayı 2-17, Çarşamba 12 Ekim 1932, s. 2.

⁴⁸⁶ *Sawt alshaeb gazetesi*, Sayı 759, Cumartesi 17 Eylül 1932, s. 3.

⁴⁸⁷ *Mirat al-Sharq gazetesi*, Sayı 1089, Cuma 25 Mayıs 1934, s. 4.

⁴⁸⁸ *Alkulayh Alarabiah gazetesi*, Sayı 3, 20 Haziran 1935, s. 171.

SONUÇ

Sanayi devrimi olayları ve sefinelerde yakıt olarak kömür yerine petrolün kullanılmaya başlanması, herhangi bir şekilde petrol kaynakları elde etmek için süper güçler arasında gerçek bir mücadelenin başlangıcıydı.

Mezopotamya’da petrolün varlığı ve miktarına ilişkin rapor, büyük güçlerin dikkatlerini petrole çevirmelerine sebep oldu lakin bu petrol zenginliklerinin arazilerinin padişahın mülkiyetine geçmesi bir süre emellerini gerçekleştirmelerine engel oldu.

Osmanlı Devleti’nin bütçesinin düşük olması ve petrol çıkarma, rafine etme ve üretme konusunda modern teknolojilere sahip olmaması, büyük ülkelerin bu petrol kaynaklarını işletme ayrıcalığını elde etmek için giderek daha fazla kabul görmelerinin sebebiydi.

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlıların Almanlara Bağdat demiryolu imtiyazı verme tercihi, petrol siyasi tarihinde mühim bir noktaydı, çünkü Almanya, yıllarca Osmanlı arazilerine rağbet etmiş olan İngiltere ve Fransa’nın aksine, Osmanlıların yakın dostu olmuştu.

Almanlara Bağdat demiryolu imtiyazı verilmesi, birçok büyük ülke için gerçek bir öfke aşamasıydı. Çünkü bu, Almanların bu sahaları tamamen kontrol edeceği ve tüm ülkeleri bu petrol zenginliğinden mahrum bırakacağı şeklinde yorumlanmıştı.

Sultan II. Abdülhamid’in devrilmesi, iktidarın İttihat ve Terakki eline geçmesi, Hazîne-i Hâssanın devri ve yeniden devlet mülkiyetine geçmesi ve İmtiyazlar Kanunu’nun kabulü İngiltere’yi bu bölgede bir dayanak noktası haline getirdi.

Osmanlı Devleti’nin ve Almanların I. Dünya Savaşı’ndan kayıpla çıkması, bu zengin kaynakların ellerinden çekilmesine ve savaşta galip gelen ülkelerin bu arazilerde hakimiyet kurmalarına sebep oldu.

Savaş sonrası anlaşmalar, arazilerin bölüştürülmesi ve dağıtılması sürecinde ve yeni bir petrol politikasının başlangıcında, daha önce görülmemiş bir aşama olduğu için Türk Petrol Şirketi’nin kurulması Türkiye açısından mühim bir adımı oluşturdu.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti’nin İngiltereye verdiği imtiyazı, İngiltere’nin her çatışma ve ihtilafta dayandığı koz olarak görmesi ve bu kaynakların imtiyazına tam olarak sahip olduğunu iddia etmesi üzerinde durulması gereken bir husustur.

Irak-Türkiye hududunun çizilmesi konusu, iki ülke arasında belirleyici bir nokta teşkil etti ve Osmanlı Devleti'nin basit bir pay karşılığında petrol zenginliğinden mahrum bırakılmasını sağladı. Şirkete imtiyaz veren 1925 anlaşması, Irak hükümeti ve halkı açısından da belirleyici bir nokta teşkil etmiş ve onları meşru mülkiyet haklarından mahrum bırakmıştır.

Kırmızı Hat Anlaşması, Amerika'nın her zaman uygulamakta ısrar ettiği açık kapı politikası için bir ayırım çizgisi belirledi ve tüm hissedarların yalnızca bu şirket içinde fiilen yer almasını kısıtladı.

Şirketin imtiyazda belirtilmiş olduğu arazileri seçeceği konusunda gecikmesi, hırsını en çok bu sahalara yaymasının bir sebebidir. Musul petrolünün kalite olarak Kerkük petrolünden farklı olduğunu öne sürmesi de Musul petrol sahalarını kontrol altına almak ve bu bölgenin kendi imtiyazından çıkmamasını ve hiçbir ülkenin eline geçmesine izin verilmemesini sağlamak için attığı bir adımdan başka bir şey değildir.

İngiltere ve Fransa'nın iki hat olarak petrol boru hattının uzatılması konusundaki ısrarı, kendi amaçları olan bir politikadan başka bir şey değildir. İngiltere, askeri ve ticari amaçlara ulaşmak için Hayfa hattını destekliyordu. Fransa ise, İngiltere şirkette hakkını vermekten kaçınsa bile petrol hakkını güvence altına almak için mandası altına alacağı hat üzerinde denetimini dayatmak istiyordu.

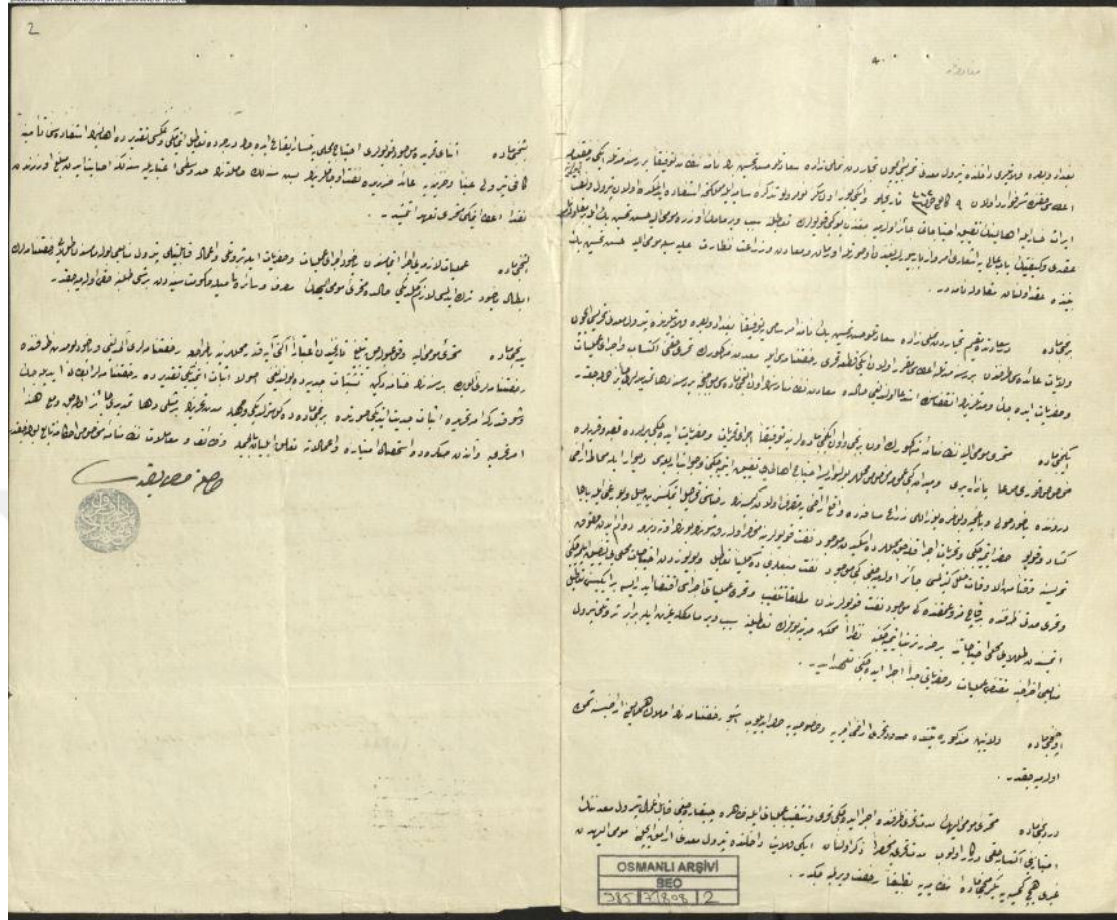
1931 Anlaşması, Irak halkı için önceki anlaşmaya göre daha az faydalı oldu, çünkü bu anlaşmada petrol vergisinden daha fazla pay almak istediler, ancak isteklerini alamadılar.

EKLER

Ek-1:

BEO, 985/073808, 1ef-2.

Bağdad ve Basra Vilâyetleri dâhilinde petrol ma'deni taharrîsi için tüccârdan Nemlizâde sa'âdetlü Hasan Tahsin Bey nâmına nizâmına tevfikân birer sene müddetle iki ruhsatnâme i'tâsı hakkında şeref-vârid olan 9 Kânûn-ı evvel sene 312 tarihli ve iki yüz on sekiz numarolu tezkire-i sâmiye ile memleketce istifâde edilmekte olan petrol ve nefit kuyularına îrâs-ı hasâr ile ahâlinin tazyîk-i ihtiyâcâtı câiz olamayacağından bu gibi kuyuların ta'tiline sebep vermemek üzere mûmâ ileyh Hasan Tahsin Bey ile bir mukâvelenâme akdi ve keyfiyetin Bâb-ı âliye iş'ârı emr ü izbâr buyrulduğundan o sûretle orman ve ma'âdin ve zirâ'at nezâret-i aliyyesiyle mûmâ ileyh Hasan Tahsin Bey beyninde akd olunan mukâvelenâmedir.

Birinci madde – Dersa'âdetde mukîm tüccârdan Nemlizâde sa'âdetlü Hasan Tahsin Bey nâmına emr-i sâmiye tevfikân Bağdad ve Basra Vilâyetlerinde petrol ma'deni taharrîsi içün Vilâyât-ı âidesi tarafından birer sene müddetle i'tâsı mukarrer olan iki kıt'a taharrî ruhsatnâmesi ile ma'den-i mezkûrun taharrî hakkını iktisâb ve icrâ-yı ameliyât ve hafriyât

edecek ve müddetlerinin inkizâsında istid'â olunduğu halde ma'âdin nizâmnâmesinin on altıncı maddesi mücebince birer sene daha temdîdleri câiz olacaktır

İkinci madde – Müteharri-i mûmâ ileyh nizâmnâme-i mezkûrun on birinci ve on ikinci maddelerine tevfikân icrâ-yı taharriyât ve hafriyât edeceği yerlerde kasaba ve karyelere mahsûs kuru mer'a pazar yeri ve meydan gibi umûma mahsus mahaller bulunur ise ihtiyâc-ı ahaliyi tazyîk etmeyeceğini ve cevânib-i erba'ası dîvâr ile muhât arazi derûnunda yahud havli ve bağçe ve bunlara yüz elli zirâ' mesâfede vâkı' araziye mutasarrıf olan kimsenin rızâsını tahsîl etmeksizin mil ve burgu ile baca küşâd ve kuyu hafr etmeyeceği ve taharriyât icrâ kılınacak mahallerde eskiden mevcûd petrol kuyularına münhasır olarak şunun bunun öteden berü devâm eden hukûk-ı taharrîsine vakten mine'l-evkât hâlel getirilmesi câiz olamayacağı gibi mevcûd petrol menba'larını da külliyyen ta'tîl ve bu yüzden ihtiyâcât-ı mahallîyi tazyîk eylemeyeceğini ve taharrî müddeti zarfında birkaç metro umkündeki mevcûd petrol kuyularından mutlaka tesfîb ve taharrî ameliyatı icrâsı iktizâ eder ise bir ikisini ta'tîl etmesinden dolayı mahallî ihtiyâcâtına bir zarar terettüb etmeyeceğine nazaran mümkün mertebe bunların ta'tiline sebep vermemekle gayret ile berâber servetli petrol menâbi'i ihrâcına muktezî ameliyât ve hafriyatı cidden icrâ edeceğini ta'ahhüd eder.

Üçüncü madde – Vilâyeteyn mezkûreteynde hudûd-ı taharrî arazi-i emîriye ve husûsiyeye hasr edilip işbu ruhsatnâmenin emlâk-ı hümayûn arazisine şümûlü olamayacaktır.

Dördüncü madde – Müteharri-i mûmâ ileyh müddet-i taharrî zarfında icrâ edeceği taharrî ve tesfîb ameliyatı ile zâhire çıkaracağı kâbil-i i'mâl petrol ma'deninin imtiyâzını iktisâba hakkı derkâr olup müddet-i taharrîye münhasıran zikr olunan iki Vilâyet dâhilinde petrol ma'deni aramak için mûmâ ileyhden gayrı hiç kimseye yirminci madde-i nizâmiyeye tatbîkân ruhsat verilmeyecektir.

Beşinci madde – Esnâ-yı taharrîde mevcûd kuyuları ihtiyâc-ı mahallîye hasâr îkâ' edecek derecede ta'tîl etmemeği ve aksi takdîrde ahalinin istifâdesini te'mîne kâfî petrolü aynen ve hazîneye âid zararı da petrol ocaklarının beş senelik hâsılâtının hadd-i vasatı i'tibârıyla seneliğine isâbet eden meblağ üzerinden nakden i'tâ etmeyi müteharri ta'ahhüd etmiştir.

Altıncı madde – Ameliyât-ı lâzımeği icrâ etmemesinden yahud icrâ-yı ameliyât ve hafriyât ile servetli ve i'mâle kâbiliyetli petrol menâbi'i bulamamasından dolayı

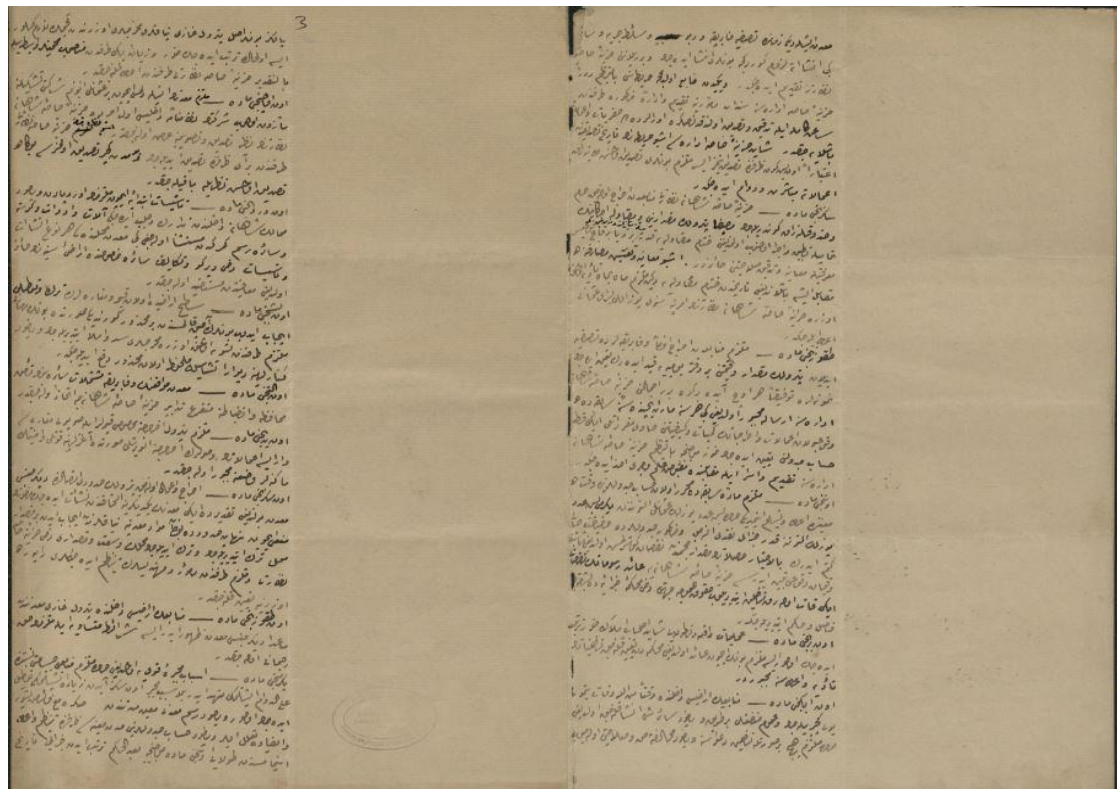
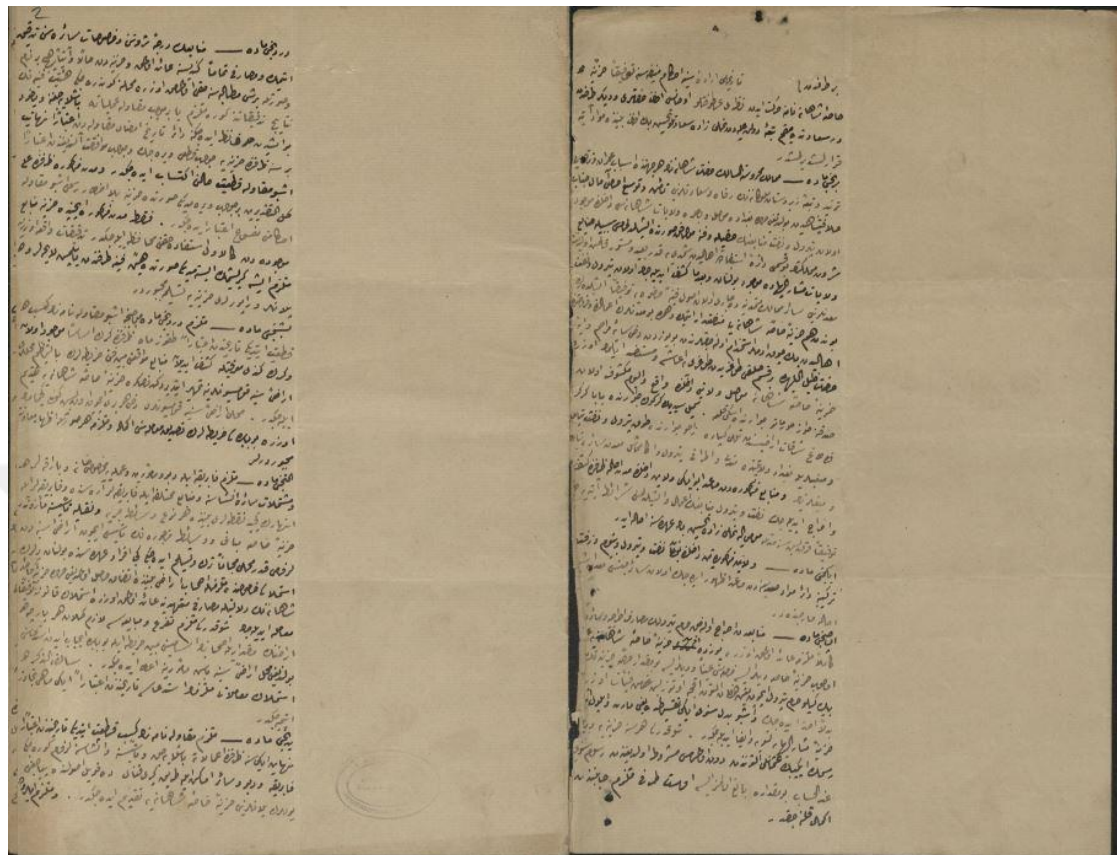
ruhsatnâmelerin ibtâl yahud terk edilmesi lâzım geldiği hâlde müteharrî-i mûmâ ileyhın masraf vesâire nâmıyla hükümet-i seniyyeden bir şey talebine hakkı olamayacaktır.

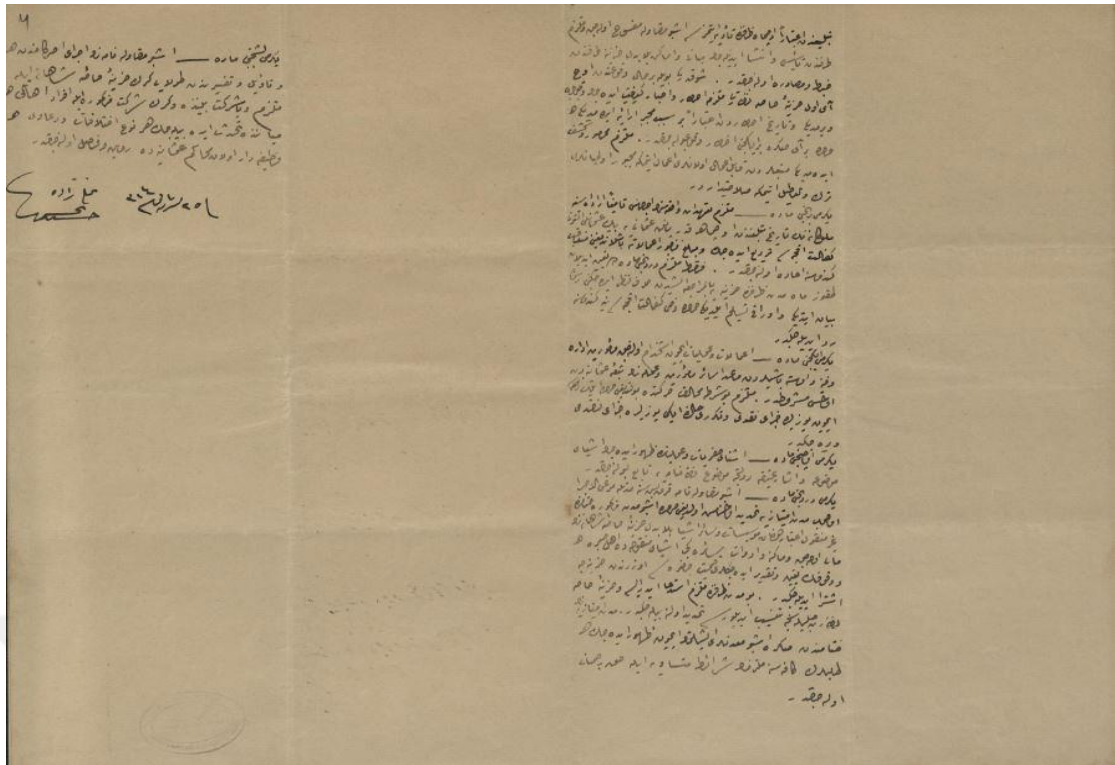
Yedinci madde – Müteharrî-i mûmâ ileyh vukû' bulacak tebliğ tarihinden i'tibâren altı aya kadar mahallerine bi'l-mürâca'a ruhsatnâmeleri almadığı veyahud bu müddet zarfında ruhsatnâmeleri alıp da bir senenin hitâmına değin teşebbüsât-ı ciddiyede bulunduğunu usûlen isbât etmediği takdîrde ruhsatnâmeler ibtâl edilecek ve şu kadar ki emr-i taharrîde isbât-ı ciddiyet etdiği sûretde birinci maddede gösterildiği vechile müddet-i taharrînin bir misli daha temdîdi câiz olacak ve ma'ahazâ emr-i taharrîye ve ândan sonra da istihsâl-i imtiyâza ve i'mâlâta ta'alluk eyleyen bi'l-cümle vezâif ve mu'âmelât nizâmnâme-i mahsûs ahkâmına tâbi' bulunacaktır.

Ek-2:

BOA, HH.THR. 239/57, 1ef-2.

Bir taraftan (boş) tarihli irâde-i seniyye ahkâm-ı münîfesine tevîkan hazîne-i hâssa-i şâhâne nâmına hareket eden nâzırı utûfetlü Ohannes Efendi hazretleri ve diğer taraftan Dersa'âdetde mukîm tebe'a-i Devlet-i Aliyyeden Nemlizâde sa'âdetlü Tahsîn Beyefendi beyinde mevâdd-ı âtiye karârlaşdırılmışdır.

Birinci madde – Memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i hazret-i şâhânenin her cihetinde esbâb-ı ümrân ve terakkîyi tezyîd ve tebe'a-i zîr-destân-ı mülûkânenin refâh ve sa'âdetlerini te'mîn ve tevessü' ehâss-ı âmâl-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîden bulunduğu halde Bağdad ve Musul ve Basra Vilâyât-ı şâhânesi dâhilinde mevcûd olan petrol ve nefit menâbi'inin hakkıyla ve fenne muvâfık sûretde işledilmemesi sebebiyle zâyî-i servet-i memleketin bu kısmı dâire-i istîfâde-i ahaliden şimdiye kadar ba'îd ve mestûr kalmış olduğundan Vilâyât-ı müşârun ileyhâda mevcûd bulunan ve ba'demâ keşf edilecek olan petrol ve nefit ma'denlerini sâir memâlik-i mütemeddinede cârî olan usûl-i fenniye-i hâzîreye tevîkan işlederek bundan hem hazîne-i hâssa-i şâhâneyi menfa'atdâr etmek ve hem de bu ma'denlerin i'mâlinde ve fûruhtunda ahaliden pek çok adamlar istihdâm olunacaklarından bu yüzden dahi sâye-i merâhim-vâye-i hazret-i zillullâhîde bir kısım halkı doğrudan doğruya i'âşe ve müstefid eylemek üzere hazîne-i hâssa-i şâhâne Musul Vilâyeti dâhilinde vâkı' ve elyevm mekşûf olan Harkana Tuzhurmatu civârında Eskikal'a Keyl Seydik Kerkük civârında Baba Gurgur Karadağ Şarkat arazisinden Tel Kayyare Zaho civârında Tavuk petrol ve nefit yatak ve menba'larıyla Bağdad Vilâyetinde Mendeli

ve etrâfı petrol ve âna mümâsil ma'den-i sâire yatak ve menba'larının ve menâbi'-i mezkûreden mâ'adâ bu iki Vilâyet dâhilinde müddet-i ihâle zarfında keşf ve ihrâc edilecek petrol ve petrol menâbi'-inin i'mâl ve işledilmesini şerâit-i âtiyeye tevfikân kırk beş sene müddetle mûmâ ileyh Nemlizâde Tahsin Bey uhdesine ihâle eder.

İkinci Madde – Vilâyeteyn-i mezkûreteyn dâhilinde bulunan petrol ve sebum ve zift terkîbine dâir mevâdd-ı ma'deniyeden mâ'adâ zuhûr edecek olan sâir cins ma'den işleme ihâle hâricindedir.

Üçüncü Madde – Menâbi'den ihrâc olunacak ham petrolün mesârif-i ihrâciye vesâiresi kâmilten mültezime aid olmak üzere %10 hazîne-i hâssa-i şâhâneye âid olup hazîne-i hâssa diler ise hissesini aynen ve diler ise bu mikdâr hisse-i hazînenin bin kilo ham petrol için ta'yîn olunan altın akçe otuz beş gurus fiyat üzere bedelen ahz edecek ve işbu bedel senevî iki taksîtte yani Mart ve Eylûl (kesik) hazîne-i müşârun ileyhâya tesviye ve îfâ edilecektir. Şu kadar ki her sene hazîneye verilecek resmin iki bin Osmânî altınından dûn olmaması meşrûr olduğundan rûsûm-ı senevî inde'l-hesâb bu mikdâra bâliğ olmaz ise üst tarafı mültezim cânibinden ikmâl kılınacaktır.

Dördüncü Madde – Menâbi'in derece-i servetini ve husûsât-ı sâiresini tedkîk etmek ve mesârif-i tamamen kendisine aid olmak ve hazînedeki hâlen ve âtiyen hiçbir nâm ve sûretle bir şey mutâlebesine hakkı olmamak üzere mahalline göndereceği heyet-i fenniye'nin netâyic-i tedkîkâtına göre mültezim ya ber müceb-i mukâvele ameliyata başlayacağına veyahud bu işden sarf-ı nazar edeceğine dâir tarih-i imzâ-yı mukâveleden i'tibâren nihâyet bir sene zarfında hazîneye cevâb-ı kat'î verecek ve cevâb-ı muvâfakat alındığından i'tibâren işbu mukâvele kat'îyyet hâlini iktisâb edecektir ve müddet-i mezkûre zarfında alâ külli't-takdîrîn bir cevâb veremediği sûrette hazîne bilâ ihtâr-ı resmî işbu mukâvele ahkâmını mefsûh i'tibâr edecektir fakat müddet-i mezkûre içinde hazîne menâbi'-i mevcûdeden ke'l-evvel istifâde hakkını muhâfaza eyleyecektir tedkîkât-ı vâkı'a üzerine mültezim işe girişmek istemediği sûrette heyet-i fenniye tarafından yapılmış lâyihalarda planlar ve raporları hazîneye teslîme mecbûrdur.

Beşinci Madde – Mültezim dördüncü madde mücebince işbu mukâvelenâmenin kesb-i kat'îyyet ettiği tarihten i'tibâren dokuz mâh zarfında gerek esâsen mevcûd olan ve gerek kendi ma'rifetiyle keşf edilen menâbi' mevâki'ini mübeyyin fennî haritaların bi't-tanzîm mahalleri arazi-i seniyye komisyonlarına temhîr etdirdikten sonra hazîne-i hâssa-i şâhâneye takdîm eyleyecektir. Mahallî arazi-i seniyye komisyonları dahi her biri için on

beş günü geçmemek üzere bu bâbdaki haritaların tasdik mu'amelesini ikmâle ve mültezime her sûretle izhâr-ı mu'âvenete mecbûrdurlar.

Altıncı Madde – Mültezim fabrika ile depo ve me'mûrîn ve ameleye mahsûs hâne ve barakalar ve müştemilât-ı sâire inşasına ve menâbi'-i muhtelifle ile fabrikalar arasında ve fabrikalar ile enhârın geçid noktaları beyinde her nev' vesâit-i harbiye ve nakliye te'sisine me'zûndur hazîne-i hâssa mebânî ve vesâit-i mezbûrenin te'sisi için arazi-i seniyyeden lüzûmu kadar mahalli meccânen terk ve teslim edeceği gibi efrâd uhdesinde bulunan yerlerin istimlâki husûsunda mültezimle ashâb-ı arazi beyinde ittifâk hâsıl olmadığı halde hazîne-i hâssa-i şâhânenin delâletiyle mesârifî müte'ahhidîne âid olmak üzere istimlâk kânûnuna tevfikân mu'âmele edilecek şu kadar ki mültezim teferru' ve mübâya'ası lâzım gelen her parça arazinin mikdârıyla ashâbının esâmîsini mübeyyin harita ile bu bâbda îcâb eden istid'âsını bulunduğu mahall arazi-i seniyye başme'mûruna i'tâ edecektir. Sâlifü'z-zikr istimlâk mu'âmelâtı mültezimin istid'âsı tarihinden i'tibâren iki mâhı tecâvüz etmeyecektir.

Yedinci Madde – Mültezim mukâvelenâmenin kesb-i kat'iyet etdiği tarihten i'tibâren nihâyet iki sene zarfında i'mâlâta başlayacak ve te'sisine ve inşasına lüzûm göreceği fabrika ve depo vesâir emâkin ile tarîk köprü kanal dekovil usûlünde yapacağı yolların planlarını hazîne-i hâssa-i şâhâneye takdîm edecektir ve mültezim ileride ma'den işlediği zamanda tasfiye fabrika ve depo vesâit-i harbiye vesair gibi inşâata lüzûm gördükçe bunları inşa edecek ve birer planını hazîne-i hâssa nezâretine takdîm edecektir ve yeniden menâbi' oldukça haritasını bi't-tanzîm devren hazîne-i hâssa idâresine senedât me'mûruna takdîm ve idâre-i mezkûre tarafından saat-i kâmile ile tedkîk ve tasdik olunduktan sonra oralarda da hafriyât ve i'mâlâta başlayacaktır şâyed hazîne-i hâssa idâresi işbu haritanın tarih-i tasdikinden i'tibâren on beş gün zarfında tasdik etmez ise mültezim bunları tasdik olunmuş tanıyarak i'mâlâta mübâşeret ve devâm edecektir.

Sekizinci Madde – Hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâreti menâbi'den ihrâc olunacak ham ve sandıklanarak gönderilecek musaffâ petrolün mikdârını ve mukâvele ahkâmının tamâmıyla tatbîk ve icrâ olunup olunmadığını hitâm-ı mukâveleye kadar sâir imtiyâzâtta olduğu gibi bir veya birkaç komiser ma'rifetiyle mu'âyene ve tedkîk salâhiyetini hâizdir. İşbu mu'âyene ve teftîş mesârifine mukâbil işe başlandığı tarihten hitâm-ı mukâveleye değin mültezim mâh be-mâh te'diye olunmak üzere hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretinin emrine senevî yüz elli lira-yı Osmânî i'tâ eyleyecektir.

Dokuzuncu Madde – Mültezim menâbi'den ihrâc olunan ve fabrikalarda tasfiye edilen petrolün mikdâr ve kıymetini bir defter-i yevmîye kayd ederek ta'ayyün edecek numûnelere tevfiikan her üç ayda bir kere birer icmâlini hazîne-i hâssa-i şâhâne idâresine irsâle mecbûr olduğu gibi her sene Mart içinde sene-i sâbıkada vukû' bulan i'mâlât ve ihrâcâtın kemiyyât ve keyfiyyâtını hâvî müfredâtlı iki kıt'a hesâb cedvelini ta'yîn edecek numûne mücebince bi't-tanzîm hazîne-i hâssa-i şâhâne idâresine takdîm ve isrâ ile mukâbilinde makbûz ilm u haberi ahz edecektir.

Onuncu Madde – Mültezim mâtde-i sâbıkada muharrer olan hesâb cedvellerini vakt-i mu'ayyeninde i'tâ ve teslîm etmediği hâlde beş aded yüzlük Osmânî altınından yirmi beş aded yüzlük altınına kadar cezâ-yı nakdî alınacak ve mezkûr cedvellerde hakikat-i hâlî ketm ederek bi'l-ihyâr hâsılâtın mikdâr-ı sahîhinden noksân gösterilmiş olduğu sâbit ve kaçak vukû'u tebeyyün ederse hazîne-i hâssa-i şâhâneye âid rûsûmâtın noksânı iki kat olarak tazmîn etdirilip hukûk-ı umûmiye ciheti dahi mahkeme-i cezâiyyede başkaca fasl ve hükm etdirilecektir.

Onbirinci Madde – Ameliyât-ı vâkı'adan dolayı şâyed ashâb-ı emlâke zarar terettüb edecek olursa mültezim bunun için aid olduğu mahkemeden ta'yîn kılınacak tazmînâtın te'diye ve i'tâsına mecbûrdur.

Onikinci Madde – Menâbi'in arazisi dâhilinde vakten mine'l-evkât timuryolu geçirilecek ve umûma menfa'atlı bir tarîk veyahud sâir şey inşâ kılınacak olduğu halde mültezim hiçbir sûretle tazmîn da'vâsına veyahud muhâlefete hakk ve salâhiyeti olamayıp yalnız bunlar asıl petrol gazı yatakları mahrecleri üzerinden geçmek lâzım gelirse o halde terettüb edecek zarar ve ziyân iki taraftan mansûb muhammînler vâsıtasıyla bi't-takdîr hazîne-i hâssa nezâreti tarafından i'tâ kılınacaktır.

Onüçüncü Madde – Mültezim ma'denin işledilmesi için bir Osmânî anonim şirketi teşkîline me'zûn olup şirketin nizâm-nâme-i dâhilîsi evvel emirde hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretinin nazar-ı tasdîk ve tasvîbine arz olunacaktır. İşbu nizâm-nâme hazîne-i hâssa nezâreti tarafından bir ay zarfında tasdîk edilecek ve bu müddet geçer tasdîk olmazsa buna tasdîk olmuş nazarıyla bakılacaktır.

Ondördüncü Madde – Te'sîsât-ı ibtidâiyye için mültezimin Avrupa'dan veyahud memâlik-i şâhâne dâhilinden tedârik ve celb edeceği âlât ve edevât ve kereste vesâire resm-i gümrükden müstesnâ olacağı gibi ma'den mahallindeki her nev' inşâât ve te'sîsât

dahi virgü ve tekâlîf-i sâire husûsunda arazi-i seniyyenin hâiz olduğu mu'âfiyetden müstefid olacaktır

Onbeşinci Madde – Sath-ı arazide olan kuyu ve mağaraların terk ve ta'tîli îcâb edip bunların açık kalmasından bir mahzûr görüldüğü sûrette bunun mesârifî mültezim tarafından tesviye olunmak üzere mahrecleri sedd ve imlâ etdirilecek veyahud kenarlarına divar inşâsıyla melhûz olan mahzûr def' edilecektir.

Onaltıncı Madde – Ma'den mevâki'inin ve fabrika müştemilât-ı sâiresinin te'mîn-i muhâfaza ve inzibâtına müteferri' tedâbîr hazîne-i hâssa-i şâhânece ittihâz olunacaktır.

Onyedinci Madde – Mültezim petrol ihrâcına mahsûs kuyular ile su yolu mağarası var ise i'mâlâtın ve suların ihrâcına elverişli sûrette ağızlarına kuvvetli ve emniyetli makineler vaz'ına mecbûr olacaktır.

Onsekizinci Madde – İhrâc ve i'mâl olunacak petrolün hudûdu ittisâlinde diğer cins ma'den bulunduğu takdîrde iki ma'denin yekdiğerine iltihâkından neş'et edecek mazarratın men'i için nihâyet hudûdda bulunan mevâdd-ı ma'deniye yataklarından îcâb eden bir mikdâr mahall terk etdirilecek ve terk edilecek mahallin vüs'at ve mikdârı dahi hazîne-i hâssa nezâreti ve mültezim tarafından me'mûr ve mühendislerin tanzîm edecekleri rapor üzerine ta'yîn kılınacaktır.

Ondokuzuncu Madde – Menâbi'in arazisi dâhilinde petrol gazı ma'deninden mâ'adâ diğer cins ma'den zuhûr eder ise şerâit-i mütesâviye ile mültezimin hakk-ı rûchânı olacaktır.

Yirminci Madde – Esbâb-ı mücbire-i kaviyye olmadığı halde mültezim menâbi'i cesâmeti nisbetinde ale'd-devâm işletmeyi ta'ahhüd eder bilâ sebep-i mücbir on sekiz aydan ziyâde işletmeyi ta'tîl edecek olur veyahud resm-i ma'deni mu'ayyen müddetinden sonra ma'a faiz tesviye ve îfâda te'allül eyler veyahud hesâb cedvellerini müddet-i mu'ayyenesi zarfında tanzîm ve i'tâ etmemesinden dolayı onuncu madde mücebince ba'de'l-hükm terettüb eden cezâyı tarih-I teblîğden i'tibâren üç mâh zarfında te'diye etmezse işbu mukâvele mefsûh olacak ve mültezim tarafından te'sîs ve inşâ edilecek mebânî ve emâkin bilâ bedel hazîne tarafından zabt ve müsâdere olunacaktır. Şu kadar ki böyle bir hâl vukû'undan üç ay evvel hazîne-i hâssa nezâreti mültezim ihtâr ve ihbâr-ı keyfiyet edecek ve cevâb vermediği ve tarih-i ihtârdan i'tibâren bir sebep-i mücbir irâe edemediği halde bir ay sonra bir ikinci ihtâr vukû' bulacaktır. Mültezim mahsûr ve keşf

edemediği menba'lardan kâbil-i i'mâl olanları i'mâl etmeye mecbûr olmayanları terk ve ta'til etmeye salâhiyetdârdır.

Yirmibirinci Madde – Mültezim ta'ahhüdât-ı vâkı'asının icrâsını te'mînen irâde-i seniyye-i mülûkânenin tarih-i tebliğinden üç mâha kadar Bank Osmânî'ye bin Osmânlı altını kefâlet akçesi tevdi' edecek ve meblağ-ı mezbûr i'mâlâta başlandığını müte'âkib kendisine i'ade olunacaktır. Fakat mültezim dördüncü maddede ta'yîn edilen dokuz mâh müddet zarfında hazîneye bi'l-mürâca'a işden sarf-ı nazar edeceğini resmen beyân ettiği ve evrâkı teslim eylediği hâlde dahi kefâlet akçesi yine kendisine red edilecektir.

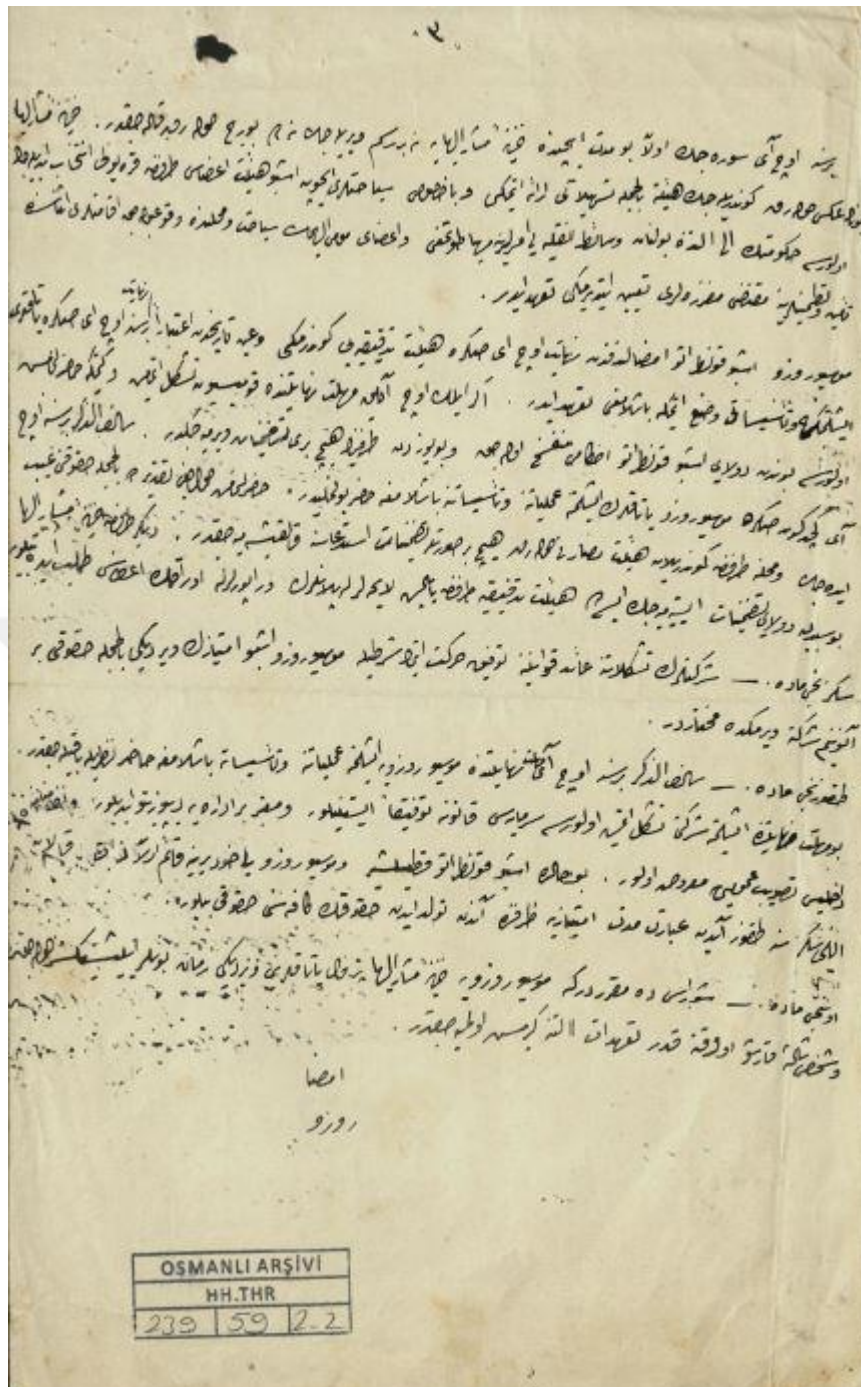
Yirmiikinci Madde – İ'mâlât ve ameliyât için istihdâm olunacak me'mûrîn-i idâre ve fenniye ve ustabaşılardan mâ'adâ sâir me'mûrîn ve amelenin tebe'a-i Osmâniyeden olması meşrûtdur. Mültezim bu şarta muhâlif hareketde bulunduğu halde ilk defası için yüz lira cezâ-yı nakdî ve tekerrürü hâlinde iki yüz lira cezâ-yı nakdî verecektir.

Yirmiüçüncü Madde – Esnâ-yı hafriyât ve ameliyâtta zuhûr edecek eşyâ-yı mevzû'a ve âsâr-ı atîka devletce mevzû' nizâmnâme'ye tâbi' bulunacaktır

Yirmidördüncü Madde – İşbu mukâvelenâme kırk beş sene müddetle mer'iyü'l-icrâ olup müddet-i imtiyâziye tahdîd olunmamış olduğu halde işbu müddet-i mezkûre hitâmında gayr-ı menkûl i'tibâr olunan müessesât vesâir eşyâ bilâ bedel hazîne-i hâssa-i şâhânenin mâlî olacak ve makine ve edevât-ı sâire gibi eşyâ-yı menkûle de ehl-i hibre ve vukûfun ta'yîn ve takdîr edecekleri kıymet-i hâziresi üzerinden hazînece iştirâ edilecektir. Bu müddet zarfında mültezim istid'â eder ise ve hazîne-i hâssa nezâret-i celîlesince tensîb edilirse tahdîd olunabilecektir. Müddet-i imtiyâziyenin hitâmından sonra işbu ma'denleri işletmek için zuhûr edecek taleblerin kâffesine mültezimin şerâit-i mütesâviye ile hakk-ı rüchânî olacaktır.

Yirmibeşinci Madde – İşbu mukâvelenâmenin icrâ-yı ahkâmından ve te'vîl ve tefsîrinden dolayı gerek hazîne-i hâssa-i şâhâne ile mültezim veya şirket beyinde ve gerek şirket-i mezkûre ile efrâd-ı ahali miyânında tehaddüs edebilecek her nev' ihtilâfât ve de'âvî vazîfedâr olan mehâkim-i Osmâniye'de rü'yet ve fasl olunacaktır.

Fî 25 Teşrîn-i sânî sene 314 Nemlizâde Hasan Tahsin

Mösyö Rozo tarafından hazîne-i hâssa-i şâhâneye mütekaddim 25 Haziran sene 1898 tarihli merbut mukâvelenâme lâyihasının tercümesidir

Bağdad ve Musul Vilâyetlerinde bulunmuş ve bulunacak petrol yataklarından istifade etmek mevki'-i bahse mevzû'dur bu yatakların fenn ve akl dâirelerinde işledilmesi şüphesiz âlem-i sînâ'ati harekete getirecek ve memleket ile hazîne-i hümâyûn için bir menba'-ı muhakkak servet olacaktır. İstanbul'da Faik Paşa sokağında on dokuz numeroda mukîm ma'âdin mühendisîn-i mülkiyesinden ve Paris ma'âdin mekteb-i âlî-i

millîsinden me'zûn Mösyö Rozo'nun her cihetle emniyetli bir işletme şirketini mu'ayyen bir zamanda teşkîle girişmesi zımnında hazîne-i hâssa-i şâhâne nâzırı sa'âdetlü Ohannes Efendi hazretlerine iki tarafa âid bir kontorato şeklinde tarafeyn beyninde te'âtî edilecek bir mukâvelenâme lâyihasını mûmâ ileyh âtîde arz etmekle müftehirdir.

Birinci Madde – Hazîne-i hâssa-i şâhâne aşağıda sayılan petrol yataklarını işbu mukâvelenâmenin tarih-i imzâsından i'tibâren altmış sene müddet için Mösyö Rozo'ya ihâle ederiz. Evvelen Pelkana, Kil, Baba Gurgur, Tel Kayyare menba'larını ve şimdiye kadar tanınmış olanları câmi' olan ve şimdi hazîne-i hâssa-i şâhânenin mâlî bulunan Tuzhurmatu, Kerkük, Şrkat petrol yataklarıyla hazîne-i müşârun ileyhânın Musul Vilâyeti dâhilindeki arazisinde keşf edilecek bi'l-cümle petrol yatak ve menba'ları, sâniyen Bağdad Vilâyetince ma'lûm Mendeli ve etrâfî petrol yatak ve menba'ları.

Hazîne-i müşârun ileyhâ gümrük orman ve ma'âdin idârelerine mürâca'atda bulunmak sûretiyle sâlîfû'z-zıkr petroller mu'âmelâtında kâmilen ve mutlaken bu idâreler makâmına kâimdir ta'bîr-i aharla Musul Vilâyeti dâhilindeki zâten ta'dâd edilmiş olan yataklara müte'allık şerâit dâiresinde Mösyö Rozo'ya ihâle edebilmek ve hazîne ile nasıl olursa olsun hükümdâr-ı me'âlî-şi'âra takdîm edilecek rûsûm mu'âmelâtında yalnız mûmâ ileyh hazîne-i hâssayı tanımak ve âna tâbî' bulunmak üzere hazîne-i müşârun ileyhâ bu petrol yataklarını temellük edecektir.

Sâlisen işbu mukâvelenâme müddeti olan altmış sene zarfında Musul ve Bağdad Vilâyetlerinde keşf edilecek bi'l-cümle petrol yatak ve menba'ları.

Birinci ve ikinci fıkralarda mevzû'-ı bahs olan yataklarla menba'lara müte'allık şerâitin aynıyla hazîne-i müşârun ileyhâ bu yatakları kabza-i tasarrufuna geçirdikten sonra Mösyö Rozo'ya ihâle edecektir. Petrolün tashîhiyle işledilmesi gibi ihdâs edilecek bir hırfetin muhtelif mahsûllerden çok mikdârda i'mâl etmek şartıyla ileriye gideceğini nazar-ı ehemmiyetden iskât etmemelidir. Mahallince vukû' bulacak sarfiyât muhrec sarfiyâtına nisbeten pek az olup mahsûlât-ı müte'addidenin ancak bir mikdârını cezb edecektir. Binâen aleyh hâricî piyasalara pek çok mevâdd ihrâc etmek lâzım geliyor. Bu piyasalarda şimdiki âmillerin yani Amerikalılarla zengin yakut ticârethânelerinin mukâvemet-i nevmîdânesiyle çarpışılacaktır. Böyle bir hırfeti icâb eden sermayeyi takdîr için yüz binlerce frank ister hâl böyle iken konulacak sermayeleri tutmak için istenilen altmış senelik müddet-i ihâle kat'ıyyü'l-vücûbdur. Aynı sebeplerden dolayı Musul ve Bağdad Vilâyetlerinde istenilen inhisârın âdilâne ve lâzım olduğu âşikârdır. Zîrâ bu

inhisâr sâyesinde hırfet-i cedîdenin Basra Körfezi mahrecinde tesâdüf edeceği rekâbete karşı konulabilecektir. İnhisârdan maksad ticâretin tevsî'idir. Binâ-berîn hazîne-i hâssaya işledenler tarafından verilecek saltanat-ı seniyyeye mahsûs olan rûsûm bu yüzden aranacaktır

İkinci Madde – İşbu kontratonun kat'iiyen tasdik olunduğu tarihten i'tibâren Mösyö Rozo mesârifi kendine aid olmak üzere istediği gibi bâlâda zikr olunan petrol yataklarını işletmek ve bu maksada binâen açacağı fabrikalarda ânları temizlemek ve her yolda âna mu'âmele etmek ve temizlenme ile mu'âmeleden kalan aksâm ile ma'an ânları satmak hakkı vardır.

Üçüncü Madde – Petrol yataklarının işledilmesinden mütehasıl ham mahsûlâtın %10 Mösyö Rozo resm-i nisbî olarak hazîne-i hâssaya sene be-sene verecektir bu resm hazîne-i hâssanın arzusuna göre aynen veya nakden tesviye edilecektir. Bu maksada binâen petrol menba'larının kurbunda havzlar yapılacak ve bu menba'lardan akacak ham petrol orada birikecektir. Havzlar dolunca böylece toplanmış olan ham mahsûlün onda biri hazîne-i hâssanın mâlî olacaktır. Hazîne-i müşârun ileyhâ dilerse bu mahsûlü aynen alacaktır. İstemezse işleden bırakacaktır. Bu hâlde işleden ma'denin mâl olduğu fî üzerinden onda birinin parasını hazîne-i hâssa-i müşârun ileyhâya verecektir. Bu fî içinde asıl işletme masrafları yani çekme ve birikdirme ma'den nezâreti ve kuyuların muhâfazasına muktezî meblağ dâhil bulunacaktır.

Dördüncü Madde – Hiçbir halde hazîne-i müşârun ileyhâya her sene verilecek bu resm-i nisbî iki bin Osmânî altınından az olmayacaktır. Rûsûm-ı nisbînin hesâb-ı senevîsinde bunlar iki bin Osmanlı altınına bâliğ olmazsa Mösyö Rozo tek başına büyümeye katlanacaktır. Açığı ertesi senelere nakl etmek hakkını hâiz değildir. Her sene mu'âmelâtı ayrı i'tibâr olunacaktır. Hadd-i ekallî iki bin Osmânî altını olmak üzere bir resm i'tâsı ânın icâbıdır. Bu iki bin Osmânî altınından ibâret olan hadd-i ekallî resm-i nisbî hazîne-i müşârun ileyhâya iki taksîtte yani 1/13 Mart ve 1/13 Eylül tarihlerinde tesviye olunacaktır. Fazla varsa her sene mu'âmelât hitâm bulunca tesviye ve te'diye olunacaktır.

Beşinci Madde – Petrol yataklarının işledilmesine ve ham mahsûlün tasfiyesine ve gerek ham gerek ma'mûl mahsûlün nakline yarayacak her nev' âlât ve edevât ve levâzım gümrük ve liman resmlerinden müstesnâ tutulacak ve serbâzâna girecektir. Mahsûlât-ı muhrece dahi bi'l-cümle tekâlifden mu'âf tutulacaktır. İşletme ebniyesi, fabrikalar,

depolar, me'mûrîn ve ameleye mahsûs hânelerden de teklîf nâmıyla bir şey alınmayacaktır. Sînâ'î şimendüferler vesâire gibi bir taraftan menâfi'-i muhtelifle ile fabrikalar arasında ve diğer taraftan fabrikalarla nehirlerin geçilebilen noktaları beyninde vesâit-i nakliye-i iktisâdiye te'sisine Mösyö Rozo şimdiden me'zûndur. Hazîne-i müşârun ileyhâ kendi taht-ı tasarrufunda bulunan arazi üzerinde vesâit-i nakliye-i mezbûrenin te'sisine kâfi yeri meccânen teslîm etmeyi ta'ahhüd eder. Eşhâsa veya şirketlere aid olup ihdâs olunacak yolların geçeceği araziye gelince hazîne-i müşârun ileyhâ ehl-i hibrenin vereceği re'y üzerine ânları istimplâk edecektir. Bu istimplâkten dolayı verilecek bedel-i emlâk kâmilten Mösyö Rozo tarafından verilecektir. Fazla olarak hazîne-i müşârun ileyhâ polis mevki'lerinin ikâmesini ve gerek işletme me'mûrlarının gerekse fabrikaların, ebniyenin, depoların te'mîn ve himâyesine muktezî kuvve-i askeriye'nin bulundurulmasını ta'ahhüd eder. Bu fabrikalarla sâir mevâddın birikmesine ve nakline vücûd bulmasına yarar. Bu şart husûsiyle nakliyâtdan tevellüd eden ızrâr-ı husûsiyeye müte'allik ve son derecede kâbil-i işti'âl olan mevâddın toplanmasından hâsıl olan mazarrâta şâmilidir.

Altıncı Madde – Sâhib-i imtiyâza bir gûne tazmînât vermeksizin ma'âdin kânûnu ahkâmına tevfikân akâr tanılan te'sisât, inşâât ve ebniyesi ile berâber petrol yatakları altmış senelik imtiyâznâme müddetinin münkazî olduğunu müte'âkib hazîne-i müşârun ileyhânın mâlî olacaktır. İşletmeye muhtâc eşyâ-yı menkûle, makineler ve edevât-ı sâire sâhib-i imtiyâzının mâlîdır fakat ehl-i hibrenin re'yi üzerine hazîne-i müşârun ileyhâ tarafından alınabilir.

Yedinci Madde – İşbu mukâvelenâme imzâlandığı günden i'tibâren mu'teber olan ve altmış seneden ibâret bulunan imtiyâz müddeti üzerinden tarh olunacak bir sene üç ay tecrübe için Mösyö Rozo'ya bırakılacak ve mûmâ ileyh bu müddetde evvelen yatakları gözden geçirmek ve ânların ne sûretle işledilebileceğini anlamak için bir heyet bi't-ta'yîn mahalline îsâl etmek sâniyen bu heyetin tedkîkâtına göre yapılacak te'sisâtı kararlaştırmak ve sâlisen işledici bir şirketin işe girişmesine muktezî sermâyeleri bulmak ve bu şirketi teşkil eylemek husûsâtını müte'ahhiddir.

Bir sene üç ay sürecek olan bu müddet içinde hazîne-i müşârun ileyhâya ne bir resm verilecek ne de borç olarak kalacaktır. Hazîne-i müşârun ileyhâ bunun aksi olarak gönderilecek heyete bi'l-cümle teshîlâtı irâe etmeyi ve bâ-husûs seyâhatleri için işbu heyet a'zâsı tarafından karayolu intihâb edilecek olursa hükûmetin eli altında bulunan

vesâit-i nakliyeyi emirlerine müheyyâ tutmayı ve a'zâ-yı mûmâ ileyhimin seyâhat ve mahallinde vukû' bulacak ikâmetleri esnâsında te'mîn ve tazmînlerine muktezî müfrezeleri ta'yîn etdirmeyi ta'ahhüd eder.

Mösyö Rozo işbu kontorato imzâlandıktan nihâyet üç ay sonra heyet-i tedkîkiyeyi göndermeyi ve aynı tarihten i'tibâren nihâyet bir sene üç ay sonra yatakları işletmeye ve te'sîsâtı vaz' etmeye başlamayı ta'ahhüd eder. Eğer ilk üç aylık mühlet nihâyetinde komisyon teşekkül etmemiş ve gitmeye hazırlanmamış olursa bundan dolayı işbu kontorato ahkâmı münfesi olacak ve bu yüzden tarafeynin hiçbirî tazmînât vermeyecektir. Sâlifü'z-zikr bir sene üç ay geçdikden sonra Mösyö Rozo yatakların işletme ameliyâtına ve te'sîsâtına başlamaya hâzır bulunmalıdır. Hazırlanmamış olduğu takdirde bi'l-cümle hukûkunu gayb edecek ve mahalline tarafından gönderilen heyet mesârîfi olarak hiçbir sûretle tazmînât istid'âsına kalkışamayacaktır. Diğer taraftan hazîne-i müşârun ileyhâ bu sebebden dolayı tazmînât isteyemeyecek ise de heyet-i tedkîkiye tarafından yapılmış layihalarla planların ve raporlarla evrâkın i'tâsını talep edebilir.

Sekizinci Madde – Şirketlerin teşekkülâtına aid kavânîne tevfiik hareket etmek şartıyla Mösyö Rozo işbu imtiyâzın verdiği bi'l-cümle hukûku bir anonim şirkete vermekde muhtârdır.

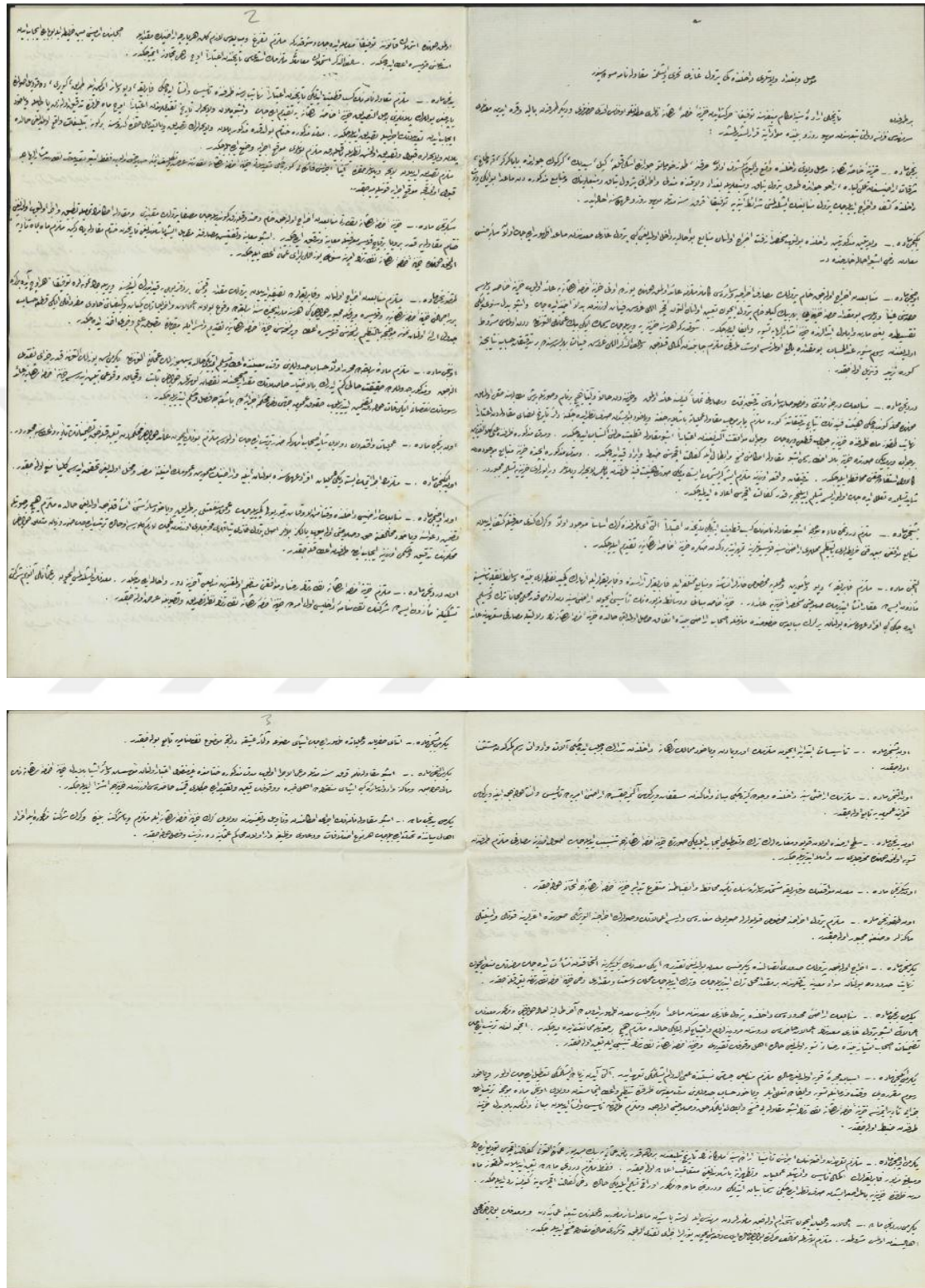
Dokuzuncu Madde – Sâlifü'z-zikr bir sene üç ay mühlet nihâyetinde Mösyö Rozo'ya işletme ameliyâtına ve te'sîsâta başlamaya hâzır nazarıyla bakılacaktır. Bu mühlet nihâyetinde işletme şirketi teşekkül etmiş olursa sermayesi kânûna tevfiikan istenilir ve mu'teber bir idâreye dipozito edilir ve nizâmnâme-i dâhilîsi tasvîb-i umûmîye ma'rûz olur. Bu halde işbu kontorato kat'îleşir ve Mösyö Rozo yahud yerine kâim olan zâtı kalan elli sekiz sene dokuz aydan ibâret müddet-i imtiyâziye zarfında ândan tevellüd eden hukûkun kâffesini hukûku bilir.

Onuncu Madde – Şurası da mukarrerdir ki Mösyö Rozo'ya hazîne-i müşârun ileyhâ petrol yataklarını verdiği zaman bunlar ilişiksiz olacak ve şahs-ı sâlise karşı ol vakte kadar ta'ahhüdât altına girmiş olmayacaktır.

İmza: Rozo

Ek-4:

BOA, Y.MTV. 184/120, lef-2.

Musul ve Bağdad Vilâyetleri dâhilindeki petrol gazı taharrî

ve işletme mukâvelenâme müsveddesidir

Bir taraftan (boş) tarihli irâde-i seniyye ahkâm-ı münîfesine tevîkan hareket eden hazîne-i hâssa-i şâhâne nâzırı utûfetlü Ohannes Efendi hazretleri ve diğerk taraftan Balya ve Karaaydın ma'denleri sermühendisi Fransa devleti tebe'asından Mösyö Rozo beyninde mevâdd-ı âtiye karârlaşdırılmışdır:

Birinci Madde – Hazîne-i hâssa-i şâhâne Musul Vilâyeti dâhilinde vâkı' ve el-yevm mekşûf olan Harkana, Tuzhurmatu civârında Eskikal'a, Kil, Seydik, Kerkük civârında Babagurur, Karadağ, Şarkat arazisinden Tel Kayyare, Zaho civârında Tavuk petrol yatak ve menba'larıyla Bağdad Vilâyetinde Mendeli ve etrâfı petrol yatak ve menba'larının ve menâbi'-i mezkûreden mâ'adâ bu iki Vilâyet dâhilinde keşf ve ihrâc edilecek petrol menâbi'-inin işledilmesini şerâit-i âtiyeye tevîkan kırk sene müddetle Mösyö Rozo uhdesine ihâle eder.

İkinci Madde – Vilâyeteyn-i mezkûrteyn dâhilinde bulunup münhasıran zift ihrâc olunan menâbi' ve ihâleye dâhil olmadığı gibi petrol gazı ma'deninden mâ'adâ zuhûr edecek olan sâir cins ma'âdin dahi işbu ihâle hâricindedir.

Üçüncü Madde – Menâbi'den ihrâc olunacak ham petrolün mesârif-i ihrâciye vesâiresi kâmilten mültezimine âid olmak üzere %10 Hazîne-i Hâssa-i Şâhâneye aid olup hazîne-i hâssa dilerse hissesini aynen ve dilerse bu mikdâr hisse-i hazîneyi beher bin kilo ham petrol için ta'yîn olunan altın akçe elli gurus fiyat üzerinden bedelen ahz edecek ve işbu bedel senevî iki taksîtte yani Mart ve Eylöl ibtidâlarında hazîne-i müşârun ileyhâya tesviye ve îfâ edilecektir. Şu kadar ki her sene hazîneye verilecek resmin iki bin Osmânlı altınından dîn olmaması meşrût olduğundan rûsûm-ı seneviye inde'l-hesâb bu mikdâra bâliğ olmazsa üst tarafı mültezim cânibinden ikmâl kılınacak ve sâlifü'z-zikr elli gurus fiyat beher beş senede bir tedkîkât-ı hesâbiye netâyicine göre tezyîd ve tenzîl olunacaktır.

Dördüncü Madde – Menâbi'in derece-i servetini ve husûsât-ı sâiresini tedkîk etmek ve mesârifî tamâmen kendisine aid olmak ve hazînededen hâlen ve âtiyen hiçbir nâm ve sûretle bir şey mütâlebesine hakkı olmamak üzere mahalline göndereceği heyet-i fenniyyenin netâyic-i tedkîkâtına göre mültezim ya ber müceb-i mukâvele ameliyâta başlayacağına veyahud bu işden sarf-ı nazar edeceğine dâir tarih-i imzâ-yı mukâveleden i'tibâren nihâyet dokuz mâh zarfında hazîneye cevâb-ı kat'î verecek ve cevâb-ı muvâfakat alındığından i'tibâren işbu mukâvele kat'iyet hâlini iktisâb edecektir. Ve müddet-i mezkûre zarfında alâ kella't-takdîrîn bir cevâb vermediği sûretde hazîne bilâ ihtâr-ı resmî işbu mukâvele ahkâmını fesh ve ibtâl ile kefâlet akçesini zabt ve îrâd kayd edecektir. Ve

müddet-i mezkûre içinde hazîne menâbi'-i mevcûdeden ke'l-evvel istifâde hakkını muhâfaza eyleyecektir. Tedkîkât-ı vâkı'a üzerine mültezim işe girişmek istemediği sûrette heyet-i fenniye tarafından yapılmış layihalar ve planlar ve raporları hazîneye teslîme mecbûrdur. Şâyed teslîmde te'allül edecek olur ise teslîm edilinceye kadar kefâlet akçesi i'âde edilmeyecektir.

Beşinci Madde – Mültezim dördüncü madde mücebince işbu mukâvelenâmenin kesb-i kat'iyet ettiği tarihten i'tibâren altı ay zarfında gerek esâsen mevcûd olan ve gerek kendi ma'rifetiyle keşf edilen menâbi' mevâki'ini mübeyyin fennî haritaları bi't-tanzîm mahalleri arazi-i seniyye komisyonlarına temhîr etdikdikden sonra hazîne-i hâssa-i şâhâneye takdîm eyleyecektir.

Altıncı Madde – Mültezim fabrika, depo ve me'mûrîn ve ameleye mahsûs hâneler inşâsına ve menâbi'-i muhtelif ile fabrikalar arasında ve fabrikalar ile enhârın geçid noktaları beyinde vesâit-i nakliye te'sîsine me'zûn ise de akâr inşâ ettirmek salâhiyeti münhasıran hazîneye âiddir. Hazîne-i hâssa mebânî ve vesâit-i mezbûrenin te'sîsi için arazi-i seniyyeden lüzûmu kadar mahalli meccânen terk ve teslîm edeceği gibi efrâd uhdesinde bulunan yerlerin mübâya'ası husûsunda mültezimle ashâb-ı arazi beyinde ittifâk hâsıl olmadığı hâlde hazîne-i hâssa-i şâhânenin delâletiyle mesârifi müte'ahhidine âid olmak üzre istimlâk kânûnuna tevfikân mu'âmele edecek ve şu kadar ki mültezim teferruğ ve mübâya'ası lâzım gelen her parça arazinin mikdârıyla ashâbının esâmîsini mübeyyin harita ile bu bâbda îcâb eden istid'âsını komiseri i'tâ edecek. Sâlifü'z-zikr istimlâk mu'âmelâtı mültezimin istid'âsı tarihinden i'tibâren üç mâhı tecâvüz etmeyecektir.

Yedinci Madde – Mültezim mukâvelenâmenin kesb-i kat'iyet ettiği tarihten i'tibâren nihâyet bir sene zarfında te'sîs ve inşâ edeceği fabrika, depo vesâir emâkin ile tarîk, köprü, dekovil usûlünde yapacağı yolların planlarını li ecli't-tasdîk hazîne-i hâssa-i şâhâneye takdîm edecek ve işbu plan ve layihalar tarih-i takdîmlerinden i'tibâren üç mâh zarfında tedkîk olunarak yâ hâliyle veyahud îcâb eden ta'dîlâtın icrâsıyla tasdîk edilecektir. Müddet-i mezkûre hitâm buldukda mezkûr plan ve layihaların tasdîk veya ta'dîli hakkında kendisine bir gûne teblîgât vâkı' olmadığı hâlde plan ve layihalara kabûl ve tasdîk olunmuş nazarıyla bakılarak mültezim bunları mevki'-i icrâyâ vaz' edebilecektir.

Mültezim tasdik edilen layiha ve planlar hakkında âtiyen icrâsını fâideli göreceği ta'dîlâtı hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretine arz ve teklîf etmeye salâhiyeti olup fakat işbu ta'dîlât nezâret-i müşârun ileyhâca kabûl olunmadıkça mevki'-i icrâyâ konulamayacaktır.

Sekizinci Madde – Hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâreti menâbi'den ihrâc olunacak ham ve sandıklanarak gönderilecek musaffâ petrolün mikdârını ve mukâvele ahkâmının tamâmıyla tatbîk ve icrâ olunup olunmadığını hitâm-ı mukâveleye kadar bir veya birkaç komiser ma'rifetiyle mu'âyene ve tedkîk edecektir. İşbu mu'âyene ve teftîş mesârifine mukâbil işe başlandığı tarihten hitâm-ı mukâveleye değin mültezim mâh be-mâh te'diye olunmak üzere hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretinin emrine senevî yüz elli lira-yı Osmânî i'tâ eyleyecektir.

Dokuzuncu Madde – Mültezim menâbi'den ihrâc olunan ve fabrikalarda tasfiye edilen petrolün mikdâr ve kıymetini bir defter-i yevmiye kayd ederek kendisine verilecek numûnelere tevfikân her üç ayda bir kere birer icmâlini hazîne-i hâssa-i şâhâneye ve komisere vermeye mecbûr olduğu gibi her sene Mart içinde sene-i sâbıkada vukû' bulan i'mâlât ve ihrâcâtın kemiyyât ve keyfiyyâtını hâvî müfredâtlı iki kıt'a hesâb cedvelini irâe olunan numûne mücebince bi't-tanzîm bir nüshasını komisere i'tâ ve bir nüshasını hazîne-i hâssa-i şâhâneye takdîm ve isrâ ile mukâbilinde makbûz ilm u haberi ahz edecektir.

Onuncu Madde – Mültezim mâtde-i sâbıkada muharrer olan hesâb cedvellerini vakt-i mu'ayyeninde i'tâ ve teslim etmediği hâlde beş yüzlük Osmânî altınından yirmi beş yüzlük altınına kadar cezâ-yı nakdî alınacak ve mezkûr cedvellerde hakikat-i hâli ketm ederek bi'l-ihtiyâr hâsılâtın mikdâr-ı sahîhinden noksân gösterilmiş olduğu sâbit ve kaçak vukû'u tebeyyün ederse hazîne-i hâssa-i şâhâneye âid rûsûmâtın noksânı iki kat olarak tazmîn etdirilip hukûk-ı umûmiye ciheti dahi mahkeme-i cezâiyyede başkaca fasl ve hüküm etdirilecektir.

Onbirinci Madde – Ameliyât-ı vâkı'adan dolayı şâyed ashâb-ı emlâke zarar terettüb edecek olursa mültezim bunun için âid olduğu mahkemeden ta'yîn kılınacak tazmînâtın te'diye ve i'tâsına mecbûrdur.

Onikinci Madde – Mültezimin icrâ etmek istediği ameliyât efrâd uhdesinde bulunan ebniye ve arazinin ma'mûriyet ve umûmun emniyetine muzırr ve mahall olduğu tahakkuk ederse külliyyen men' olunacaktır.

Onüçüncü Madde – Menâbi'in arazisi dâhilinde vakten mine'l-evkât demiryolu geçirilecek ve umûma menfa'atli bir tarîk veyahud sâir şey inşâ kılınacak olduğu halde mültezim hiçbir sûretle tazmîn da'vâsına veyahud muhâlefete hakk ve salâhiyeti olamayıp yalnız bunlar asıl petrol gazı yatakları mahrecleri üzerinden geçmek lâzım gelirse o halde terettüb edecek zarar ve ziyân müte'allık olduğu mahkemenin tedkîk ve hükmü üzerine îcâb eden taraftan i'tâ kılınacaktır.

Ondördüncü Madde – Mültezim hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretinin rızâ ve muvâfakati munzamm olmaksızın menâbi'i âharına devr ve ihâle edemeyecektir. Ma'denin işledilmesi için bir Osmânlı anonim şirketi teşkiline me'zûn ise de şirketin nizâmname-i dâhilîsi evvel emirde hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretinin nazar-ı tasdîk ve tasvîbine arz olunacaktır.

Onbeşinci Madde – Te'sîsât-ı ibtidâiyye için mültezimin Avrupa'dan veyahud memâlik-i şâhâne dâhilinden tedârik ve celb edeceği âlât ve edevât resm-i gümrükden müstesnâ olacaktır.

Onaltıncı Madde – Mültezimin arazi-i seniyye dâhilinde vücûda getireceği mebânî ve emâkinden musakkafât virgüsü alınmayacaksa da arazi-i emîriyede te'sîs ve inşâ olunacak ebniye virgüsü kavânîn-i umûmiyeye tâbi' olacaktır.

Onyedinci Madde – Sath-ı arzda olan kuyu ve mağaraların terk ve ta'tili îcâb eylediği sûretde hazîne-i hâssa-i şâhânece tensîb edilecek usûl üzerine mesârifî mültezim tarafından tesviye olunmak üzre mahrecleri sedd ve imlâ etdirilecektir.

Onsekizinci Madde – Ma'den mevâki'inin ve fabrika müştemilât-ı sâiresinin te'mîn-i muhâfaza ve inzibâtına müteferri' tedâbîr hazîne-i hâssa-i şâhânece ittihâz olunacaktır.

Ondokuzuncu Madde – Mültezim petrol ihrâcına mahsûs kuyularla su yolu mağarası varsa i'mâlâtın ve suların ihrâcına elverişli sûretde ağızlarına kuvvetli ve emniyetli makineler vaz'ına mecbûr olacaktır.

Yirminci Madde – İhrâc olunacak petrolün hudûdu ittisâlinde diğer cins ma'den bulunduğu takdîrde iki ma'denin yekdiğerine iltihâkından neş'et edecek mazarratın men'i için nihâyet hudûdda bulunan mevâdd-ı ma'deniye yataklarından bir mikdâr mahall terk etdirilecek ve terk edilecek mahallin vüs'at ve mikdârı dahi hazîne-i hâssa nezâretinden ta'yîn kılınacaktır.

Yirmibirinci Madde – Menâbi'in arazi-i mahdudesi dâhilinde petrol gazı ma'deninden mâ'adâ diğer cins ma'den zuhûr edip de âhar tâlibine ihâle olunduğu ve mezkûr ma'denin i'mâlâtı işbu petrol gazı ma'deninin i'mâlât-ı hâziresi derûnundan mürûruna lüzûm ve ihtiyâc görüldüğü halde mültezim hiçbir sûretle mümâna'at edemeyecektir. Ancak ândan terettüb edecek tazmînât ashâb-ı imtiyâz beyninde rızâen tesviye olunmadığı halde ehl-i vukûfun takdîri ve hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretinin tensîbi ile ta'yîn olunacaktır.

Yirmiikinci Madde – Esbâb-ı mücbire-i kaviyye olmadığı halde mültezim menâbi'i cesâmeti nisbetinde ale'd-devâm işletmeyi ta'ahhüd eder. Altı aydan ziyâde işletmeyi ta'til edecek olur veyahud rûsûm-ı mukarrereyi vakt ü zamânıyla tesviye ve ifâda te'allül eyler veyahud hesâb cedvellerini müddet-i mu'ayyenesi zarfında tanzîm ve i'tâ etmemesinden dolayı onuncu madde mücebince terettüb eden cezâyı te'diye etmezse hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretinin işbu mukâveleyi fesh ve ibtâl eylemeye hakk ve salâhiyeti olacak ve mültezim tarafından te'sîs ve inşâ edilen mebânî ve emâkin bilâ bedel hazîne tarafından zabt olunacaktır.

Yirmiüçüncü Madde – Mültezim ta'ahhüdât-ı vâkı'asının icrâsını te'mînen irâde-i seniyye-i mülûkânenin tarih-i teblîğinden bir mâha kadar Bank Osmânî'ye bin beş yüz Osmânî altını kefâlet akçesi tevdi' edecek ve meblağ-ı mezbûr fabrikaların ikmâl-i te'sîs ve inşâsıyla ameliyât ve tathîrâta başladığını müte'âkib i'âde olunacaktır. Fakat mültezim dördüncü maddede ta'yîn edilen dokuz mâh müddet zarfında hazîneye bi'l-mürâca'a işden sarf-ı nazar edeceğini resmen beyân ettiği ve dördüncü maddede mezkûr evrâkı teslim eylediği hâlde dahi kefâlet akçesi yine kendisine red edilecektir.

Yirmidördüncü Madde – İ'mâlât ve ameliyât için istihdâm olunacak me'mûrlardan mühendis ile ustabaşidan mâ'adâ sâir me'mûrîn ve amelenin tebe'a-i Osmâniyeden ve ma'denin bulunduğu mahal ahâlisinden olması meşrûtdur. Mültezim bu şarta muhâlif hareketde bulunduğu halde ilk defası için yüz lira cezâ-yı nakdî alınacak ve tekerrürü hâlinde mukâvele fesh edilecektir.

Yirmibeşinci Madde – Esnâ-yı hafriyât ve ameliyâtda zuhûr edecek eşyâ-yı masnû'a ve âsâr-ı atîka devletce mevzû' nizâmnâmeyle tâbi' bulunacaktır

Yirmialtıncı Madde – İşbu mukâvelenâme kırk sene müddetle mer'ıyyü'l-icrâ olup müddet-i mezkûre hitâmında gayr-ı menkûl i'tibâr olunan müessesât vesâir eşyâ bilâ bedel hazîne-i hâssa-i şâhânenin mâlî olacak ve makine ve edevât-ı sâire gibi eşyâ-yı

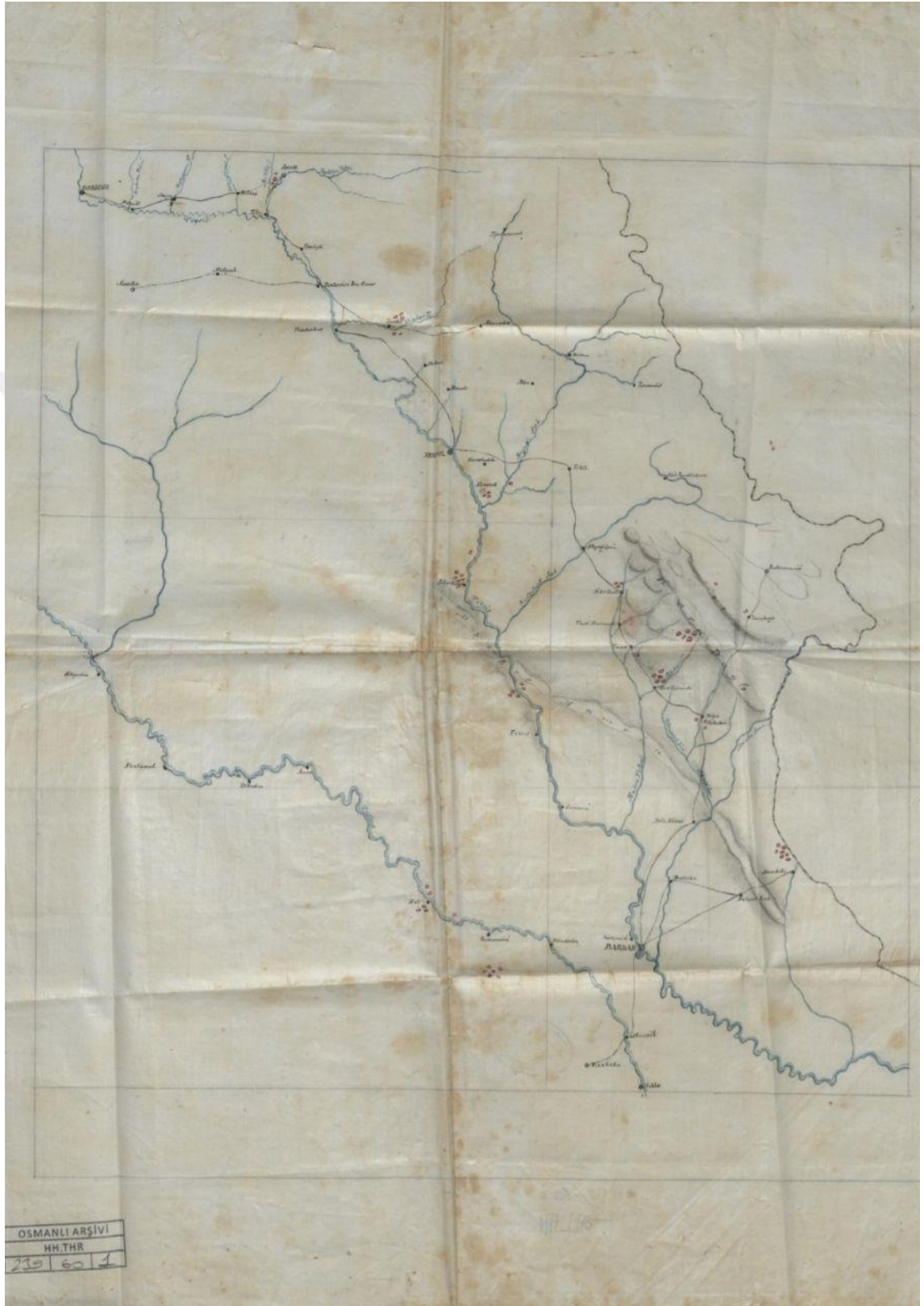
menkûle de ehl-i hibre ve vukûfun ta'yîn ve takdîr edecekleri kıymet-i hâziresi üzerinden hazînece iştirâ edilecektir.

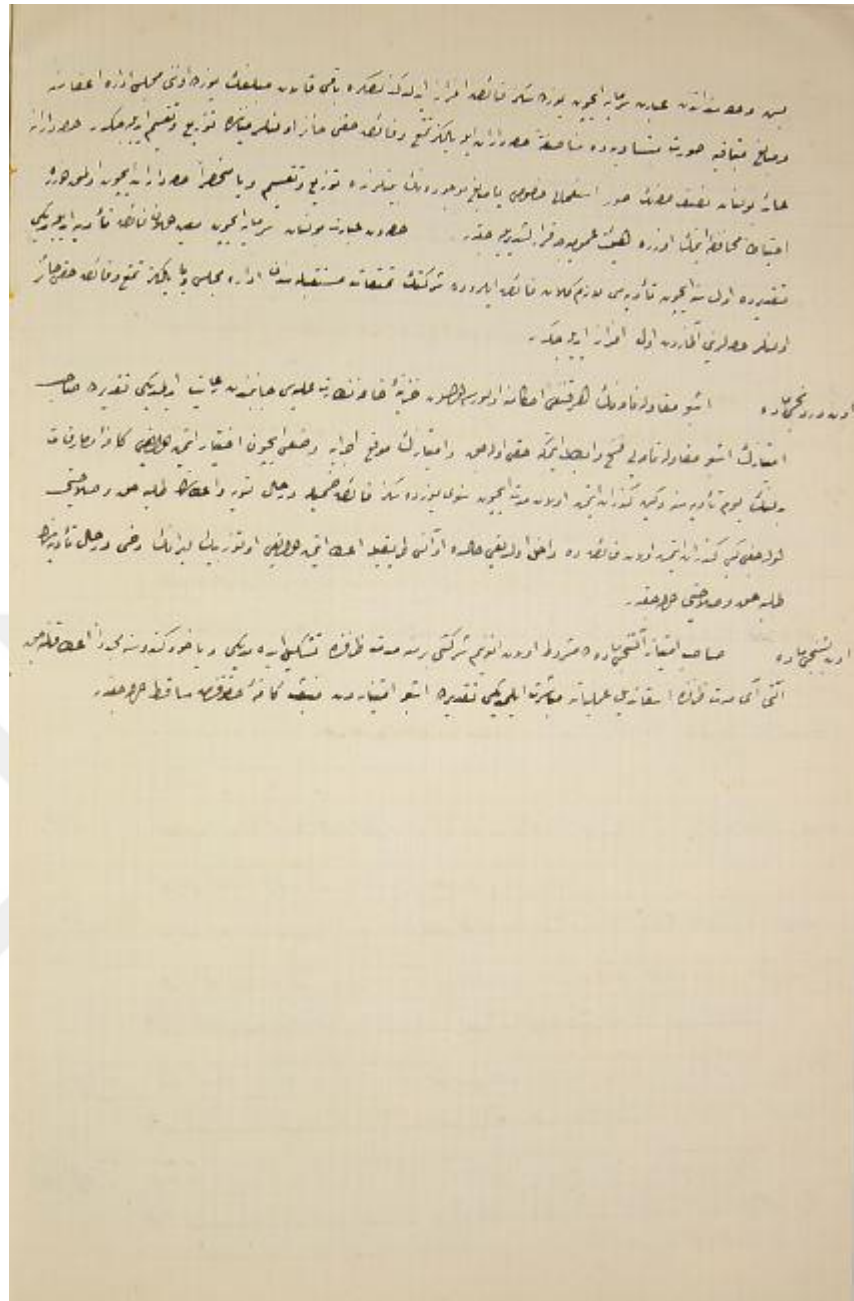
Yirmiyedinci Madde – İşbu mukâvelenâmenin icrâ-yı ahkâmından ve te'vîl ve tefsîrinden dolayı gerek hazîne-i hâssa-i şâhâne ile mültezim veya şirket beyinde ve gerek şirket-i mezkûre ile efrâd-ı ahali miyânında tehaddüs edebilecek her nev' ihtilâfât ve de'âvî vazîfedâr olan mehâkim-i Osmâniye'de rü'yet ve fasl olunacaktır.

Ek-5:

BOA, HH.THR. 239/60, lef-1.

Bağdad ve Musul petrol menba'ları hakkında Anadolu timuryolu şirketi

tarafından i'tâ olunan mukâvelenâme-i kat'î sûreti

Bir taraftan hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâret-i aliyyesine vekâlet eden (boş) ile diğer taraftan Anadolu Osmânî demiryolu şirketine vekâlet eden (boş) beyninde ol bâbda şeref-sudûr ve sünûh buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî ahkâm-ı münîfesine tevîkan mevâdd-ı âtiye karârgîr olmuştur.

Birinci Madde – Şeref-sünûh buyrulan fî 5 Şa'bân sene 306 ve 5 Cumâde'l-ülâ sene 316 ve 16 Ramazân sene 320 tarihli ferâmîn-i âliye-i hazret-i pâdişâhî ile Bağdad ve Musul

Vilâyetlerinde petrol gazı ihrâcî için hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâret-i aliyyesine imtiyâz i'tâ ve ihsân buyrulmuş ve nezâret-i müşârun ileyhâ işbu imtiyâzdan münba'is kâffe-i hukûkunu münhasıran isti'mâl eylemek üzere altmış sene müddetle Anadolu Osmânlı timuryolu şirketine devr ve ferâğ etmiş olmağla şirket-i mezkûre Bağdad ve Musul Vilâyât-ı şâhânesinde vâkı' emlâk-ı hümayûn dâhilinde bulunan petrol ve petrol gazı ve ozospirit yani şem'-i ma'denî ve petrol gazından müteferri' her nev' mevâdd ve mahsûlât hakkında keşfiyât ve ihrâcât ve nakliyât ile işleme mu'âmelâtını icrâ etmek hakk ve salâhiyetini hâiz bulunmuşdur.

İkinci Madde – Bundan böyle sâhib-i imtiyâz nâmıyla tevsîm edilecek olan Anadolu Osmânlı timuryolu şirketinin işbu imtiyâzın mevki'-i icrâyâ vaz'ı için müddet-i imtiyâziye zarfında birinci maddede irâe kılınan arazi hudûdu dâhilinde müfîd add edileceği araziye yed-i tasarrufuna geçirmeye ve arazi-i mezkûrede bi'l-cümle ameliyât ve tertîbâtın icrâsına ve kâffe-i te'sîsât ile tulumba usûllerinin ve hazîneler ve bargir veya buhar veya elektrik ile cerr olunur timuryollar ile tramvaylar dâhil olmak üzere vesâit ve te'sîsât-ı nakliye ihdâsına ve telgraf ve telefon hutûtu te'sîsine ve ale'l-umûm hukûkunun isti'mâli ve petrol gazı havzalarının ve petrol gazına müte'allik teşebbüsât-ı umûmiyenin işledilmesi için îcâb eden tedâbîrin ittihâzına hakk ve salâhiyeti olacağı gibi şirket depolarından Basra Körfezi'ne veyahud bir nehr veya diğer bir tarîk-i muvâsalaya oluklar vaz' ile petrol gazını nikât-ı mezkûreden vapur veya arabalar vâsıtasıyla nakl etmek hakk ve salâhiyeti dahi münhasıran sâhib-i imtiyâza i'tâ kılınmışdır sâhib-i imtiyâzın petrol gazı te'sîsâtına müte'allik nakliyâtın icrâsı için memâlik-i mahrûse-i şâhâne vâkı' kâffe-i turuk ve mecrâları müddet-i imtiyâziye zarfında bilâ bedel isti'mâl etmeye hakk ve salâhiyeti olacağı misillü mevâdd-ı müstahsalenin fûruhtu için münâsib add edileceği mahallerde depolar te'sîsine dahi me'zûndur.

Üçüncü Madde – İmtiyâzının mevki'-i icrâyâ vaz'ı için sâhib-i imtiyâzın hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretinin taht-ı tasarrufunda bulunan arazi-i gayr-ı mevrû'asından olmak şartıyla taleb eyleyeceği kâffe-i araziye bilâ bedel nezâret-i müşârun ileyhâ tarafından terk edilecek ve arazi-i mevrû'aya gelince bu misillü arazinin ale'l-âde vâkı' oldukları mahallerdeki kıymet-i câriyelerinin %6 nisbetinde senevî sâhib-i imtiyâz tarafından nezâret-i müşârun ileyhâya bir resm-i îcâr i'tâ kılınacak ve resm-i mezkûr hektar başına (boş) tecâvüz etmeyecektir bundan başka sâhib-i imtiyâzca mutasavver olan teşebbüsâtın mevki'-i fi'ile vaz'ına müfîd add edilip hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretinin taht-ı tasarrufunda bulunmayan mevrû' ve gayr-ı mevrû' kâffe-i araziye mutasarrıflarıyla

kararlaştırılacak şerâit-i dâire iştirâ etmeye sâhib-i imtiyâzın hakkı olacak ve ileride mezkûr araziyi terk etmeye hükümet-i seniyye tarafından mutasarrıfları bi't-tazyîk icbâr edilecek ve bunlar arazi-i mezkûre için mahallerindeki fiyat-ı mu'tâde-i câriyeden fazla bedel talep edemeyeceklerdir.

Dördüncü Madde – İşbu imtiyâz müddeti zarfında memâlik-i mahrûse-i şâhâne dâhilinde petrol gazı ihrâc ve işletmek için diğeri bir şahsa veya şirkete hiçbir imtiyâz i'tâ buyrulmayacak ve buna mukâbil müddet-i mezkûre zarfında hazîne-i hâssa-i şâhâne veya hükümet-i seniyye tarafından vukû' bulacak talep ve iş'âr üzerine memâlik-i şâhânede kendüleri tarafından irâe kılınacak mahallerde petrol gazı keşf etmek üzere taharriyât icrâsına sâhib-i imtiyâz mecbûr olunacaktır taharriyât-ı vâkı'a için sâhib-i imtiyâz tarafından ihtiyar edilmiş olan mesârifin kâffesi hazîne-i hâssa nezâretine veya hükümet-i seniyyeye aid bulunacaktır taharriyât-ı vâkı'a netâyic-i haseneye muncerr olduğu takdirde sâhib-i imtiyâza ol bâbda vukû' bulacak talebi tarihinden i'tibâren üç mâh müddet zarfında mahâll-i mezkûre için işbu imtiyâz şerâit ve ahkâmı dâiresinde münhasıran imtiyâz i'tâ ve ihsân buyrulacaktır bu sûretle müceddeden i'tâ buyrulacak her imtiyâzda hazîne-i hâssa veya ânın yerine hükümet-i seniyye işbu mukâvelenâme ile iktisâb etmiş olduğu aynı hukûku hâiz olmak üzere iştirâk edebilecektir.

Beşinci Madde – Sâhib-i imtiyâzın işbu imtiyâz ahkâmına tevfiikan iktisâb veya iştirâ etmiş olduğu mevrû' ve gayr-ı mevrû' bi'l-cümle arazi ile işbu imtiyâz dâhilinde bulunan bi'l-cümle mahsûlât ve işbu emre tahsîs kılınmış olan sermaye veya husûle gelen vâridât müddet-i imtiyâziye zarfında her gûnâ rûsûm ve virgüden mu'âf tutulacağı gibi imtiyâz ve buna müteferri' kâffe-i evrâk ve imtiyâzdan dolayı mevki'-i tedâvüle çıkarılacak bi'l-cümle hisse senedâtı ile imtiyâzlı hisse senedâtı ve müesses hisseler ve tahvîlât memâlik-i şâhânede her nev' rûsûmdan ve tamga resminden mu'âf tutulacaktır bundan mâ'adâ mahsûlâtın husûle getirilmesi ve işletdirilmesi ile sandıklara vaz' ve nakli ve bir de işbu emrin mu'âmelât-ı dâhiliyesi için muktezî add eyleyeceği bi'l-cümle makine ve makine aksâmı ile edevât ve boruların ve bi'l-cümle kömür ve mahrûkât-ı sâirenin müddet-i imtiyâziye zarfında her gûnâ virgüden ve resm-i gümrükden mu'âf olarak memâlik-i mahrûse-i şâhâneye idhâline veya her gûnâ virgüden mu'âf olarak iştirâsına sâhib-i imtiyâzın hakkı olacaktır sâhib-i imtiyâz şirketin te'sîsine muktezî kerasteyi dâire-i âidesiyle bi'l-ittifâk ol bâbdaki nizâmâta tevfiikan mîrî veya hazîne-i hâssa-i şâhâne ormanlarından kat' edebilecektir ma'ahazâ hakk-ı intifâ'ı henüz âhara ihsân buyrulmamış olan ve işbu emrin ihtiyâcâtından olan tenvîrât ve kuvve-i muhrike

hususunda isti'mâline lüzûm görülen bi'l-cümle kuvve-i mübâhiye-i tabi'iyeyi sâhib-i imtiyâz bilâ bedel isti'mâl edebilecektir hükümet-i seniyye işbu mukâvelenâme mücebince sâhib-i imtiyâz tarafından te'sîs edilecek umûrda müstahdem me'mûrîn ve hademenin ve bunların ailelerinin emniyet ve selâmetini te'mîn ve muhâfaza buyuracaktır.

Altıncı Madde – Sâhib-i imtiyâz “petrol gazları şirket-i şâhâne-i Osmâniyesi” unvânıyla bir Osmânî anonim şirketi teşkîl edecek ve işbu imtiyâzı mezkûr şirkete devr ve ferâğ edecektir mezkûr şirketin nizâmnâme-i dâhilisi işbu mukâvelenâmeye merbût bulunacaktır bu sûretle teşekkül etmiş olan şirket asıl sâhib-i imtiyâz misillü aynı hukûk ve müsâ'adâta nâil olacak ve aynı vezâif ve mes'ûliyeti deruhde edecektir lâ-ekall altı a'zâdan dûn olmamak üzere teşekkül edecek olan meclis-i idâreye iki a'zâ nasb ve ta'yîne hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâreti me'zûndur.

Yedinci Madde – İşbu mukâvelenâme irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî ile tasdîk ve tasvîb buyrulduğu akabinde mezkûr mukâvelenâmenin on üçüncü maddesi mücebince işletme temettu'âtından hazîne-i hâssa-i şâhâneye âid olan hisseye mahsûben senevî %8 fâiz ile Anadolu Osmânî timuryolu şirketi nezâret-i müşârun ileyhâya avans tarîkiyle otuz bin lira-yı Osmânî i'tâsına muvâfakat edecektir meblağ-ı mezbûr otuz bin lira kâmilten te'diye ve tesviye olununcaya kadar ber vech-i zîr dokuzuncu maddede muharrer yalnız temettu' ve fâiz hakkını hâiz bin dört yüz hisse rehn makâmında şirket nezdinde hıfz edilecektir ancak meblağ-ı mezbûr ile güzêrân etmiş olan fâiz kâmilten te'diye ve tesviye etmek sûretiyle her ne vakit olursa olsun mezkûr hisseleri istirdâd ile yed-i tasarrufuna geçirmeye hazîne-i müşârun ileyhânın hakkı olacaktır.

Sekizinci Madde – Şirket sermâyesi on iki buçuk milyon franka takarrur edip bunun %50 şirketin hîn-i teşekkülünde i'tâ ve te'diye kılınacak ve tekâsît-i âtiye bu bâbda meclis-i idârece ittihâz olunacak mukarrerâta tevfikân hissedârân cânibinden te'diye kılınacaktır meclis-i idâre akdemce mevki'-i tedâvüle ihrâc edilmiş olan mikdâra mu'âdil ve ihtiyâcâtı nisbetinde müceddeden hisse senedâtı ihrâc etmek sûretiyle hisse senedâtından ibâret bulunan sermayesinin tezyîdine me'zûndur şirket mesârifât-ı rûzmerreye muktezî sermâyesini tezyîd etmek üzere ol bâbda meclis-i idâre tarafından i'tâ kılınacak karâr üzerine hisse senedâtından ibâret olup te'diye kılınmış olan sermaye mikdârı nisbetinde tahvîlât ihrâcına me'zûndur

Dokuzuncu Madde – Kıymet-i i'tibâriyyesi zıkr ve ta'yîn edilmeyerek yalnız temettu' ve fâiz hakkını hâiz olmak üzere hâmiline olarak iki bin yüz hisse ihdâs edilecektir hazîne-i hâssa-i şâhâne nezâretine işbu imtiyâza mukâbil mezkûr hisselerden bin dört yüz adedi i'tâ kılınacaktır hisse-i mezkûre hâmilleri hiçbir vechile şirketin umûr-ı idâresine müdâhale edebilmeksizin ber vech-i zîr on üçüncü maddede muharrer şirketin temettu'ât-ı sâfiye hissesine hakk ve salâhiyetleri olacaktır.

Onuncu Madde – Sâhib-i imtiyâzın umûrunda istihdâmına lüzûm görülen amele tebe'a-i Devlet-i Aliyye miyânında intihâb edilecek ise de me'mûrîn-i fenniye ve ticâriye bilâ istisnâ her kangı tebe'a miyânında olursa olsun sâhib-i imtiyâz ta'yîn ve intihâb edebilecektir.

Onbirinci Madde – Sâhib-i imtiyâz gaz havzaları işletdireceği mahaller ahalisi miyânında mukaddemâ gaz tedârik edegeldiklerini müsbet olanlara ol vakte kadar ihrâc etmiş oldukları mikdârda istihlâk-ı zâtiyelerine mahsûs olmak üzere meccânen gaz i'tâ edecektir mikdâr-ı mezkûr şâyân-ı i'timâd ahali tarafından vukû' bulacak ifâdât-ı esâs üzerine ta'yîn ve aid oldukları hükümet-i mahalliye tarafından tasdîk edilecektir.

Onikinci Madde – İmtiyâz müddetinin hîn-i inkizâsında sâhib-i imtiyâz tarafından te'sîs edilip ol tarihte petrol gazı müessesâtı emvâlinden ma'dûd bulunan bi'l-cümle inşâât ve te'sîsâtı şirket defâtirinde mukayyed fiyatlar ile hazîne-i hâssanın iştirâyâ hakkı olacak ise de mecbûr olmayacaktır.

Onüçüncü Madde – Tahvîlâtın fâiz ve re'sû'l-mâl akçesini te'diye ve idâre meclisi tarafından lüzûm görülen mahsûbât icrâ kılındıktan ve şirketin mesârifât-ı sâiresi ifrâz edildikten sonra bâkî kalan temettu'ât-ı sâfiye suver-i âtiye vechile tevzî' ve taksîm eyleyecektir şöyle ki ihtiyât akçesi için %5 ve hisse senedâtından ibâret sermaye için %8 fâiz ifrâz edildikten sonra bâkî kalan meblağın %10 meclis-i idâre a'zâsına ve meblağ-ı mütebâkiye sûret-i mütesâviyede münâsafaten hissedârân ile yalnız temettu' ve fâiz hakkını hâiz olanlar miyânında tevzî' ve taksîm edilecektir hissedârâna aid bulunan nısf hissenin suver-i isti'mâli husûsu ya meblağ-ı mevcûdenin beynlerinde tevzî' ve taksîm veya münhasıran hissedârân için olmak üzere ihtiyâten muhâfaza etmek üzere heyet-i umûmiyece karârlaşdırılacaktır hisseden ibâret bulunan sermaye için mu'ayyen olan fâiz te'diye edilemediği takdîrde ol sene için te'diyesi lazım gelen fâiz ileride şirketin temettu'ât-ı müstakbelesinden idâre meclisi veya yalnız temettu' ve fâiz hakkını hâiz olanlar hisselerini almazdan evvel ifrâz edebilecektir.

Ondördüncü Madde – İşbu mukâvelenâmenin her kangı ahkâmına olursa olsun hazîne-i hâssa nezâret-i aliyyesi cânibinden ri'âyet edilmediği takdîrde sâhib-i imtiyâzın işbu mukâvelenâmeyi fesh ve ibtâl etmeye hakkı olacak ve imtiyâzın mevki'-i icrâya vaz'ı için ihtiyâr etmiş olduğu kâffe-i mesârifât bedelinin yevm-i te'diyesine değin güzerân etmiş olan müddet için senevî %8 fâiz zammıyla derhâl tesviye ve i'tâsının talebe hakk ve salâhiyeti olacağı gibi güzerân etmiş olan fâiz de dâhil olduğu halde avans tarîkiyle i'tâ etmiş olduğu otuz bin liranın dahi derhal te'diyesinin talebe hakk ve salâhiyeti olacaktır.

Onbeşinci Madde – Sâhib-i imtiyâz altıncı maddede meşrût olan anonim şirketini bir sene müddet zarfında teşkîl edemediği veyahud kendisine müceddeden i'tâ kılınacak altı ay müddet zarfında iskandil ameliyatına mübâşeret eylemediği takdîrde işbu imtiyâzdan münba'is kâffe-i hukûkundan sâkıt olacaktır.

Ek-7

Tablo 1.1:

Musul Vilâyeti⁴⁸⁹

Nefs-i Musul Sancağında

Emlakın Mevki ve isimleri	Mekâdiri		Senedi			
	Ziraî	Dönümü	Nev'î	Numarası	Tarihi	Takdim Tarihi
Musul Kazasında Şarkat mevkiinde Şora karyesi arazisi	1000	16547	Aslî	10	22 C 303	12 Ş 303
Musul Kazasında Şarkat mevkiinde Hifre karyesi arazisi	1000	7354	Aslî	11	22 C 303	12 Ş 303
Musul Kazasında Şarkat mevkiinde Menkuba karyesi arazisi	2000	5515	Aslî	12	22 C 303	12 Ş 303
Musul Kazasında Şarkat mevkiinde Tell elnesr karyesi arazisi	1600	4412	Aslî	13	22 C 303	12 Ş 303
Musul Kazasında Şarkat mevkiinde Zaviye karyesi arazisi	1500	11031	Aslî	14	22 C 303	12 Ş 303
Musul Kazasında Şarkat mevkiinde Şarkat karyesi arazisi	625	48263	Aslî	15	22 C 303	12 Ş 303
Dicle Kenarında Kara göz ormanı			Muvakkat		21 S 304	5 RA 304
Dicle Kenarında Kıza fahaze ormanı			Muvakkat		21 S 304	5 RA 304
Dicle Kenarında Arslan ormanı			Muvakkat		21 S 304	5 RA 304

⁴⁸⁹ Emlâk-ı Hümâyûn Defteri, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T9078b, s. 47-48.

Musul Kazasında Zımmar ormanında demekle maruf nam mahalde Çaça karyesi arazisi		625	Aslî	1	21 B 303	29 Ş 303
Musul Kazasında Zımmar ormanında demekle maruf nam mahalde Padça karyesi arazisi	625	625	Aslî	2	21 B 303	29 Ş 303
Musul Kazasında Zımmar ormanında demekle maruf nam mahalde Cisari karyesi arazisi	625	625	Aslî	3	21 B 303	29 Ş 303
Musul Kazasında Zımmar ormanında demekle maruf nam mahalde Mudifa karyesi arazisi	625	625	Aslî	4	21 B 303	29 Ş 303
Musul Kazasında Zımmar ormanında demekle maruf nam mahalde Şeyh Hamas karyesi arazisi	625	625	Aslî	5	21 B 303	29 Ş 303
Musul Kazasında Zımmar ormanında demekle maruf nam mahalde Nefs-i Kal'a karyesi arazisi	625	625	Aslî	6	21 B 303	29 Ş 303
Akra Kazasının Aşayır Sebaa Nahiyesinde Hazar çift karyesi arazisi	2133	297	Aslî	16	22 C 303	12 Ş 303
Akra Kazasının Aşayır Sebaa Nahiyesinde Hazar çift karyesi arazisi	940	3971	Aslî	17	22 C 303	12 Ş 303
Akra Kazasının Aşayır Sebaa Nahiyesinde	400	1103	Aslî	18	22 C 303	12 Ş 303

Hazar çift karyesi arazisi						
Akra Kazasının Aşayir Sebaa Nahiyesinde Hazar çift karyesi arazisi	1850	1654	Aslî	19	22 C 303	12 Ş 303
Akra Kazasının Aşayir Sebaa Nahiyesinde Hazar çift karyesi arazisi	400	1103	Aslî	20	22 C 303	12 Ş 303
Akra Kazasının Aşayir Sebaa Nahiyesinde Hazar çift karyesi arazisi	2110	992	Aslî	21	22 C 303	12 Ş 303

Tablo 1.2:**Akra Kazasındaki Kurra ve Mezralar⁴⁹⁰**

Hakiki Değeri	dönemli	İsim kurra ve Mezra	Hakiki Değeri	dönemli	Kurra ve Mezra isimleri
1500	2925	Harabe Bala karyesi	950	2500	Kelül Mamkürt karyesi
2200	5000	Harabe Zir karyesi	650	2900	Mukade karyesi
450	1500	Günetermürili karyesi	12500	5000	Dazin karyesi
1900	4935	Heme ken karyesi	400	1800	Çemesil karyesi
2150	4000	Meleke Hacı karyesi	1000	3190	Mir Balyan karyesi
1000	3500	Nevade Harabe karyesi	950	3100	Tureşk karyesi
750	2516	Eldereş karyesi	600	2500	Basuy karyesi
1500	6000	Mam elyan karyesi	600	2025	Bey karyesi
650	2025	Derin Havace karyesi	1500	4000	Sephal karyesi
400	2000	Batura karyesi	800	5000	Kubenderi karyesi
550	2500	Keremkeba karyesi	950	2000	Mamhalife karyesi
400	2000	Mamdavude karyesi	600	3000	Çemesihak karyesi
500	2375	Gültenur-Kedani karyesi	400	1500	Keşane karyesi
600	1200	Haneki karyesi	800	3175	Mir Kavederi karyesi

⁴⁹⁰ BOA, İ.HUS. 153/37, lef-1.

750	2560	Bajira Mahmur karyesi	600	2500	Cılan Arbuk karyesi
1000	2325	Rekave karyesi	450	2063	Cılan Amedin karyesi
750	2985	Komeni karyesi	300	774	Seylan Salih karyesi
1600	3612	Barave Fakkı Ali karyesi	700	2595	Semilan karyesi
500	2646	Serv Kani karyesi	1900	8525	Bünyate karyesi
1200	4528	Huriyan Mam kürt karyesi	2500	9946	Makili Peşmeran Kaladeyr karyesi
2000	4754	Koçar karyesi	800	3000	Haroz karyesi
950	1400	Keremkan MaHyen karyesi	1600	6000	Gevranik karyesi
2500	8963	Arasında biReşk karyesi	700	2500	ŞabaUmar karyesi
600	3300	Nemci karyesi	250	950	Ekl Kebir karyesi
3200	11267	Kili bey karyesi	600	2076	Keşkan karyesi
1500	3200	Lale li karyesi	400	1500	Kafiye karyesi
1700	4519	Kilinisyan karyesi	250	1200	Ekl Sağır karyesi
		Yekûn	55400	183804	

Tablo 1.3:**Musul Vilâyetine Mulhak Şehr-i Zor Sancağında⁴⁹¹**

Emlakın Mevki ve isimleri	Mekâdiri		Senedi			
	Ziraî	Dönem	Nev'î	Numarası	Tarihli	Takdim Tarihi
Erbil Kazasında maa mülhakat Kendniyade ve Şemamek arazisi		50000	Aslî	1	7 S 305	20 RA 305
Kerkük Kazasında Tuzhurmatu arazisinin altı beş hissesi		7500	Aslî	59	22 Ş 304	20 RA 305
Salahiye kazasında nısf Keşkevil Arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye Gavuriye arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Berdan arazisinin on altı hisse itibariyle on beş hissesi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Mihnetabad arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Şeyh Baba arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Zengibar arazisi ile tevabii			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Bayanlı arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Ümm elhınta arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Karatepe arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Kırmızı arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305

⁴⁹¹ Emlâk-ı Hümâyûn Defteri, s.48.

Salahiye kazasında Kerm saki arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Eski Kifri arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Halaviye arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Kerize arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Nahl arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Diskere arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Karakol arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Çermeke arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Suse Seyyid Ali arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Sabur dar arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Balattiran arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305
Salahiye kazasında Akçalar arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10 R 305

Tablo 1.4:**Musul Vilâyetine Mulhak Süleymaniye Sancağında⁴⁹²**

Emlakın Mevki ve isimleri	Mekâdiri		Senedi			
	Ziraî	Dönem	Nev'î	Numarası	Tarihi	Takdim Tarihi
Serçınar ve Bekreçü arazisi			Muvakkat		7 Z 303	28Z 303
Gülenber Kazasında Delin arazisi			Muvakkat		12 RA 305	10R 305
Gülenber Kazasında Mevan arazisi			Muvakkat		12RA 305	10R 305
Gülenber Kazasında Melvan arazisi			Muvakkat		12RA 305	10R 305

⁴⁹² Emlâk-ı Hümâyûn Defteri, s.48.

Tablo 1.5:**Bağdat Vilâyeti⁴⁹³****Nefs-i Bağdat Şehri**

Emlakın Mevki ve isimleri	Mekâdiri		Senedi			
	Ziraî	Dönem	Nev'î	Nrumarası	Tarihi	Takdim Tarihi
Sevk elacemi mahallesinde bir kıta arsa	372		Hüccet-i Şer'iyye		7 Z 303	28Z 303
Karşıyakada iki bab Hane			Asli	72	21S 303	28R 303
Karşıyakada bir bab arsa			Asli	72	21S 303	28R 303

⁴⁹³ Emlâk-ı Hümâyûn Defteri, s.48.

Tablo 1.6:**Bağdat Vilâyetine Mulhak Nefs-i Bağdat Sancağında⁴⁹⁴**

Emlakın Mevki ve isimleri	Mekâdiri		Senedi			
	Ziraî	Dönem	Nev'î	Numarası	Tarihi	Takdim Tarihi
Kazimiye Kazasında Mahmudiye Mukataasının nisf hisse-i şeriyesi	834	550686	Aslî	1	4R 99	23Ş 99
Kazimiye Kazasında Tarimiye arazisi	485	89391	Aslî	2	4R 99	23Ş 99
Kazimiye Kazasında Ebu Greyb arazisi	796	780061	Aslî	1	11S 303	11R 303
Kazimiye Kazasında İbadi ve Devirsat ve Menahir Hevar arazisi	682	165076	Aslî	1	12S 303	11R 303
Kazimiye Kazasında Dehne ve Herneyan arazisi	496	19317	Aslî	2	12S 303	11R 303
Kazimiye Kazasında Mahmudiye Mukataasının diğer nisf hisse-i şeriyesi						

⁴⁹⁴ Emlâk-ı Hümâyûn Defteri, s.48-49.

Kazimiye Kazasında Devirsat arazisinde bulunan akarın beş hesseden üç hissesi			Aslı	14	29R 303	4 CA 303
Deylem kazasında Taş arazisi	103	128774	Aslı	1	11S 303	11R 303
Deylem kazasında Zahire Ambarı	2596	0	Aslı	1	4CA 304	11C 304
Deylem kazasında Behilil Kürüd arazisi	526	148	Aslı	1	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Bergos Kürüd arazisi	802	267	Aslı	2	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Abd almuhsin Kürüd arazisi	2275	499	Aslı	3	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Mezvid Kürüd arazisi	1862	300	Aslı	4	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Hasibe Kürüd arazisi	2174	2623	Aslı	5	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Sath Kürüd arazisi	619	1647	Aslı	6	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Cuyube Kürüd arazisi	2463	2903	Aslı	7	14Ş 304	24 Haziran 303

Deylem kazasında Deşe Kürüd arazisi	589	944	Aslı	8	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Sicariye Kürüd arazisi	128	901	Aslı	9	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Half al-mecsin Kürüd arazisi	1911	61	Aslı	10	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Hitab al-zebil Kürüd arazisi	2072	199	Aslı	11	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Gırab ve Abd al-salih Kürüd arazisi	1307	61	Aslı	12	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Hantal Kürüd arazisi	939	65	Aslı	13	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Sure Kürüd arazisi	412	2457	Aslı	14	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Selame Kürüd arazisi	1916	333	Aslı	15	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Sufiye Kürüd arazisi	1040	990	Aslı	16	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Derviş Kürüd arazisi	1302	10	Aslı	17	14Ş 304	24 Haziran 303

Deylem kazasında Casım al-hamd ve Zayf al-receb Kürüd arazisi	2035	77	Aslı	18	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Elbu elvan aşiretinin Sufiye Kürüd arazisi	832	1126	Aslı	19	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Hamd al-safasaf aşiretinin Sufiye Kürüd arazisi	290	267	Aslı	20	14Ş 304	24 Haziran 303
Deylem kazasında Şeyh Mehmed el-bekr Kürüd arazisi	1163	308	Aslı	21	14Ş 304	24 Haziran 303
Samara Kazasında Düceyl arazisi	929	442012	Aslı	1	4R 98	23Ş 99
Hanekin Kazasında Kanibez arazisi		20000	Aslı	17	28 S 303	11R 303
Hanekin Kazasında Alyada mukataası	12	17439	Aslı	274	12ZA 304	15Z 304
Alyada mukataasında Hasan baha değirmeninin on iki hisseden on bir hissesi			Hüccet-i şeri'ye		10L 301	31 Kanun-1 evvel 300

Alyada mukataasında Kal'a değirmeni demekle maruf değirmen			Hüccet-i şeri'ye		10L 301	31 Kanun-1 evvel 300
Alyada mukataasında Çifte değirmen demekle maruf değirmen			Hüccet-i şeri'ye		10L 301	31 Kanun-1 evvel 300
Alyada mukataasında Hasan baha değirmenin kusur bir hissesi			Hüccet-i şeri'ye		6S 302	6 CA 302
Aziziye mukataasında Şadi arazisi		590400	Aslı	1	29 RA 304	20 CA 304
Cezire Kazasında Begile arazisi		372400	Aslı	1	29 RA 304	20 CA 304
Düceyl Mukataası derununda Beldukike Karyelerindeki ahali bağlarının hisse emiriyesi			Muvakkat		22 RA 305	13 R 305
Begile mukataasına karib Musahibiyye tevabii ve Ebu Zevfir arazisi						

Tablo 1.7:**Bağdat Vilâyetine Mulhak Hille Sancağında⁴⁹⁵**

Emlakın Mevki ve isimleri	Mekâdiri		Senedi			
	Ziraî	Dönem	Nev'î	Numarası	Tarihi	Takdim Tarihi
Nefs-i Hille kasabasında arsa			Aslî	27	28S 303	11R 303
Hille Kazasında Verdiye arazisinin iki sülüs hissei şeriyesi	36	29610	Aslî	1	4RA 98	23Ş 99
Hille Kazasında Nişe arazisinin altı beş hissei şeriyesi	870	6000	Aslî	2	4RA 98	23Ş 99
Hille Kazasında Hamam elkebir maa Ümm el-hava arazisi	85	6200	Aslî	3	4RA 98	23Ş 99
Hille Kazasında Hamam elkebir ve Ümm elhava ve Hamamı şarki Ebu rebil ve Ciracyi arazisi	55	1956	Aslî	1	12S 303	11R 303
Hille Kazasında Hur Kebir arazisi	152	26208	Aslî	1	25Z 99	19RA 300
Hille Kazasında Nişe arazisinin altı hissedenden kusur kalan bir hissesi	870	6000	Aslî	32	5Ş 303	9N 303
Hille Kazasında Verdiye	36	29610	Aslî	31	5Ş 303	9N 303

⁴⁹⁵ Emlâk-ı Hümâyûn Defteri, s.49.

arazisinin diğer sülüs hissesi						
Şafie arazisi	750	220718	Asli	2	12S 303	11R 303
Caare Mukataası	54	369884	Asli	1	25CA 303	6 B 303
Hanak arazisi			Muvakkat		9L 98	
İlac Mukataası	2283	24666	Asli	21	21 ZA 304	3M 305
Cerbuiye mukataası			Muvakkat		9L 98	
Til mukataası	585	45176	Asli	20	21ZA 304	3M 305
Havas Nahiyesinde Seyyid Mehmed Şikaresi namıyla maruf arazi		600	Asli	2	22Ş 304	24 Haziran 304
Hindiye ile ragyan beyninde Ragile arazi seniyyesine civar Ebu garık arazisi	39	4777	Asli	9	25Ş 304	29 Haziran 304
Handiye ile Hille beyninde Ragil arazi seniyyesine civar Ebu arayis arazisi	1697	3233	Asli	8	25Ş 304	29 Haziran 304
Ümm elhava mukataasına mulasık Ragile arazisi	2399	813	Asli	22	21ZA 304	3M 305

Tablo 1.8:**Bağdat Vilayetine Mulhak Kerbela Sancağında⁴⁹⁶**

Emlakın Mevki ve isimleri	Mekâdiri		Senedi			
	Ziraî	Dönem	Nev'î	Numarası	Tarihi	Takdim Tarihi
Girid bağları ve arazisi	765	1693	Aslî	4	4RA 98	21Ş 99
Mutlak şarki bağları ve arazi	547	479	Aslî	2	4RA 98	21Ş 99
Mutlak garbi bağları ve arazi	675	300	Aslî	3	4RA 98	21Ş 99
Ribaniyan bağları ve arazi	970	419	Aslî	4	4RA 98	21Ş 99
Mahiriye arazisi	402	86148	Aslî	1	11S 303	11R 303
Hor elseyyib arazisi	715	2399	Aslî	1	11S 303	11R 303
Müseyyib arazisi	1640	18312	Aslî	1	17Z 304	10R 305
İskenderiye arazisi	342	32154	Aslî	1	17Z 304	10R 305
Basra bağlarının hissesi						

⁴⁹⁶ Emlâk-ı Hümâyûn Defteri, s.49.

Tablo 1.9:**Basra Vilayetine Mulhak Nefs-i Basra Sancağında⁴⁹⁷**

Emlak mevki ve isimleri	Mekâdiri		Senedi			
	Zirai	Dönümi	Nev'î	Nrumrası	Tarihi	Takdim Tarihi
Devasır Mukatasi ve Nahlistani	244	16426	Aslı	24 20	23 26 RA 304	20 CA 304
Amiye Mukatasi ve Nahlistani	620	2823	Aslı	21 25	25 RA 304	20 CA 304
Kaus Mukatasi ve Nahlistani	578	415	Aslı	22 26	26 RA 304	20 CA 304
Dıyci Mukatasi ve Nahlistani	241	9060	Aslı	19 23	19 23 RA304	20 CA 304
Aşayır Boğazında bataklık bir kıta hali arsa			Muvakkat		6 Ş 302	21 Kanun-ı Sani 301

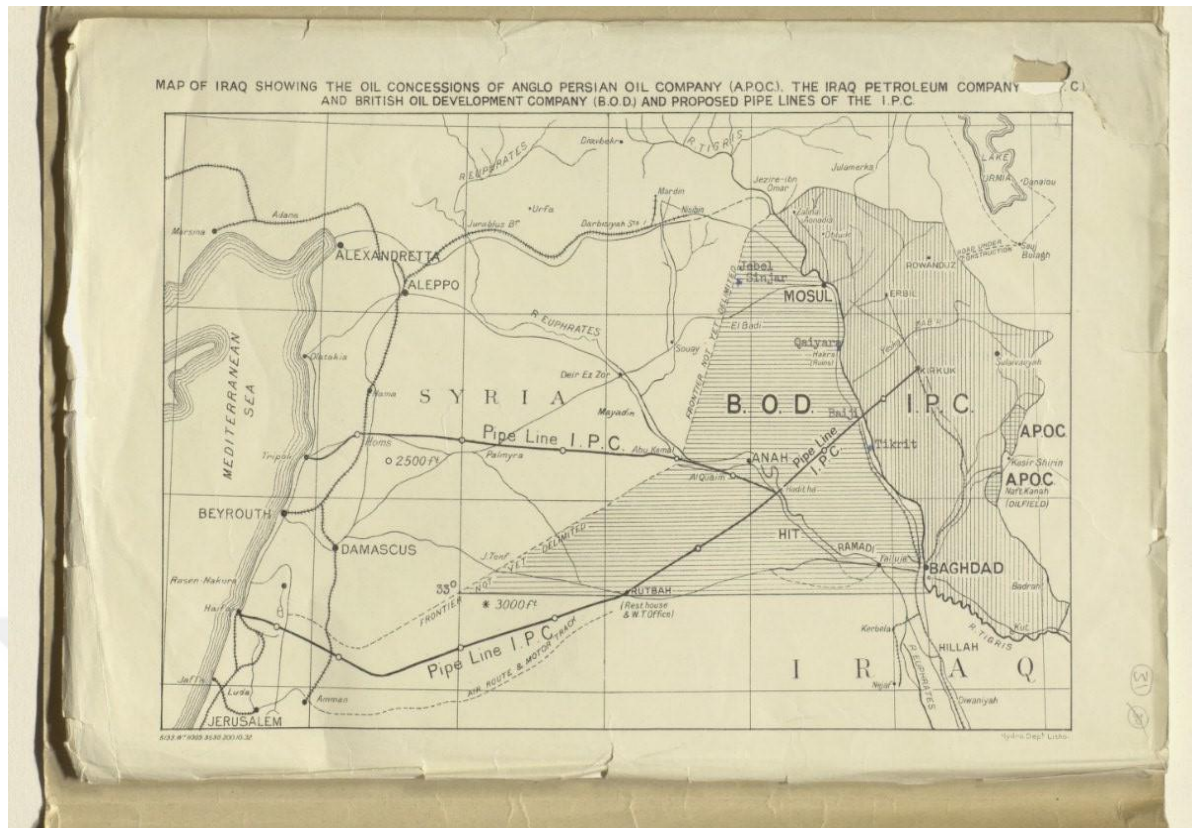
⁴⁹⁷ Emlâk-ı Hümâyûn Defteri, s.50.

Tablo 1.10:**Basra Vilayetine Mulhak Amara Sancağında⁴⁹⁸**

Emlak mevki ve isimleri	Mekâdiri		Senedi			
	Zirai	Dönümi	Nev'î	Nrumrası	Tarihi	Takdim Tarihi
Abu Hilan Arazisi	747	25261	Aslı	1	13 R 98	23 Ş 99
Cubeyr Arazisi	131	87051	Aslı	2	13 R 98	23 Ş 99
Nace Arazisi	727	8367	Aslı	3	13 R 98	23 Ş 99
Abu Ruman Arazisi	723	37083	Aslı	5	13 R 98	23 Ş 99
Kaceriye Arazisi	624	5304	Aslı	6	13 R 98	23 Ş 99
Şilbe Arazisi	680	5168	Aslı	7	13 R 98	23 Ş 99
Bagl Arazisi	195	2595	Aslı	8	13 R 98	23 Ş 99
Um Safuan Arazisi	463	1622	Aslı	9	13 R 98	23 Ş 99
Umiye Arazisi	90	1890	Aslı	10	13 R 98	23 Ş 99
Um Elreyis Arazisi		2307	Aslı	11	13 R 98	23 Ş 99
Um Sandak Arazisi	414	2894	Aslı	12	13 R 98	23 Ş 99
Varde Arazisi	364	1844	Aslı	13	13 R 98	23 Ş 99
Hanite Arazisi	179	2459	Aslı	14	13 R 98	23 Ş 99
Ebter Arazisi	8	2568	Aslı	15	13 R 98	23 Ş 99
Zehide Arazisi	711	2231	Aslı	16	13 R 98	23 Ş 99
Abu Elcubeyir Arazisi	209	2089	Aslı	17	13 R 98	23 Ş 99
Bahrar Arazisi	722	1762	Aslı	18	13 R 98	23 Ş 99
Abu Lıfac Arazisi	827	2467	Aslı	19	13 R 98	23 Ş 99
Abu zueri Arazisi	411	1731	Aslı	20	13 R 98	23 Ş 99
Abu ça'ab Arazisi	581	2901	Aslı	21	13 R 98	23 Ş 99
Mencis Arazisi		1000	Aslı	22	13 R 98	23 Ş 99
Um Elreyis Arazisi	489	11969	Aslı	4	13 R 98	23 Ş 99
Abu Kiseva Arazisi	692	2132	Aslı	23	13 R 98	23 Ş 99
Hacle ve Tevab'i						
Hacle Mukatası	650	369039	Aslı	1	28 Za	5 M

⁴⁹⁸ Emlâk-ı Hümâyûn Defteri, s.50.

					302	303
Şattra Arazisi	1331	32933	Aslı	1	27 M 305	20 Ra 305
Ufiye Şimal Arazisi	422	9802	Aslı	4	23 Ra 304	20 Ca 304
Ufiye Cenub Arazisi	785	5700	Aslı	5	23 Ra 304	20 Ca 304
Adil Arazisi	219	10299	Aslı	3	23 Ra 304	20 Ca 304
Gurba Arazisi	414	9197	Aslı	1	24 Za 304	3 M 305
Hacle Mukatasine mucavir meşreh Mukatası	390	55803	Aslı	5	22 C 303	13 Ş 303
Meşreh Mukatası tevab'inde Ebter Arazisi	1596	5486	Aslı	9	14 Ş 304	24 Haziran 303
Deninat Arazisi	523	2708	Aslı	2	24 Za 304	3 M 305
Felha Arazisi	742	4566	Aslı	3	24 Za 304	3 M 305
Deninat Mukatası vesetinde vaki Hacı uri Arazisi						
Basra ve Amara Sancakları iki mutabaki dönümünden mütecaviz Dicle Arazisi			Muvakkat		4 Ş 303	21 Ş 303

KAYNAKÇA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hazine-i Hâssa Nezâreti Tahrirat Kalemi (HH.THR)

İrade Hususi (İ.HUS.)

Hazine-i Hâssa Defterler (HH.d.)

Bâbîâli Evrak Odası (BEO)

Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Perakende, Ticaret ve Nafia (Y.PRK.TNF.)

Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH),

Divan-ı Hümayun Kalemi, Mukavele (A.DVN.MKL)

Hariciye Siyasi (HR.SYS)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

Emlâk-ı Hümayûn Defteri(T9078b)

B.The Natinoals Archives-UK

Colonial Office Files

CO, 730/107/44

CO, 730/107/46

CO, 730/127/3

CO, 730/127/4

Ministry of Power

Power, 33/366

Power, 33/401

Power, 33/210

Power, 33/180

Power, 33/95

- Abdel-Fattah, İ. (1935). *Hindistan yolunda*. Bağdat: Al-Ahali Yayınları.
- Abu Al-Shaar, H. (2001). Irak petrol şirketi ve ekonomik hayattaki rolü 1931-1961. *araştırma ve çalışmalar için Mutah, Mutah Üniversitesi*, 16(2), 183-220.
- Acar, N. (2013). *Enerjinin jeopolitik önemi ve 20.yüzyılda petrolde aracılık: Gülbenkyan örneAlbayğı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Adams, W. & James w. & John M. (1993). Retarding the Development of Iraq's Oil Resources: An Episode in Oleaginous Diplomacy 1927-1939. *Journal of Economic Issues*, 27(1), 69-93.
- Akyüz, Z. (2011). *Evolution of oil Politics in Iraq from the 20th century onwards* (Unpublished Doctoral Thesis). Middle East technical university, The department of Middle East studies, Ankara.
- Albayrak, M. (1995). "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolunun Yapımı", *OTAM*, 6(6), 1-38.
- Al-Abbas, Q. (1975). *Irak'taki petrol belgeleri*. Bağdat: Al-Ani Yayınları.
- Al-Ahram. (1931, 20 Mart). Musul petrol meselesinin gelişimi ve İngiltere ile Fransa arasındaki boru hatları. *Filistin Gazetesi*, s. 2.
- Al-bazzaz, A. (1967). *İşgalden bağımsızlığa kadar Irak*. Bağdat: Al-Ani Yayınları.
- Al-dawdani, M. (2020). Kerkük'ün iki petrol boru hattı -Akdeniz 1920-1935. *Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 334-391.
- Al-ghalibi, S. (2002). *Osmanlı-Amerikan ilişkileri 1830-1918*. Kahire: Madbouly Kütüphanesi.
- Al-habib, M. (1969). *Irak ekonomisi, analitik bir çalışma*. Basra: Modern Matbaa.
- Al-hasani A. (1974). *Irak Bakanlıklarının tarihi*. Beyrut: Dar Al-Kutub Yayınları.
- Al-hisham A. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Amerika'nın Arap Körfezi petrolü için planları. *Tarihsel Gerçekler Dergisi*, 2(32), 65-103.
- Ali, TH. (2009). Sasson Heskeli Hayatı ve Irak'taki siyasi ve ekonomik rolü (1860-1932). *Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(13), 600-630.

- Al-jashami, GH. (2022). Irak'taki petrol şirketlerinin imtiyazları 1925 -1952, tarihsel bir çalışma. *Araştırmacı Dergisi*, 2(1), 208-221.
- Al-khattab, R. (1976). *1921-1927 yılları arasında Irak, Irak-İngiliz ilişkilerinin gelişimi ve bunların Irak'ın siyasi gelişimine etkisi üzerine bir çalışma, Irak kamuoyunda bir çalışma*. Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları.
- Al-Khoury, H. (1935, 20 Haziran). Irak'tan Akdeniz'e uzanan petrol boru hattının açılışı. *Alkulayh Alarabiah Gazetesi*, s.171.
- Almatan. (1931, 14 Haziran). Fransa, İngiltere ve Irak arasında petrol konusunda anlaşma. *Filistin Gazetesi*, s.3.
- Al-naqeeb, KH. (1960). *Kerkük ilçesi güney bölgesi jeolojisinin özeti*. Beyrut: Jeolojik Bölümü.
- Al-Nida. (1930, 16 Kasım). Hayfa ve Trablus arasındaki petrol boru hatları. *Alyarmuk Gazetesi*, s.3.
- Al-oji, A. & Al-Lami, KH. (1999). *Irak petrolünün tarihi kökenleri*. Bağdat: Genel Kültür Müdürlüğü.
- Al-omar, F. (1978). *1914-1921 Irak'taki İngiliz politikası üzerine, bir belgesel çalışması*. Bağdat: El-İrşad Yayınları.
- Alrihani, A. (1958). *Birinci Faisal*. Beyrut: Dar Al-Rihani.
- Alsalam. (1920, 30 Temmuz). Prens Faysal sürgünümü. *Alsalam Gazetesi*, s.3.
- Al-shatri, SH. (2005). *Al-Shatra in geç Osmanlı dönemi 1881-1917, tarihsel bir çalışma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bağdat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bağdat.
- Al-Takarli, A. (1931, 15 Şubat). Irak Hükümeti ve Musul petrol sorunu. *Aljamieh Alarabiah Gazetesi*, s.3.
- Al-tikriti, S. (1952). *Irak'ta petrol savaşı*. Bağdat: Al-Zahraa Yayınları.
- Al-udat, R. (2012). *1908'den 1925'e kadar Irak petrolü için İngiliz-Fransız-Alman rekabeti* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Ürdün.
- Amery, L. (1925, 21 December). League's decision accepted. *New York Times*, p.11.

- Amr, R. & Malkawi, H. (2016). *Birinci Dünya Savaşının yüz yılı, Arap yaklaşımları*. Beyrut: Arap Araştırma ve Politika Çalışmaları Merkezi.
- Arslan, F. (2005). *Petrol imparatorluğundaki güç savaşları Hazar'ın kurtlar vadisi*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Atatürk Ansiklopedisi. (2023, 17 Temmuz). Erişim Adresi: <https://ataturk.ansiklopedisi.gov.tr>.
- Baghdad Times. (1925, 6 February). More oil fields. *The Times of India*, p.15.
- Baghdad. (1925, 24 March). Turkish petroleum concession. *The Times of India*, P.7.
- Bahri, L. (1967). *Bağdat Demiryolu: 1914'e kadar Berlin-Bağdat demiryolu meselesinin gelişimi ve diplomasisi üzerine bir çalışma*. Bağdat: Ulusal Basım ve Yayıncılık Şirketi.
- Baldwin, S. (1925, 18 December). Baldwin suggests short stay in Iraq. *New York Times*, p. 14.
- Baldwin, S. (1925, 23 December). Leagues decision accepted. *The Times of India*, p.11.
- Barr, J. (2015). *Kumda bir çizgi*. (Çev. Sulafa Al-Maghout), Londra: Dar Al-Hikma.
- Buckingham, J. (1968). *1816 yılı Irak yolculuğum*. (Çev. Salim Taha Al-Tikriti), Bağdat: Asaad Yayınları.
- Büyükdağ, A. (2021). Osmanlı petrolleri ve Alman İmparatorluğu: Türk -Alman ilişkilerinin yitirilmiş fırsatı. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4(2), 124-133.
- Can, B. (2006). *Demiryolundan petrole Chester Projesi (1908-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çavdar, T. (1970). *Osmanlıların yarı-sömürge oluşu*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2020). *II. Abdülhamid döneminde Irak'ta Osmanlı idaresi*. (Çev. Zehra Savan), İstanbul: Küre Yayınları.
- Chadirji, R. (1931, 29, Ekim). Borular için üç milyon pound. *Filistin Gazetesi*, s.7.
- Chapman, B. (1926, 25 October). Oil in Iraq. Turkish company's activities. *The Times of India Newspaper*, p.8.
- Davenport, E. & Sidney, R. (1923). *The oil Trusts and American relations*. London: MacMillan Co.

- Davis, C. (1973). *British oil policy in the Middle East, 1919-1932* (Unpublished Doctoral Thesis). The University of Edinburgh, Scotland.
- De novo, J. (1959). A railroad for Turkey: The chester project 1908-1913. *The Business History Review*, 33(3), 300 -329.
- De novo, J. (1963). *American interests and policies in the Middle east 1900-1939*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dhuwaib, J. (2017). The Impact of Baghdad-Berlin Railway on Britain's Nautical and Commercial Interests in Iraq's Rivers. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 1(6), 242-251.
- Documents on British Foreign Policy 1919-1939. (2023, 15 May). Retrieved from: <https://diplomatic-documents.org/information/?pdb=36>.
- Earle, E. (1924). *Turkey, the great powers, and the Bagdad railway: A study in imperialism*. New York: The Macmillan Company.
- Ediger, V. (2005). *Osmanlı'da neft ve petrol*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Eldem E., Laiou S., & Kechriotisk, V. (2017, 20 May). *The economic and social development of the port-cities of the southern black sea coast and hinterland*. Retrieved from: <https://books.blacksea.gr/en/6/>
- Enes, Y. (2018). *Ottoman oil concessions during the Hamidian Era (1876-1909)* (Unpublished Master Thesis). İhsan Doğramacı Bilkent University, Department of History, Ankara.
- Erhan, Ç. (2001). *Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel kökenleri*. Ankara: İmge Yayınları.
- Filistin. (1931, 26 Mayıs). Petrol şirketi ile Irak arasında petrol anlaşması. *Filistin Gazetesi*, s.2.
- Foster, H. (1939). *Modern Irak'ın doğuşu*. Bölüm 13, (Çev. Abd al-Masih Jawid), Bağdat: Al-Ahaly Yayınları.
- Foster, H. (1989). *Modern Irak'ın doğuşu*. Bölüm 1, (Çev. Salim Taha al-Tikriti), Bağdat: Genel Kültür İşleri Evi.
- Geje ji, S. (2002). *Mezopotamya tarihinde sanayi*. Bağdat: Al-Adeeb Yayınları.

- Gibb, G. & Evelyn, K. (1956). *The resurgent years, 1911-1927: History of standard oil company*. New York: Harper.
- Gordon, L. (1932). *American relations with Turkey 1830-1930*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Haluk, S. (1970). Dünyada ve Türkiye’de petrol, ateşe tapanlardan petrole tapanlara. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1(28), 45-63.
- Hussein, F. (1967). *Musul sorunu*. Bağdat: Asaad Yayınları.
- Hut, D. (2006). *Musul Vilayeti’nin idarî, iktisadî ve sosyal yapısı (1864-1909)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Hut, D. (2016). *Die Bagdadbahn ein umriss deutsch-türkischer Beziehungen*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Irak’ta kazı çalışmaları. (1932, 5 Eylül). Musul’dan Hayfa ve Trablus’a giden boru hatları nasıl gidiyor. *Aljamieh Alarabiah Gazetesi*, s.1-4.
- İssawy, CH. (1990). *Bereketli hilalin ekonomik tarihi 1800-1914*. (Çev. Raouf Hamed), Beyrut: Arap Birliği Çalışmaları Merkezi.
- Jamil, A. (2019). Ekonomik ve sosyal faktörün Musul sorununa etkisi 1920-1926 analitik bir çalışma. *Al-Frahedis Sanat Dergisi*, 11(39), 254 -271.
- Jawdat, A. (1967). *Ali Jawdat’ın anıları 1900-1958*. Beyrut: Al-Wafaa Yayınları.
- Kamel, A. & Hassan, D. (2022). Son Osmanlı dönemi Irak’taki Al-Muntafiq Tugayı’nda feodalizm 1869-1914. *Al-Hodeidah Edebiyat Dergisi*, 15(15), 168-170.
- Karataşer, B. (2017, 20 Mart). *II. Abdülhamid Döneminde petrol yatakları için verilen mücadele*. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/33979388/STRUGGLE_FOR_OIL_FIELDS_DURING_THE_PERIOD_OF_ABDULHAMIT_THE_SECOND
- Kazem, H. (2021). Arap petrolü ve yirminci yüzyılda İngiliz-Amerikan ilişkilerine etkisi. *Midat AL-Adab Hakemli Üç Aylık Dergisi*, 6(1), 580-617.
- Kazem, Q. (2017). *Irak’ın çağdaş siyasi tarihi üzerine dersler (1914-1968)*. Diyala: Ahmed Yayınları.

- Kent, M. (1976). *Oil and empire: British policy and Mesopotamian oil 1900-1920*. London and Basingstoke: The Macmillan Press LTD.
- Kerimoğlu, H. (2020). Yeni bilgiler ışığında Chester projesinin ilk başvuru süreci 1908-1912. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20(41), 415-446.
- Khalil, N. (1980). *Irak'taki petrol imtiyazlarının siyasi tarihi 1925-1952*. Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları.
- Kılavuz, N. (2012). Chester demiryolu projesi. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1035-1045.
- Kirkuk. (1927, 22 October). The oil gusher oil in Iraq. *The Times of India*, p.10.
- Kolay, A. (2019). *Anadolu'da işletmeye açılan ilk demiryolu: İzmir-Kasaba hattı ve uzantıları (1836-1897)*. Ankara: TTK yayını.
- Kurşun, Z. (2003). *Osmanlı'dan Amerika'ya tanımlanamayan ülke: Irak, Irak dosyası-I*. İstanbul: Tatav Yayınları.
- Kurun. (1935, 28 Ocak). Hayfa limanı ve İngiliz emperyalizmi. *Kurun Gazetesi*, s.7.
- Lolcreek. (1932, 17 Eylül). Petrol boru hattı projesinde 15 bin işçi. *Sawt Alshaeb Gazetesi*, s.3.
- London. (1925, 10 December). Iraq manfate and the oil intereste. *The Manchester Guardian*, p.20.
- London. (1926, 23 June). Oil royalties, Iraqs payment to Turks. *The Times of India*, p.9.
- Longrigg, S. (1954). *Oil in the Middle east: Its discovery and development*. Oxford University: Oxford University Press.
- Longrigg, S. (1968). *Iraq 1900 to 1950 A political social and economic history*. Oxford University: Oxford University Press.
- Malhut, M. (2009). *Meclis-i Mebusan'da imtiyazlar sorunu ve tartışmaları (1908-1914)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Manuseel, F. (1897). The Mesopotamian petroleum field. *The Geographical Journal*, 5(9), 528-532.
- Maziri, SH. (2006). *Irak kaynaklarında yirminci devrim arifesinde Kürdistan*. Bağdat: El-Havadat Yayınları.

- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. (2023, 15 Nisan). Erişim Adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/3204>
- Mejcher, H. (1976). *Imperial quest for oil: Iraq 1910-1928*. London: Ithaca Press.
- Mirat al-Sharq. (1934, 25 Mayıs). Trablus ve Hayfa’da daldırma boruları. *Mirat al-Sharq Gazetesi*, s.4.
- Mosley, L. (1976). *Petrol savaşı*. (Çev. Halil İnal), İstanbul: E Yayınları.
- Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919. (2023, 10 Mart). Erişim Adresi: [https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/MUSUL%20KERK%C3%9CK%20%C4%B0LE%20%C4%B0LG%C4%B0L%C4%B0%20AR%C5%9E%C4%B0V%20BELGELER%C4%B0\(1525-1919\).pdf](https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/MUSUL%20KERK%C3%9CK%20%C4%B0LE%20%C4%B0LG%C4%B0L%C4%B0%20AR%C5%9E%C4%B0V%20BELGELER%C4%B0(1525-1919).pdf).
- New York Times. (1928, 4 August). Americans unite interests in Mosul. *New York Times*, p.21.
- Okumuş, A. (2020). *Ortadoğu’da petrol: Uluslararası rekabet, imtiyazlar ve antlaşmalar (1890-1928)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Ortaylı, İ. (1983). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman nüfuzu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Osmanlı Döneminde Irak. (2023, 20 Mart). Erişim Adresi: https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/osmanli_doneminde_irak.pdf
- Özdemir, A. & Şahinoğlu, A. vd. (2018). *Osmanlı Devleti’nde petrol arama ve üretim faaliyetleri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919. (2023, 20 May). Retrieved from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919v02>.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1920. (2023, 20 May). Retrieved from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919v02>.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1921. (2023, 20 May). Retrieved from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919v02>.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1922. (2023, 20 May). Retrieved from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919v02>.

- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1923. (2023, 20 May). Retrieved from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919v02>.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1924. (2023, 20 May). Retrieved from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919v02>.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1927. (2023, 20 May). Retrieved from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919v02>.
- Pollard, R. (1956). *İngiltere ve Orta Doğu en eski zamanlardan 1952'ye kadar*. (Çev Hassan Ahmed Al-Salman), Bağdat: Al-Rabitah Yayınları.
- Rakhawi, R. & Shaun, F. (2017). *Irak'ta İngiliz-Alman Rekabeti 1871-1918* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Djilali Bounaama Khemis Miliana Üniversitesi Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Cezayir.
- Reuter's Telegram. (1927, 21 October). Oil running to wastf. Two lives lost at gusher in Iraq. *The Guardian and The Observer Newspaper*, p.14.
- Saeed, W. (2015). Irak üzerinden uluslararası ekonomik çatışma, model olarak Türk petrol şirketi. *Temel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(92), 437-460.
- Sait, P. (1909, 11 Mart). Açık notlar. *Tanin Gazetesi*, s. 1.
- Sami, M. (2007). *Abdülhamid'in petroleri*. (Çev. Sevtap Demirci), İstanbul: Kitabevi.
- Scholence. (1931, 6 Ekim). Musul petrol boru hatları. *Mirat al-Sharq Gazetesi*, s.4.
- Shavili, M. (1978). *İngiliz Mandası yıllarında Irak*. (Çev. Hashem Salih al-Tikriti), Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları.
- Suleiman, H. (1958). *Irak'ın petrol politikası ve ekonomik çalışması*. Suriye: Dar AL-yakda Alarabiye Yazarlık Evi, Çeviri ve Yayıncılık.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Cumhuriyet İlk On Yıl ve Balkan Pakı (1923 -1934). (2023, 10 Nisan). Erişim Adresi: <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=462577&materialType=KT&query=Siyaset>.
- Tate, S. (2020). *Assessing the role of Turkey in british foreign policy 1908-1914* (Unpublished Doctoral Thesis). University of East Anglia, Department of History, United Kingdom.
- Terzi, A. (2007). *Bağdat – Musul'da paylaşılamayan miras Petrol ve Arazi 1876 – 1909*. İstanbul: Truva Yayınları.

- Terzi, A. (2014). *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in mirası petrol ve arazi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tezel, Y. (1970). Birinci büyük millet meclisi anti-emperyalist miydi?: Chester Ayrıcalığı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25(4), 287-317.
- The New York Times. (1929, 27 Şubat). Petrol boru hattının uzatılmasında Filistin Suriye'ye tercih edilir. *Sawt Alshaeb Gazetesi*, s.4.
- The New York Times. (1933, 14 Ocak). Musul'dan Akdeniz'e petrol. *Alarab Gazetesi*, s.11.
- The Standard Oil Copmany of New Jersey. (1926. 16 May). Open door polici in Mosul compact. *New York Times*, p.14.
- The Wall Street Journal. (1932, 12 Ekim). Petrol boruları. *Alkarmal Gazetesi*, s.2.
- The Washington Post. (1926, 8 June). The Mosul agreement. *The Washington Post*, p.6.
- Uluğbay, H. (2008). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e petropolitik*. Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Wali, A. (2013). Irak'ta petrol arama ve sondajının coğrafi tarihi. *Uzaktan Algılama ve CBS Dergisi*, 1(2), 60-74.
- William, S. (1983, 20 April). A note on the red line agreement. Retrieved from: <https://academic.oup.com/dh/article-abstract/7/1/23/410037>.
- Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş savaşı döneminde Türk-Fransız ilişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yavuz, B. (1999). Fransız arşiv belgelerinin ışığında Chester Demiryolu projesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 6(24), 527-561.
- Yazıcı, N. (2016). *Petrol çerçevesinde Musul sorunu (1926-1955)*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Yergin, D. (2003). *Petrol para ve güç çatışmasının epik öyküsü*. (Çev. Kamuran Tuncay), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2000). Osmanlı demiryolu politikasına bir bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 311-324.

Zaki, S. (1968). *İngiltere ve Irak 1914 'e kadar*. Bağdat: Al-Ani Yayınları.

DİZİN

A

Agop Paşa, 10
 Akdeniz, 3, 25, 48, 52, 54, 56, 65, 66,
 67, 90, 91, 93, 97, 155, 156, 163
 Almanya, v, 29, 33, 35, 40, 41, 42, 58,
 59, 61, 98
 Amerika Birleşik Devletleri, 54, 56, 57,
 67, 70, 71, 72
 Anglo-Persian, 46, 47, 63, 64, 91, 94
 Arap ülkeleri, 39, 64
 Arazi, 1, 7, 8, 10, 11, 12, 20, 22, 42, 43,
 162

B

Baba Gurgur, 6, 11, 17, 19, 23, 26, 89,
 90, 105, 114
 Bâbîâlî, xi, 154
 Bağdat, v, 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13,
 14, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26,
 27, 28, 29, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40,
 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 54, 55,
 58, 59, 61, 63, 65, 73, 74, 75, 77, 78,
 79, 81, 82, 84, 85, 88, 89, 91, 92, 94,
 95, 98, 142, 143, 148, 150, 155, 156,
 157, 158, 159, 160, 162, 163
 Basra, v, vi, 7, 8, 9, 10, 17, 20, 21, 25,
 33, 34, 38, 39, 40, 52, 58, 63, 74, 75,
 79, 81, 89, 101, 105, 115, 129, 150,
 151, 152, 153, 155
 Birinci Dünya Savaşı, 57, 58, 61, 63,
 64, 69, 88, 89, 99, 155, 156
 Boru hattı, 94

C

Cadman, 50, 67, 68, 71, 90, 93, 94, 97
 Chester, 3, 44, 52, 54, 55, 56, 57, 157,
 Churchill, 63, 64
 Clark, 68
 Clemenceau, 65
 Company, vi, 42, 46, 59, 88, 158
 Curzon, 40, 66, 84

D

Demiryolu, 3, 11, 13, 33, 34, 35, 38, 40,
 55, 59, 92, 157, 163
 Devlet, 11, 14, 28, 80, 81, 83, 105, 132
 Dicle, 7, 9, 17, 24, 25, 26, 30, 39, 40,
 82, 89, 96, 134, 153

E

Ebu Kamal, 94, 96
 Edward Herbert Keeling, 75, 76, 78, 79,
 81
 Emlak, 151, 152

F

Faisal, 63, 64, 68, 73, 76, 85, 93, 156
 Fırat, 7, 25, 30, 33, 34, 39, 40, 91, 96,
 163
 Fransa, v, ix, 2, 13, 34, 63, 64, 65, 66,
 67, 69, 70, 71, 72, 77, 78, 87, 88, 91,
 92, 93, 94, 96, 98, 99, 119, 155, 156

G

Gaz yağı, 9, 10
 George Barstow, 85
 Graskopf, 29, 37
 Gülbenkian, 2, 6, 44, 45, 46, 59, 87, 88,
 89, 94, 155

H

Hammam Elalil, 24, 25
 Hanakin, ix, 14, 34, 46
 Hazîne-i Hâssa, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 20,
 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 36, 37, 38,
 42, 43, 98, 119
 Hille, 148, 149
 Himrin Dağı, 25, 30, 46
 Hit, 25, 30

I

Irak, 4, v, ix, x, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 11, 28,
 33, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49,

50, 51, 59, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 162, 163

I

İngiliz, ix, 1, 2, 3, 4, 6, 22, 39, 40, 41,
42, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 58, 59,
61, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72,
73, 76, 77, 78, 81, 82, 85, 86, 87, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 96, 156, 159, 160,
162

İngiltere, v, 1, 2, 39, 40, 44, 46, 47, 48,
49, 50, 51, 55, 58, 59, 61, 63, 64, 66,
67, 68, 71, 73, 77, 78, 83, 84, 87, 92,
94, 99, 155, 156, 162, 163

J

Jakraz, 10, 13, 15, 17, 26, 27
John Skleros, 48

K

Kanber Ali, 18, 19
Kayyare, 9, 19, 23, 25, 26, 30, 41, 105,
114, 119
Kerkük, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 23,
25, 26, 27, 29, 54, 63, 82, 84, 89, 90,
91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 105, 114,
119, 139, 155, 156, 161
Kifri, 21, 24, 25, 82, 84, 140
Knox D'Arcy, 39, 41, 42, 44, 46, 47,
48, 49, 58, 59, 60

M

Maden, 45
Maunsell, 24, 25
Mendeli, 13, 14, 16, 17, 24, 27, 106,
114, 119
Mezopotamya, 6, 24, 25, 29, 33, 35, 39,
40, 41, 50, 57, 58, 64, 66, 67, 68, 71,
72, 98, 158
Mulhak, 139, 141, 143, 148, 150, 151,
152
Musul, v, ix, 1, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27,

28, 29, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
43, 46, 51, 54, 55, 57, 58, 61, 63, 65,
67, 69, 73, 74, 76, 77, 78, 81, 82, 83,
84, 86, 88, 95, 99, 105, 113, 114, 115,
118, 119, 128, 129, 134, 135, 139,
141, 155, 156, 159, 161, 162, 163

N

Nefs-i, 134, 135, 142, 143, 148, 151
Neftçizâde, 11, 12

O

Orman ve Ma'âdin ve Zirâ'at Nezâreti,
20, 21
Osmanlı Devleti, 1, 3, 6, 33, 34, 35, 37,
43, 59, 61, 98, 99, 161

P

Paris, 23, 35, 45, 55, 65, 66, 94, 113
Pelkana, 17, 18, 114
Petrol, 4, v, ix, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11,
13, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 42, 43, 44,
45, 46, 47, 49, 50, 51, 59, 60, 61, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
76, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 88, 89, 91,
93, 98, 115, 157, 158, 160, 161, 162,
163

S

Serkar kuyusu, 9
Süleymaniye, 19, 24, 26, 27, 54, 83, 141

Ş

Şammar, 11

T

Tavuk köyü, 30

V

Varna, 4

Z

Zaho, 17, 26, 30, 83, 105, 119

